

La costura dels arts marítims

La indústria del fil, la corderia i la xàrcia marinera a la Vila Joiosa

XVIII Premi de Recerca Ricart i Giralt

Ana Baldó Muñoz

mmb MUSEU MARÍTIM DE
BARCELONA

Ana Baldó Muñoz

(La Vila Joiosa, 1988) Llicenciada en Història per la Universitat d'Alacant (2011), amb un màster en Gestió i Investigació del Patrimoni Cultural per la Universitat de les Illes Balears (2013), és doctora en antropologia cultural (2017) per la Universitat Miguel Hernández. Exerceix com a professora d'història i geografia a l'IES La Malladeta. S'ha especialitzat en els estudis marítims amb la publicació del llibre *La cultura de les barques de fusta* (Alacant, 2018); ha publicat articles en revistes com *La indústria de la xàrcia marinera* (Barcelona, 2018) i ha participat en comunicacions com «La veu de les xarcieres al Mediterrani» (la Corunya, 2023); a més de documentar i coordinar l'exposició «Teixint la memòria» (la Vila Joiosa, 2021).

Edita: Museu Marítim de Barcelona

Edició impresa: a càrrec de l'Ajuntament de la Vila Joiosa (Vilamuseu)

© d'aquesta edició: Museu Marítim de Barcelona

© dels textos: Ana Baldó Muñoz

<https://orcid.org/0009-0003-8142-9801>

© de les fotografies: dels autors i les institucions citades als peus de les imatges

Foto coberta: Dones xarcieres del Poble Nou, a la Vila Joiosa, aproximadament cap a l'any 1955, foto cedida per Angelita Espasa «Torralba».

Maquetació i edició digital: addenda.es

ISBN: 978-84-127542-5-4

DOI: <https://doi.org/10.51829/978-84-127542-5-4>

La costura dels arts marítims

La indústria del fil, la corderia i la xàrcia marinera a la Vila Joiosa

XVIII Premi de Recerca Ricart i Giralt

Ana Baldó Muñoz

*Per a Anna i Àngela Ll. B.
Elles formen part de la narrativa.*

Índex

Introducció	9
1. Estat actual de la qüestió	11
2. Objectius	25
3. Metodologia.....	27
4. Història marítima de la Vila Joiosa.....	33
5. El fil, la cordelleria i la xàrcia marinera	47
5.1 Les fibres naturals treballades: espart i cànem	47
5.2 El cordellat al pal	52
5.3 El fil a les «sendes marines».....	54
5.4 Treball a la senda.....	66
5.4.1 Organització productiva: propietari, gerent i mestre	66
5.4.2 Elaboració del fil: filador i menador.....	73
5.4.3 Els cabdelladors.....	94
5.4.4 Els palers o corxadors	94
5.4.5 La preparació de la xàrcia	95
5.4.6 Els tenyidors	99
5.4.7 Distribució dels productes	100
6. Les teixidores marines	103
7. L'arribada de les fàbriques de xàrcia	127
7.1 El treball a la fàbrica	138
8. El bou: l'art de pesca d'arrossegament	145
Conclusions	191
Glossari.....	199
Bibliografia	201
Annex	211
Fitxes eines de treball	211

Introducció

La indústria del fil, la corderia i la xàrcia marina és un projecte nascut des del patrimoni desactivat d'una comunitat directament relacionada amb la mar. Aquesta comunitat és la Vila Joiosa, poble de la Comunitat Valenciana, que té una vocació marinera evident i que ha utilitzat el mar Mediterrani com a via de comunicació i desenvolupament al llarg de la seua història. La Vila Joiosa, popularment coneguda com la Vila, és a la província d'Alacant i és capital de la Marina Baixa.

L'economia d'aquesta ciutat se sustenta pel turisme, la gastronomia, les fàbriques de xocolata, la construcció i el lloguer de vacances. Els seus sectors tradicionals, però, sempre han estat la pesca (d'arrossegament d'altura i de costa, i tradicional); les fàbriques de fil, corda i xàrcia; la construcció i reparació naval, i el ja desaparegut comerç marítim.

La pesca puntera és la d'arrossegament, malgrat que passa per una gran crisi degut a la implantació de les restriccions europees i l'entrada amb força de l'aqüicultura. La reparació de vaixells està especialitzada en les embarcacions de fusta, i directament relacionada amb els pesquers, també en retrocés des que es va introduir el polièster. Les fàbriques de xàrcia que tenim són Redinsa, SA, i Cordelería y Redes León Marco, hereves de la tradició ancestral en l'elaboració de fils, caps i xàrcia marítima, les quals s'han sabut reconvertir i adaptar a la globalització.

La Vila Joiosa és origen de la indústria del filat, corderia i confecció de xàrcia a la corona catalanoaragonesa i posteriorment del territori espanyol. La producció se centrava totalment en les comandes marítimes de la ciutat, per tant sempre ha tingut una gran importància per a l'economia local i per a l'evolució cultural.

La finalitat d'aquest projecte és recuperar una part del patrimoni marítim, com és l'elaboració dels arts de pesca i la corderia marítima. Amb aquesta investigació volem complementar els treballs marítimes des d'una perspectiva antropològica i donar a conèixer tot el procés de la seua manufactura d'una manera feminista i cronològica.

A la Vila Joiosa s'ha treballat en tota la cadena productiva des d'almenys l'alta edat mitjana i l'època musulmana als nostres territoris. Primer, s'elaborava tota mena de fil a les «sendes» a partir de les fibres naturals i es produïa la corderia nàutica als «pals». Després, tenim el *domestic system* de les xarcieres, encarregades de confeccionar, a destall, els distints tels de xàrcia que componen l'art de pesca. I, finalment, els xarciers i re-

mendadores, que s'encarregaven de muntar i reparar els arts de pesca per a les embarcacions.

És un projecte prou ampli, ja que en cada esglaó de la cadena productiva de l'art de pesca tenim una organització econòmica diferent, en què destaquen per damunt de tot el treball infantil i la mà d'obra femenina.

Per tant, aquesta etnografia ens permetrà aprofundir, al projecte o en línies d'investigació posteriors, en aspectes d'antropologia marítima, industrial i de gènere, a més de convertir la cultura en patrimoni, reforçar les teories del turisme cultural sostenible i enriquir la museologia etnogràfica i feminista.

L'elaboració de la investigació està motivada perquè ens sentim responsables de la recuperació d'aquest patrimoni tan significatiu, ja no sols per al poble com a senya d'identitat, sinó també per a ampliar el patrimoni marítim nacional i internacional. La meua tasca ha estat simplement donar cos i forma a la riquesa cultural dels filadors, palers, xarriers i xarrieres, ja que ells i elles són els vertaders artistes d'aquest relat.

Per concloure l'apartat introductori vull agrair fins mar enllà els meus informants que hagin depositat en mi de manera altruista tota la seua saviesa i, així, poder nodrir-me'n (saviesa que valore molt perquè està estretament lligada a les seues experiències més íntimes).

També vull agrair als meus incondicionals que sempre m'hagin donat el suport que tant necessita una investigadora. A més, vull destacar dues persones clau: la primera és el patró i armador Pere Muñoz Llorens, per ser el meu pare marítim i ensenyar-me com conuiu dins d'aquesta comunitat i guanyar-me el seu respecte (tasca gens senzilla); i en segon lloc, vull agrair l'entrada en este camp del gestor cultural Antonio Cervera amb el qual he fet obres inoblidables amb el projecte Teixint la memòria, el qual cada cop té més força vital per a traure a la llum d'una manera artística aquests oficis i, mateixa alhora, convertir-los en patrimoni protegit.

I, finalment, vull ressenyar tot el suport institucional que he rebut de l'Ajuntament de la Vila Joiosa, Vilamuseu, Happy Vila i, sobretot, del Museu Marítim de Barcelona, per atorgar-me aquest premi, el qual ha fet possible aquest relat, que també tenia com a repte contribuir a sustentar l'elecció de la Vila Joiosa com el poble marítim de 2023.

1. Estat actual de la qüestió

A la Vila Joiosa hi ha una forta manifestació històrica i tradicional relacionada amb la indústria marítima en perill de desaparèixer i que manca d'investigació científica. Per tant, ens trobem en un moment clau per a recuperar aquest patrimoni cultural, perquè una gran part sols perviu en la memòria dels ciutadans. En aquest estudi ens centrem en l'ofici cultural del filat, de la corderia i de l'elaboració dels arts de pesca, en el qual el document oral ha de prevaler sobre el document d'arxiu, atès que aquest sols es pot contextualitzar amb el discurs cultural de la comunitat d'estudi, en aquest cas la veu dels vilers i vileres.

Hui en dia, tenim dues fàbriques de fil, corderia, xàrcia sintètica i arts de pesca, on es combina el treball mecanitzat amb el manual; a més de disposar d'espais de reparació dels arts pesquers, regentats per xarriers autònoms o per empreses dedicades al sector. Aquestes són hereves dels treballs artesanals de filadors, menadors, corxadors, xarriers i xarrieres (dels quals quasi no queda testimoni viu).

Amb aquest projecte volem traure a la llum els aspectes més destacats de la indústria del filat, corderia i xàrcia marina de la Vila Joiosa, aprofitant els últims testimonis orals dels mestres i mestresses octogenaris de l'ofici. A més de fer observació directa amb els xarriers al port de la Vila Joiosa, es vol entrar a les fàbriques de xàrcia que queden a la ciutat i participar en l'exhibició del filat i corderia de la Barraca la Gramaera, a Redovà.

Per a entendre aquest projecte, utilitzem el concepte de cultura des de la perspectiva antropològica, el qual és fonamental per a desenvolupar correctament el mètode etnogràfic. La definició de cultura, tan repetida, proposada per Edward B. Tylor (1871), un dels pares de la ciència antropològica, ens serveix per a entendre el punt de partida d'aquesta investigació cultural. Per a ell: «La cultura [o civilització –en un sentit etnogràfic ampli–] és tot aquell complex que inclou el coneixement, les creences, l'art, la moral, el dret, el costum i qualsevol hàbit i capacitats adquirits per l'home o la dona com a membres de la societat, ja que el comportament no s'adquireix a través de l'herència biològica sinó per desenvolupar-se en una societat concreta en què els seus i les seues integrants es troben exposades a una tradició cultural específica». L'autor fa referència a l'enculturació, la qual es pot entendre perfectament amb la definició de cultura de Marvin Harris (1994): «La cultura és el conjunt après de tradicions i estils de vida, socialment adquirits, dels membres d'una societat, incloent-hi els seus mo-

des pactats i repetitius de pensar, sentir i actuar». Per tant, la cultura és la forma de vida de les diferents comunitats que componen una civilització.

Aquesta visió culturalista la podem emmarcar perfectament en la definició de patrimoni proposada per Duclos. Per a ell, el patrimoni és el llegat dels nostres avantpassats que rebem com a herència i que nosaltres transmetem a la vegada per a fer continuar el nostre llinatge (Kottak, 2000), i l'única manera de transmetre'l és investigant-lo i protegint-lo. Per això, hem de conèixer i analitzar la legislació vigent sobre patrimoni cultural, a la qual hem d'exigir el seu compliment i l'actualització constat, dependent dels canvis en les definicions del que entenem com a patrimoni.

En primer lloc, cal esmentar la Llei de patrimoni històric espanyol de 1985, època de transició a la democràcia, en què ja es fa referència al patrimoni etnogràfic:

Integren el patrimoni històric espanyol els immobles i objectes mobles d'interès artístic, històric, paleontològic, arqueològic, etnogràfic, científic o tècnic. També en formen part el patrimoni documental i bibliogràfic, els jaciments i zones arqueològiques, així com els llocs naturals, jardins i parcs, que integren valor artístic, històric o antropològic.

En segon lloc, la Llei del patrimoni cultural català de 1993 ja ens defineix la *conservació del patrimoni cultural*:

El patrimoni cultural és un dels testimonis fonamentals de la trajectòria històrica i d'identitat d'una col·lectivitat nacional. Els béns que l'integren constitueixen una herència insubstituïble, que cal transmetre en les millors condicions a les generacions futures. La protecció, la conservació, l'acreciment, la investigació i la difusió del coneixement del patrimoni cultural són unes de les obligacions fonamentals que tenen els poders públics. La Generalitat de Catalunya, d'acord amb l'article 9 de l'Estatut d'autonomia i sens perjudici de les competències que l'article 149.1.28 de la Constitució assigna a l'Estat, té competència exclusiva en aquesta matèria. L'Administració local de Catalunya, d'acord amb la legislació local i amb aquesta Llei, assumeix importants atribucions de protecció del patrimoni cultural local, dins l'esfera de les seves competències.

A la Llei de patrimoni cultural valencià de 2007, també se'n fa referència, encara que com a *patrimoni etnològic*:

El Patrimoni cultural valencià està constituït pels béns mobles i immobles de valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic, tècnic o de qualse-

vol altra naturalesa cultural, existents en el territori de la Comunitat Valenciana [...]. També formen part del patrimoni cultural valencià, en qualitat de béns immaterials del patrimoni etnològic, les creacions, els coneixements, les tècniques, les pràctiques i els usos més representatius i valuosos de les formes de vida i de la cultura tradicional valenciana. Així mateix, formen part del dit patrimoni com a béns immaterials les expressions de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci i, en especial, aquelles que han sigut objecte de transmissió oral i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

A més, la recuperació del patrimoni immaterial és una de les línies prioritàries de treball de la Unesco des de la Convenció de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de 2003 (que en 2006 va entrar en vigor), i la defensa que la connexió directa entre el patrimoni tangible i l'intangible forma el patrimoni cultural. Aquest organisme entén el patrimoni cultural immaterial com les pràctiques, les representacions i les expressions, els coneixements i les tècniques que procuren a les comunitats, als grups i als individus un sentiment d'identitat i continuïtat; junt amb els instruments, els objectes, els artefactes i els espais culturals associats a estes pràctiques formen part integrant d'aquest patrimoni. A conseqüència del treball de la Unesco amb el patrimoni immaterial, a Espanya van tenir lloc en 2009, a Terol, les Jornades de Protecció de Patrimoni Immaterial, les quals varen ser l'avantsala de l'actual Pla nacional de salvaguarda, desenvolupat en 2010 pel Consell de Patrimoni Històric a Santiago de Compostel·la, en què es defineixen amb major concreció els aspectes teòrics sobre patrimoni cultural:

Analizadas las características del PCI, este podría definirse como un tipo de Patrimonio Cultural interiorizado en los individuos y comunidades, como parte de su identidad, compartido por los miembros de una colectividad, remitiendo a la biografía individual y colectiva, que se manifiesta de un modo vivo y dinámico y se transmite y recrea de generación en generación desde el aprendizaje. Es por lo tanto un patrimonio preservado tradicionalmente por una comunidad, formando parte de su memoria colectiva viva, como una realidad socialmente construida. Sus manifestaciones se desarrollan en el presente y tienen efecto regenerador en el orden social. Se caracteriza por ser un Patrimonio presencial, ritualizado, que está contextualizado en un marco temporal y espacial, imbricado en las formas tradicionales de vida. Aporta una experiencia sensorial, pero al mismo tiempo está interrelacionado con la materia. Es un patrimonio fácilmente vulnerable y no admite reproducción.

En definitiva, el que persegueix la Unesco és una protecció de la cultura, entesa com a manifestació específica que dona identitat a les diferents societats mundials i, a través d'aquesta cultura, aconseguir el desenvolupament sostenible de les ciutats, ja que va lligada al desenvolupament local i no global. Aquest desenvolupament queda materialitzat dins dels objectius de l'agenda 2030 que planteja l'ONU, que, en concret en l'Objectiu de Desenvolupament Sostenible (ODS) 11 fa referència a la cultura com a eix vertebrador. I, com a exemple d'aquest treball, s'ha de destacar la visita del Consell Internacional dels Monuments i Llocs Històrics (ICOMOS), organització de la Unesco que té com a objectiu protegir i conservar el patrimoni cultural i immaterial, com a activitat complementària a l'Assemblea general que va tenir lloc a Alacant. Posteriorment, el seu director, Jordi Tresserras, declarava en una entrevista a Onda Cero: «No eran conocedores de la importancia y riqueza patrimonial del casco antiguo de Villajoyosa estructurado en torno al mar, a la pesca y a los barcos».

En aquesta línia també la Vila Joiosa ha estat guardonada com a poble marítim de l'any 2023 per la *Prensa Ibérica* i el diari *Información*, amb la finalitat de donar visibilitat a la cultura maritimopesquera de la Vila Joiosa.

Per a continuar reflexionant sobre el significat de patrimoni, hem de deixar clars dos aspectes. Un és que hem d'entendre el patrimoni com a sinònim de cultura, i partir de la definició antropològica de cultura per a redactar la legislació que el protegeix. I l'altre aspecte és que la noció hegemònica actual de patrimoni encara prové, en la majoria dels casos, fonamentalment del camp de la història de l'art, amb la idea que cada època produeix uns elements arquitectònics o artístics que cal conservar com a herència per a les generacions futures (Roigé, 2003, p. 9). Aquesta perspectiva dificulta molt la incoació dels elements etnològics, perquè presenta unes característiques allunyades de la visió antropològica del patrimoni, encara que s'incloguin en la legislació. Per tant, l'entrada en vigor de la legislació anterior hauria d'haver revolucionat per complet el concepte preminent de patrimoni, i desplaçar la protecció objectiva, és a dir, la importància dels objectes en si, a la protecció global de tots els elements que configuren la cultura. És ben sabut, però, que encara ens queda camí per a aconseguir-ho. Una manifestació clara d'aquesta afirmació la trobem a la redefinició de patrimoni de Carlos Calderón Torres a *El redescubrimiento del patrimonio cultural inmaterial*, en què es remarca que no s'entén com encara s'ha d'incidir en la idea que:

[...] el valor fundamental del patrimonio proviene de su carácter documental, en tanto en cuanto se constituye en el instrumento, el medio y el soporte de una continua resemantización a partir de los distintos posos que se han ido acumulando generacionalmente. Llevando a sus últimas

consecuencias lo anterior, tenemos como correlato inmediato la plena democratización del patrimonio entendido a partir de la centralidad en el mismo del concepto antropológico de cultura (Calderón, 2013, p. 11).

A més, en la perspectiva anterior trobem una distinció clara entre cultura i patrimoni cultural. La primera és entesa com un tret distintiu humà, que, aplicat a societats concretes, ens remet a valors, comportaments, recursos, formes concretes d'organització social, política i econòmica. I, en segon lloc, s'entén el patrimoni cultural com una selecció puntual i canviant dels elements de la cultura considerats d'especial importància (Calderón, 2013, p. 1).

Aquesta nova definició assigna més valor als elements immaterials que als materials i estableix entre ells una relació de dependència en la qual es dota de sentit l'element immaterial sobre el material. Aquesta nova perspectiva es fonamenta en les diferents formes d'interacció humana que planteja Margaret Mead: «Conversació amb gests i ús de símbols significatius», a les quals Blumer denomina *interaccions no simbòliques*. En definitiva, el significat dels objectes per a una persona es basa, prioritàriament, en la manera com aquest objecte és definit pels altres amb qui interactua, d'un procés d'indicacions mútues comunes amb un significat similar per a un grup de persones (Álvarez-Gayou, 2003, p. 67).

Ara bé, aquesta revolució patrimonial va més enllà, perquè a partir d'ara les reivindicacions de la protecció cultural i el compliment de la legislació sobre aquesta qüestió per la ciutadania són protegir i destacar els seus signes d'identitat, davant de les institucions majoritàriament mercantilistes.

Parlar de patrimoni cultural o etnològic representa tot un repte, atès que la vida quotidiana d'un col·lectiu social poc hegemònic encara hui en dia té la concepció d'un patrimoni «menor o modest». Si volem corregir aquesta visió imposada del patrimoni cultural hem de fer servir la «literatura oral» per a afirmar el valor de la seua existència sobre la literatura escrita, que arreplega la narrativa dels grans escriptors, els esdeveniments històrics o els coneixements científics; «l'arquitectura popular» en comptes de l'arquitectura d'estils, la denominada artesanía en lloc de la producció mercantilista (Agudo, 1997, p. 104).

Actualment, el patrimoni es considera un factor de desenvolupament. Aquesta visió nova tracta d'activar-lo partint de l'ús i el lliga a les demandes de la societat de consum actual. No podem obviar aquesta situació i, per això, els gestors culturals sempre han d'intentar compatibilitzar la visió lògica d'identitat, la visió lògica de mercat i la visió lògica de recurs (Jiménez de Madariaga, 2002, p. 94), i allunyar-lo de les finalitats capitalistes. El patrimoni pot ser entès útilment com una representació subjectiva, en la qual identifiquem els valors, la memòria i els significats culturals i socials

que ens ajuden a donar sentit al present, a les nostres identitats, i ens fan una sensació de lloc físic i social (Smith, 2011, p. 45).

En definitiva, determinar què és patrimoni cultural implica un treball previ de selecció. Els criteris de selecció patrimonials utilitzats per a activar les modalitats patrimonials tradicionals són: singularitat, antiguitat, raresa, autenticitat, bellesa i monumentalitat. Aquests criteris, però, no són vàlids per a la definició antropològica de patrimoni, perquè els elements que componen la diversitat cultural són plurals, canviants, vius, etc. Al capdavall, són elements quotidians a cada cultura, amb una accessibilitat extraordinària, que no hem de tractar com un desavantatge. La visió antropològica ofereix una comprensió del patrimoni etnològic des d'una perspectiva processual, que té en compte la variabilitat que es produeix en tot el procés de transmissió cultural intergeneracional, cosa que en complica encara més l'anàlisi. Per a anar ben encaminats en l'anàlisi del patrimoni cultural, ens hem de centrar en l'estudi dels diferents elements que configuren la imatge simbòlica que reflecteix a la societat d'estudi, i no perdre mai de vista els tres objectius principals: investigar, protegir i difondre (Jiménez de Madariaga, 2002, p. 98).

Les formes d'activació i conservació tradicionals de patrimoni no es poden aplicar a la conservació del patrimoni cultural, si l'entendem des de la perspectiva de la definició de cultura antropològica, atès que, a diferència dels objectes patrimonials, canvien contínuament. L'aproximació i l'activació posterior del patrimoni s'han de fer en les tres categories plantejades per Iñaki Arrieta: societat, cultura i valor (2003). Per a aquest autor, el patrimoni cultural es construeix socialment i de manera variable en l'espai i el temps, a més de variar d'una societat a una altra. Per a fer una activació correcta del patrimoni cultural hem d'ensenyar-ne el valor d'ús (la dimensió identitària és l'amalgama del patrimoni), i evitar sempre el valor de canvi, el qual ens porta a mercantilitzar la cultura i transformar-la en patrimoni. Tanmateix, el valor patrimonial dels béns, materials o immaterials, no és mai una propietat que tenen inherent, sinó el judici que en fem, el discurs patrimonialitzador (Alegret i Carbonell, 2012, p. 36). Per tant, la conservació d'una societat, en aquest cas la marinera, s'ha de fer partint del seu coneixement total i prioritzar en l'anàlisi els aspectes cognitius per sobre dels econòmics (Pascual, 1999).

Dins del camp de l'antropologia sociocultural, ens trobem concretament en l'estudi de l'antropologia marítima o antropologia halièutica, per tal com estudiem tots els fabricants dels arts de pesca, és a dir, el gremi de filadors, corxadors, xarciers i xarcieres. L'antropologia marítima es dedica a estudiar tots els homes i dones, de totes les edats i condicions, la subsistència dels quals depèn directament o indirectament del mar (Mollat, 1979). El patrimoni marítim naix de situacions reals i es configura en el dia a dia

del treball, en què les relacions impliquen la seua posada en pràctica. En definitiva, consisteix en un sediment complex originat en una relació directa amb tot allò que les persones vives són capaces de fer entrar en una dinàmica de construcció cultural i social, que representa i valora les formes de vida relacionades amb la mar (Rubió-Ardanaz, 2009, p. 58).

Segons Yvan Breton, les investigacions d'antropologia marítima han seguit tres períodes diferenciats, per a consensuar un corpus propi dintre de l'antropologia social (1981, p. 7-27). Els primers testimonis d'antropologia naval que tenim són els de Franz Boas i James Teit, a l'acabament del segle XIX, que ens proporcionen descripcions minucioses dels arts i tècniques de pesca a la Colúmbia Britànica. Ells són els qui comencen a fer descripcions sobre la utilització de la xàrcia de pesca.

Malgrat tot, les relacions d'organització social no van ser estudiades fins als treballs de Malinowski, des de la perspectiva del funcionalisme. Així mateix, les primeres descripcions d'antropologia marítima van ser les seues, en què destaca la importància de la realitat etnogràfica i la importància cultural del territori:

Una canoa es un artículo de la cultura material y, como tal, se puede describir, fotografiar e incluso trasladar a un museo.

Pero –y esta es una verdad con demasiada frecuencia olvidada– la realidad etnográfica de la canoa no puede ser trasladada a casa del que la estudia, ni aun poniéndole enfrente un perfecto ejemplar.

Malinowski (citat a Alexander, 1992, p. 99-176)

Per a acabar aquesta primera etapa també hem de tenir en compte Raymond Firth (1946) com a referent de l'antropologia marítima. Considera els pescadors, per primer cop, petits productors mercantils inserits dins el marc de la pagesia, encara que tan sols de manera indicativa. Cal tenir en compte que el concepte de pagesia serà fins als anys vuitanta del segle passat un dels més ambivalents de l'antropologia social (Breton, 1981, p. 21).

El segon període de l'antropologia marítima comprèn les dècades de 1950 i 1960, i els autors que en destaquen són John A. Barnes (1954), Otto Blehr (1963) i Fredrik Barth (1966). Segueixen la tendència funcionalista, tot i que empren els materials dels autors anteriors per a desenvolupar orientacions teòriques més dinàmiques. Aquesta segona etapa acaba amb les recerques de C. P. Kottak (1968) i de S. Foreman (1970), els quals desenvolupen diversos components socials i econòmics (Rubió-Ardanaz, 1994, p. 21). En aquest període la tecnologia és presentada com un mitjà per a l'adaptació de les comunitats pescadores. Les investigacions se centren en l'evolució tecnològica dels arts de pesca i de les naus. Aquestes últimes són

considerades un objecte tecnològic i no pas cultural; per això gran part de les investigacions sobre la fabricació de la xàrcia tenen un caràcter tècnic en comptes de cultural. Així doncs, l'antropologia marítima s'acaba convertint en sinònim d'antropologia de la pesca, malgrat que totes les recerques versen sobre l'estudi de les societats pescadores.

Als anys setanta del segle xx s'obrí el tercer període, lluny dels plantejaments funcionalistes anteriors, amb dues noves perspectives: una inspirada en l'ecologia i en l'economia política lliberal i l'altra, en les teories marxistes (Alegret, 1989). Entre aquests nous autors podem destacar Yvan Breton (1981), Julio Caro Baroja (1985), Lluís Alegret (1989), José Pascual Fernández (1989) i Carles Siches (1998). Arran d'aquestes primeres investigacions es van començar a desenvolupar diferents grups de treball i congressos, on van nàixer publicacions sobre el tema, i, finalment, l'antropologia marítima del nostre país va començar a aparèixer en compilacions internacionals i regionals, en què destaquen Pereira (2003), Roigé (2003), Castillo (2004) i Rubió-Ardanaz (2007). L'any 2010 es va presentar el projecte «Patrimoni etnològic, societat i cultura marítima», que tenia com a objectiu principal conèixer el procés de patrimonialització d'aquesta cultura a tot Espanya. I en 2011 es va fer un seminari a Palamós en el marc d'aquest projecte de recerca en què es repensa la manera com es patrimonialitza el patrimoni marítim hui en dia. Les diferents aportacions d'aquestes recerques es van recopilar en el llibre *La patrimonialització de la cultura marítima* (Alegret i Carbonell, 2012), editat per l'Institut Català de Recerca del Patrimoni Cultural.

D'altra banda, el concepte de societat marítima sols es pot aplicar a les societats que, per la seua localització geogràfica o el tipus d'activitat principal de subsistència, estan vinculades al mar, i han desenvolupat uns coneixements, unes relacions socials i una manera de veure el món característica d'aquesta relació. És aquest fet el que ens permet d'estudiar-les metodològicament formant part d'un grup específic (Alegret, 2003).

En canvi, l'expressió *patrimoni marítim* l'entendem com la totalitat de les manifestacions vinculades a l'activitat marítima desenvolupada al llarg del temps per les comunitats situades al litoral; són unes manifestacions que s'enquadren en el paisatge coster i en el mateix medi marí, el qual forma part del patrimoni natural (Pereira, 2003, p. 16). Per la seva banda, Olga López (2008), tècnica del Museu Marítim de Barcelona, defineix el patrimoni marí com el conjunt d'elements materials i immaterials vinculats a les activitats humanes desenvolupades en relació amb els recursos i el medi marí. Per tant, quan parlem de patrimoni marí parlem de: ports, platges, senyals marítics, habitatges mariners, embarcacions de tota mena, llenguatge específic, tècniques de treballs (productives, constructives i comercials), hidrotoponímia i relacions culturals.

El patrimoni marítim és, per tant, una creació sociocultural amb identitat pròpia que té molt a veure amb les múltiples representacions de la memòria col·lectiva atresorada, identificada i valorada per la gent del mar (Pereira, 2003, p. 16). Aquest autor afirma que s'han de tenir en compte l'amplitud en el temps i l'espai i les característiques de les seues manifestacions, abans de tractar aquest patrimoni. La seua concepció de cultura coincideix amb la que proposa Clifford Geertz en el llibre *La interpretación de las culturas*, en què fa servir la definició de cultura de Max Weber: «La cultura és una tela d'aranya que el mateix home teixeix» (Geertz, 1991). A més, vull destacar les investigacions de Pereira i reafirmar la hipòtesi de les dificultats que sofreixen aquestes comunitats, com, per exemple, el prejudici d'individualitat i el fort caràcter amb què s'acusen les societats marineres, i consegüentment l'afirmació generalitzada de la impossible inclusió o acceptació dintre d'aquestes comunitats.

Les indústries relacionades amb la pesca han estat un dels aspectes més apartats de l'antropologia marítima. Aquesta especialitat juga amb la dualitat mar-terra. Per tant, no abunden investigacions en les quals s'estudien amb fins etnogràfics tota la indústria de la xàrcia. Sí que hi ha, però, investigacions sobre el filat de l'espart (amb usos agrícoles), les quals podem fer servir per a complementar les nostres, que se centren en la indústria marítima. Els principals temes estudiats en antropologia marítima són: el coneixement etnològic, l'explotació dels sistemes tècnics de mar, les tècniques de pesca i de navegació, les relacions socials, l'economia, els riscos i els imaginaris i representacions, que permeten de posar en relleu els conceptes de funcionament de valors d'*ús del patrimoni marítim*, mètodes de gestió inestable, empreses en risc (Geistdoerfer, 2007, p. 23-38). Açò és degut al fet que l'evolució nàutica s'ha considerat des del punt de vista del «progrés» de la pesca, però no des de la mirada d'evolució cultural, adquirida pels coneixements orals dels treballadors; és a dir, la visió d'evolució tecnològica ha deixat de banda la cultura que ha fet possible, en la major part, l'evolució en el sector pesquer.

La indústria xarciera, igual que qualsevol altra manifestació de la cultura i de la vida social d'un poble, pot ser considerada des de les seues tres formes bàsiques de manifestació (Alegret, 2003).

- La cultura material, amb tots els seus arts i instruments de construcció de l'activitat del grup.
- La manifestació de la seua conducta i de sabers apresos i transmesos.
- La seua cosmovisió.

Malinowski, en l'estudi *La economía primitiva de los isleños de Trobriand* (1974), ja parla de l'ús de la xàrcia en la pesca. Així mateix, Juan

Antonio Rubió-Ardanaz, en el llibre *La vida arrantzale en Santurtzi*, descriu alguns aspectes de la confecció de la xàrcia i els diferents fils utilitzats (1997), a més de ser un autor que dedica la majoria de les seves investigacions a protegir i dissenyar el paisatge de la cultura marinera. Açò ens va molt bé per al nostre projecte, perquè l'estampa de les xarcieres és imprescindible dintre de l'imaginari cultural de la indústria marítima vilera. Per la seva banda, María Jesús Fernández i Ana Isabel Prado, en l'article *Roles femeninos en Bizkaia del siglo XIX*, parlen de la importància de la costura de la xàrcia femenina dintre de la indústria pesquera (2000). Temps enre-re, José Maria Merino ja exposava que «muy pocas páginas se han escrito con el propósito de estudiar a la mujer vasca urbana desde un punto de vista etnográfico. Menos aún sobre la sufrida mujer que dependía directamente de algún trabajo relacionado, directa o indirectamente, con la pesca o el pescado. Pero no dejan de existir valiosas excepciones» (2000). Aquest autor, al llarg d'aquest article, parla de xarcieres, xarciers i del treball dels remendadors a bord.

Hui en dia hi ha investigacions que defenen la rellevància de l'ofici femení dins del mar, com en el llibre *Les dones i el mar*, d'Eulàlia Torra i Eliseu Carbonell (2015), en què afirmen que les dones no han deixat mai de treballar al llarg de la història. Malgrat que les seues tasques no han estat socialment apreciades i reconegudes, degut a la ideologia patriarcal capitalista, la qual fa necessari que algú s'ocupe de l'economia domèstica, de reproducció i cures i que, alhora, les emmascara igual que altres treballs femenins i manuals. Açò ens mostra la divisió sexual de treball que els lligams culturals del moment normalitzen i reafirmen amb el manteniment del gènere femení dins dels espais domèstics. En el nostre estudi podem representar el treball continu de la dona i l'explotació laboral que té inherent el treball a preu fet. I volem donar suport a l'afirmació de Begoña Marugán, que afirma que en les comunitats marítimes la dona és qui sosté la «cultura marítima» (2008). A més, el programa del XVI Congrés Internacional d'Antropologia a la Corunya del setembre de 2023 ja recull un simposi anomenat «La mar de las mujeres: ausencias, representaciones y reivindicaciones».

Per a finalitzar la recerca bibliogràfica específica, sols em queda mencionar quatre descripcions, en què el mètode etnogràfic i els resultats són similars als meus objectius: Eulàlia Torra i Eliseu Carbonell, *Les dones i el mar* (2015); Iñigo Puerta, *Una familia, el muelle donostiarra y la mar* (2016); Olga Macías, *Las mujeres y las actividades marítimas en el País Vasco: trabajo portuario y ámbito pesquero (1700-1950)* (2016), i José Antonio Azpiazu, *Las mujeres vascas y el mar* (2016).

Hem de ser conscients d'uns dels problemes que encara arrastrem: la falta de treball interdisciplinari entre antropòlegs i antropòlogues socials i altres científics i científiques socials, i la necessitat d'una mirada feminista

cap al sector. Un dels primers passos que hem de fer per a portar-ho a terme és demanar la revisió del Pla nacional de patrimoni industrial, que especifica que aquest patrimoni té l'arqueologia industrial com a metodologia pròpia, la qual censura el treball multidisciplinari que s'hauria de fer entre especialistes en antropologia social, arqueologia, història, sociologia... D'altra banda, també s'hauria de revisar la visió que tenen de patrimoni en què no apareix cap dels atributs que defineixen la cultura com a patrimoni.

Per altra banda, si volem aconseguir una bona patrimonialització cultural hem de treballar juntament amb el patrimoni natural. Primerament, el patrimoni material, immaterial i natural els van configurar com a realitats diferenciades, però a partir de lògiques, pràctiques i institucions similars. Des de la seva aparició, s'han anat transformant i modificant fins a presentar-se, en els nostres dies, com a àmbits teòricament indiferenciats (estretament interrelacionats). Amb tot, malgrat l'esforç discursiu per a desconstruir la separació dels seus camps, encara es mostren com a dominis independents en la pràctica política (Santamarina i Beltran, 2014). Per açò és necessari saber, en el nostre cas, que els espais portuaris és on les persones es relacionen amb el seu medi físicoespacial. Les seues representacions són essencialment col·lectives i es tradueixen amb tots els estats d'ànims d'eixes comunitats, atenent la proposta durkheimiana de correspondència entre l'organització social i representació espacial (Vivas, 2016). Aquesta autora planteja que el paisatge marítim s'ha d'abordar des d'una mirada que compregui dues direccions: de la ciutat cap al mar i del mar cap a la ciutat (2016). Una referència molt important sobre el tema és la de Beatriz Herreras i Josune Zaldúa (2009), en la qual es parla de les drassanes des del punt de vista del paisatge i patrimoni, i podem fer el mateix amb la reparació i confecció de la xàrcia al llarg de les platges i dels carrers de les ciutats marineres.

També hem d'aprofitar que ens trobem davant de la nova cultura del territori, és a dir, la creació dels espais patrimonials. Aquest territori es contempla com a fons d'escenari en el qual es desenvolupa la vida de les persones. Per tant, el territori i el paisatge han esdevingut conceptes correlatius i la cultura territorial d'una població es mesura per la valoració que fa dels seus paisatges. Conseqüentment, hem de crear uns models d'interpretació del territori que inciten la protecció i la gestió sostenible dels espais valuosos (Álvarez, 2011). En el nostre cas concret volem protegir tots els espais territorials que s'han creat com a conseqüència de la combinació entre les necessitats de la cultura marinera i els recursos naturals que presenta el territori. Un és el nucli antic de la Vila Joiosa, on els ravals eren els antics barris mariners i la plaça de Sant Pere, la drassana reial i la zona de l'arsenal. D'altra banda, s'ha de protegir el port, el seu varador i tots els espais xarciars, perquè és l'última manifestació viva de la indústria

constructiva marítima, deixant de costat la pesca pròpiament dita. Malauradament, ja hem arribat tard per a protegir els més de set espais a prop de les platges ocupats per les drassanes al llarg de la història, i no volem que passe el mateix amb els espais xarriers.

La importància que donem en aquests espais està motivada perquè el paisatge emergeix com un concepte molt potent per a expressar les relacions entre la societat i el seu territori, en una vessant doble: per una part, les interaccions complexes, dinàmiques i canviants entre una societat i el seu territori, és a dir, els processos socials i econòmics que formen un territori; per l'altra, les representacions i imatges que esta societat té del seu territori, és a dir, les valoracions socials i culturals del territori (Álvarez, 2011).

En definitiva, la realitat del patrimoni marítim no és gaire esperançadora, segons el president de l'European Maritime Heritage, que afirma que el desconeixement del patrimoni del món del mar és una cosa compartida per bona part de la població del continent, i la seua conservació i revaloració són freqüentment oblidades a les polítiques patrimonials. A més, considera el patrimoni marí un espai molt sensible, amb molta càrrega transitòria i una rendibilitat extraordinària. Per això, amb aquest treball volem contribuir a sustentar les seues afirmacions i mostrar les qualitats d'aquesta rica cultura.

Per a finalitzar i sintetitzar l'estat de la qüestió tenim una de les visions, al meu entendre, més encertades de la situació del patrimoni marítim: és la de Julio Caro Baroja per al País Basc, però que seria aplicable a tot l'Estat espanyol:

[...] El mar y sus gentes no solo han ocupado un lugar destacado en su historia, sino que han sido los forjadores de algunos de los elementos más importantes de su modernidad. Las razones del desinterés por la historia y la cultura marítima en la sociedad contemporánea vasca, no están en la escasa entidad de sus vínculos con las actividades marítimas, en crisis desde el siglo XIX, sino en la valoración que sobre las mismas han hecho determinados grupos sociales dominantes en la etapa contemporánea: ello explicaría la relegación de las cosas del mar y sus gentes, por medio de la imposición de una visión de la realidad que cree hallar en el primitivismo de los campesinos el orden y la moral más acorde con la doctrina de las creencias del orden y la moral católicas de la época. Se trata de una visión creada por hombres de iglesia que se ve reforzada por el surgimiento del nacionalismo (Pereira, 2003, p. 15).

Aquesta visió, si bé és de fa uns quants anys, malauradament continua sent ben actual, atès que la seua situació actual està determinada per la

relegació històrica d'aquest sector. L'única solució que tenim per a salvar aquesta cultura marítima tan apassionant és seguint les paraules del mestre Bronislaw Malinowski:

El etnógrafo no solo tiene que tender las redes en el lugar adecuado y esperar a ver lo que cae, debe ser un cazador activo, conducir la pieza a la trampa y perseguirla a sus más inaccesibles guaridas [...] el ideal primordial y básico del trabajo etnográfico de campo es dar un esquema claro y coherente de la estructura social y destacar, de entre el cúmulo de hechos irrelevantes, las leyes o normas que todo fenómeno cultural conlleva.

(Alexander, 1992, p. 99-176)

2. Objectius

L'objectiu general d'aquest treball és fer una recerca científica en antropologia cultural per aconseguir una descripció etnogràfica real d'una de les parts del patrimoni marítim de la Vila Joiosa. Descriurem la cultura de la indústria del filat, de la corderia i de la confecció de la xàrcia i dels arts marítims, a més de fer-ne una recuperació digna amb aquesta publicació, una contribució al patrimoni etnogràfic dels territoris de parla catalana i una proposta d'activació del patrimoni per al turisme cultural sostenible.

Per a desenvolupar aquest objectiu general seguirem els objectius específics següents:

1. En primer lloc, fer una bona etnografia per aconseguir una completa transmissió de dades, que ens ajuden a descriure el total de la cultura que cal documentar.
2. En segon lloc, deixar constància de la importància del patrimoni cultural marítim i el perill de desaparèixer per complet en poc de temps. Segons Rubió-Ardanaz (2016, p. 12):

Socioculturalmente en las sociedades dedicadas a la pesca por ejemplo, la enseñanza y el aprendizaje oral y en su conjunto la tradición oral, han venido jugando un papel fundamental. No obstante, irán perdiendo importancia a medida que se introduzcan nuevas formas de adquirir conocimientos.

3. En tercer lloc, contribuir a crear una conscienciació de la importància de recuperar la identitat marítima.
4. En quart lloc, treure a la llum els llaços culturals del moment, que contribueixen a normalitzar la divisió sexual del treball, amb el manteniment del gènere femení dins dels espais domèstics. Amb això es vol contribuir a feminitzar el sector i refermar les paraules de Begoña Marugán, que afirma, en els estudis sobre les mariscadores gallegues, que la dona a les comunitats marítimes tradicionals és qui sosté la «cultura marítima». A més, és un exemple de l'organització gremial medieval, perquè les dones no estaven empoderades a la majoria dels gremis.

5. En cinquè lloc, publicar un dels aspectes menys estudiats dintre de l'antropologia de la indústria marítima, com és la xàrcia. Amb això es vol contribuir a fer una història paritària i coeducativa.

En definitiva, volem treballar amb els mateixos objectius que tenien els nostres clàssics, com si fóssim a la sala del Museu d'Alexandria. Ens agradaria treballar com a experts patrimonials i aconseguir deixar per escrit un dels pilars de l'escala del patrimoni marítim.

El museo de Alejandría es descrito por Estrabón (citado por Mairresse [...]) como un gran edificio donde se localiza la sala comunitaria en la que los sabios, miembros del museo, comen. Estrabón no habla de colecciones y por otra parte los arqueólogos e investigadores tampoco han podido probar la hipótesis de la colección. En cambio, todos están de acuerdo en que el aspecto principal de un museo es el estudio filosófico (Andreu, 2012, p. 83-114).

Dit d'una altra manera, en l'antiga Grècia ja es veia el museu com un lloc de pensament i estudi local.

3. Metodologia

Considero que una fuente etnográfica tiene valor científico incuestionable siempre que podamos hacer una clara distinción entre, por una parte, lo que son los resultados de la observación directa y las exposiciones e interpretaciones del indígena y, por otra parte, las deducciones del autor basadas en su sentido común y capacidad de penetración psicológica.

Bronislaw K. Malinowski (citat a Alexander, 1992, p. 99-176)

Per a Malinowski el més important era la utilització d'un bon mètode i l'explicació detallada del seu procés d'execució. Ha de quedar clar quina informació ha proporcionat cada informant i els seus diferents punts de vista, els quals, en conjunt, formen la descripció etnogràfica. Aquesta descripció ha de ser tan objectiva com sigui possible, amb la informació subjectiva que ens ha fet arribar cadascú. I una vegada que la tinguem, se n'han d'extreure les conclusions pertinents, les quals es poden deixar fora d'aquesta descripció o ben destacades a dins. Perquè, com dia el mestre, en etnografia hi ha una enorme distància entre el material brut de la informació i l'exposició i la teorització dels resultats.

El primer pas que desenvoluparé és la recerca bibliogràfica. Aquesta tasca perdurarà durant tota la investigació, sobretot al final, quan arribem a les conclusions. A més de l'anàlisi bibliogràfica, els objectius marcats al projecte requereixen l'elaboració d'una metodologia detallada i global, que permeti la complementaritat de la disciplina de l'antropologia social i la ciència històrica. La combinació d'aquestes dues és requerida pel tema que s'ha d'investigar.

En segon lloc, aprofundiré en l'entrevista per a arribar als detalls d'aquest ofici i forma de vida. A més, la complementaré amb la utilització de material fotogràfic i d'una recerca d'arxiu per a arrodonir la descripció etnogràfica i donar-li suport. A més, intentaré fomentar que els informants ens aporten tots els objectes relacionats amb aquesta indústria.

Vull actuar com a etnohistoriadora, i convertir el material etnogràfic en material històric (Jiménez Núñez, 1997), gràcies a la mescla de la informació oral, material i documental. Les fonts documentals explicades anteriorment i en l'estat de la qüestió, les podem entendre com l'esquelet que sustenta les diferents oralitats que configuren la cultura marinera i que l'omplen de vida, cosa que fa una combinació d'un cos perfecte anomenat etnografia;

és a dir, la història o els documents contemporanis a l'època o cultura que volem estudiar haurien de ser el nostre índex de partida. La vigència de l'etnografia és breu, perquè aconsegueix en un moment la funció d'informar sobre una situació concreta de la qual és testimoni i d'interpretar-la, però com a document és purament història després d'un temps, amb la qual els futurs historiadors poden fer una història amb una gran qualitat (Jiménez Núñez, 1997, p. 23-52). En definitiva, l'ambició de la història oral és proporcionar informació individual a la història, salvant-la de la massa i incloent-hi grups marginals de la societat (Carmona, 2007).

Segons Rossi i O'Higgins (1981), tant la recopilació de dades, la qual denominen objecte, com la seva organització, que denominen mètode, depenen sempre de la concepció prèvia que es tinga de cultura i dels conceptes que s'empren per a descriure-la, és a dir, de la teoria (Pastor, 2003). Per tant, per portar a terme la investigació hem triat l'entrevista amb profunditat, perquè obtenim descripcions de la forma de vida de les persones entrevistades respecte a la interpretació dels significats dels fenòmens descrits. L'etnografia no és sols el relat científic, o objectiu, pel qual la gent i els fets parlen per si mateixos, sinó que hi tenen molt a veure les circumstàncies de l'autoria, la classe social i el grau de relació que hi ha en el camp entre investigador o investigadora i investigats o investigades a l'hora d'avaluar i interpretar una etnografia (Jiménez Núñez, 1997).

Kvale delimita dotze aspectes per a fer una bona comprensió de l'entrevista qualitativa, en els quals m'he basat (Álvarez-Gayou, 2003, p. 109-111):

- Món de la vida: perquè el tema principal és la vida i la relació que hi té la persona entrevistada.
- Qualitat: es manlleva directament del llenguatge comú, lluny de la quantificació.
- Significat: és a dir, descobrir el significat dels temes centrals del món de la persona entrevistada.
- Descripció: l'entrevista busca descripcions riques de diversos factors de la vida de les persones.
- Especificitat: es persegueixen descripcions úniques i no pas generals.
- Ingenuïtat: s'ha de mantindre obertura plena a qualsevol fenomen inesperat o nou, en compte d'anteposar idees i conceptes preconcebuts.
- Focalització: l'entrevista se centra en determinats temes sense estar estructurada amb preguntes estàndard.
- Ambigüïtat: reflecteix les contradiccions entre les que viuen les persones entrevistades en el seu món.
- Sensibilitat: captar les diferents sensibilitats segons el tema que expliquen.

- Situació interpersonal: el coneixement es produeix per la interacció interpersonal durant l'entrevista.
- Experiència positiva: al llarg de l'entrevista, si està ben feta, es poden obtenir visions noves sobre la pròpia situació de vida.

Ahora s'ha dut a terme l'observació participant, tècnica mare de l'antropologia social per aconseguir una bona etnografia, dels aspectes que encara perduren.

Taula resum dels informants			
Informant	Naixement	Edat	Professió
Magdalena Zaragoza Lloret	1929	94 anys †	Família propietària de les drassanes Zaragoza
Vicenta Espasa Zaragoza	1929	94 anys	Xarciera i treballadora a la fàbrica
Anita Llorens Llinars	1931	92 anys	Estanquera i de família marinera
Cinto Lloret Orozco	1931	87 anys †	Menador, filador i propietari d'un cinema
Alfonso Marín Domenech	1931	87 anys †	Menador i filador de postguerra
José Santa Maria Marín	1932	88 anys †	Menador, mestre d'aixa i professor de dibuix tècnic
Tomàs Marco Morell	1934	89 anys	Propietari de la fàbrica León Marco
Pedro Belén Climent	1935	84 anys †	Menador i filador
Maria Marcet Marcet	1937	86 anys	Xarciera
Gostí Galiana Vinaches	1937	86 anys	Armador
Angelita Espasa Zaragoza	1938	84 anys	Xarciera
Dominga Marcet Llorens	1941	82 anys	Xarciera i treballadora a la fàbrica
Bartolomé Martínez Rogles	1941	82 anys	Xarcier jubilat

Taula resum dels informants

Informant	Naixement	Edat	Professió
Neso Ramis Verdú	1942	81 anys	Xarcier i armador
Antonio Lloret	–	–	Menador i patró
Pepe Segovia	–	–	Xarcier
Pepe Giner	–	–	Gerent de la CNS a la Vila Joiosa
Miguel Galiana	1950	72 anys	Xarcier i fill de xarcier emigrat a Canàries
Vicent Lloret Ruiz	1951	71 anys	Gerent jubilat de la fàbrica Redsinsa, SL
Pere Muñoz Llorens	1958	64 anys	Patró i armador
Vicent Mayor	–	–	Xarcier en actiu
Vicent Vinaches	–	–	Encarregat de la fàbrica Redsinsa, SL, en actiu
Vicent Segrelles	–	–	Gerent de la fàbrica Redsinsa, SL, en actiu
Marola Marco Morell	–	–	Gerent de la fàbrica León Marco

A la taula podem observar que la mitjana d'edat dels nostres informants és de vuitanta anys. Açò en ha permès de recopilar informació viscuda des dels anys trenta del segle passat més o menys, a més dels records que els contaven els seus avantpassats. En definitiva, hem pogut abraçar fins a la meitat del segle XIX la cultura marítima naval a la Vila Joiosa.

Abans de tenir el primer contacte amb els informants, vaig pensar bé la nostra presentació i la finalitat. Seguidament, vaig fer una recerca de persones informants clau, preguntant a les persones octogenàries que compartien el meu àmbit d'interès i em feien confiança. Amb aquests informants vaig aconseguir entrar a la comunitat i aprofitar la seva xarxa cultural per arribar a altres informants. En paral·lel a tot el treball de camp, s'ha redactat un diari i sempre s'ha portat un quadern de camp per a anotar impressions o idees mentre es feien les entrevistes en profunditat. Finalment, es fa servir un altre quadern com a agenda, per fer-hi anotacions de tasques externes a les entrevistes, però que hi estan relacionades.

Les primeres entrevistes a cada informant eren totalment obertes, perquè em parlaren dels records de la indústria xarciera. A partir d'aquesta

informació he elaborat el guió de les entrevistes. La idea és tenir el mateix índex per a totes les entrevistes, però perfilant alguns dels apartats segons els temes que ens podia potenciar cada informant.

El guió per a les entrevistes és molt important per anar encaminant, d'una manera oberta, el relat de les persones informants. L'entrevista en profunditat és una entrevista oberta o qualitativa, en la qual l'antropòloga no està dirigida per cap guia (Téllez, 2007), sols per l'esquema anterior. Aquesta autora defensa que l'antropòloga pren un paper rellevant en el procés de l'entrevista. La marca distintiva de les entrevistes qualitatives en profunditat és l'aprenentatge sobre què és important en la ment de les persones informants: els seus significats, perspectives i definicions, i també la manera com ells i elles veuen, classifiquen i experimenten el món (Taylor i Bogdan, 1987, p. 204). Al capdavant, es vol fugir de la recopilació de dades estructurades, que són el resultat de les investigacions quantitatives.

Una vegada que tenim el guió, ja podem passar a fer les entrevistes en profunditat. Aquestes entrevistes són plenament obertes, perquè el guió sols es fa servir per a dinamitzar i dirigir un poc la conversa o el relat. Utilitzarem la gravació sonora, considerant que és la manera menys agressiva d'entrar en la intimitat dels informants.

L'última tasca dins del treball de camp etnogràfic és la transcripció de totes les entrevistes en profunditat.

El tercer pas ha de passar per elaborar fitxes per a classificar tot el material de les entrevistes i catalogar-lo a la publicació.

En el quart pas, he desmuntat les entrevistes utilitzant fitxes i segons els punts principals de l'índex del treball. Cada punt de l'índex correspon a una carpeta diferent en la qual s'inclouen els fragments de les entrevistes segons corresponga i, així, a l'hora de redactar, es pot tindre tota la informació corresponent junta. Aquesta tasca es fa alhora de les altres catalogacions, atès que complementen les explicacions.

El cinquè pas ha estat la redacció i la interpretació dels fragments seleccionats de les entrevistes. Per a fer una bona síntesi selectiva de les parts de les entrevistes, he emprat les carpetes que corresponen als diferents punts de l'índex, perquè, d'aquesta manera, es pot llegir tota la informació que tens sobre un aspecte en concret, muntar-la, donar-li forma i, finalment, veure si ens falta més informació.

Per a tancar la metodologia i recordar la finalitat del treball, vull exposar aquestes dues reflexions i definicions sobre el resultat etnogràfic. Segons Alfredo Jiménez Núñez, «la etnografia es un arte de interpretar, una manera y una capacidad de narrar, un juego de palabras, una obra de creación, una actividad humanística» (1997). I per a Elsie Rockwell, l'etnografia «es conocer lo desconocido, documentar lo no documentado y escuchar y ver al otro» (1989, p. 7).

4. Història marítima de la Vila Joiosa

La Vila Joiosa ha estat la capital històrica des d'època ibera de la zona. El primer port de la Vila Joiosa data del segle VI aC, quan els fenicis instauraven les seues factories marítimes en barris de pobles dominats per altes cultures; en el nostre cas, els ibers. Era un port sense infraestructura, per tant la terminologia correcta és anomenar-lo fonda. La fonda vilera se situava en el punt de la ruta marítima mediterrània més important: la de les Balears i les Pitiüses, al sud del cap de la Nau. I per això, la costa de la Vila Joiosa és al capdamunt amb troballes gregues i fenici-púniques a les costes valencianes meridionals (Espinosa, 2007), les quals corroboren l'activitat marítima a l'edat antiga vilera.

D'època ibèrica tenim un santuari, situat al tossal de la Malladeta, des d'on es té una àmplia panoràmica de la costa. Més endavant, els romans el van convertir en un emplaçament militar i hi van construir la ciutat romana d'Allon amb unes termes alt imperials (Espinosa, 2007). I amb l'edict de Vespacià l'any 74, es confirma la hipòtesi d'ubicació d'Allon a la Vila Joiosa.

Segons l'equip d'arqueòlegs de Vilamuseu, la vila romana se situava al segon nivell portuari imperial a Hispània. Aquesta categoria la dotava de dret a recepció i emmagatzemament de productes i carregaments. Les prospeccions subaquàtiques afirmen que entraven i eixien mercaderies a la platja de la Vila Joiosa, amb el suport d'uns grans magatzems portuaris, molt semblant a les funcions que va tindre l'arsenal baix medieval posterior. Per tant, podem avançar amb un bon grau de certesa que la indústria de la corderia naval ja havia començat a la Vila Joiosa en època romana. Malauradament, però, encara no tenim cap evidència arqueològica ni bibliogràfica que ho corrobora (Baldó, 2017).

A la caiguda de l'Imperi romà d'Occident en 476, la ciutat d'Alonis va ser abandonada durant tota l'alta edat mitjana; a hores d'ara no hi ha testimonis d'ocupació visigoda, i el poblament andalusí posterior es retrau a l'interior de la comarca degut als perills costaners.

L'arribada de l'època almohade al segle XII ens deixa com a testimonis «el castellet del moro», a Orxeta, i les seues alqueries situades en territori vilera: la del Torres –ubicada a la vora del riu Torres– i la de l'Alcocó –possiblement situada a l'Era Soler– (Galiana, 2016), atès que, segons aquest autor, les alqueries se situaven a prop dels rius per al reg.

Aquestes alqueries musulmanes ens deixen un testimoni de l'activitat marítima de l'època medieval. Per una banda, tenim evidències que sustenten la hipòtesi que la platja del Torres era el port d'Orxeta i zona de construcció de vaixells per a atacar les tropes cristianes. A més, en la documentació de les fites de la carta de poblament, tenim l'expressió *els alibres dels morors*, en què filaven els moros (Galiana, 2016). Gràcies als estudis medievals d'Agustí de Galiana podem afirmar que, almenys des de la plena edat mitjana, es construïen vaixells a la platja del Torres i a l'alqueria de l'Alcocó s'elaborava fil i corderia marítima, per a armar aquestes naus.

D'ençà de la conquesta del Regne de València per Jaume I «el Conqueridor» i Pere III «el Gran», s'activa amb força l'activitat marítima, durant tot el segle XIII. Les primeres drassanes datades al Regne de València són de 1338, formades per un magatzem i un gran espai a l'aire lliure (Fernández, 1989), on tenen lloc les primeres construccions de galeres.

El segle XIV és el Segle d'Or valencià, un moment d'expansió territorial pel Mediterrani. En aquest context comença la conquesta de terres alacantines i la seua repoblació. La Vila Joiosa va ser fundada pel capità general de la Corona d'Aragó Bernat de Sarrià, noble al servei de Jaume II i senyor feudal de la Marina Baixa (Galiana, 2016). El territori s'habità com a ciutadella medieval de frontera entre la Corona d'Aragó i el regne de Castella, la qual formava part de la delimitació: Biar - la Vila Joiosa.

La nova vila cristiana, construïda sobre el mateix tossal que va ocupar la ciutat romana d'Allon, rep el nom de la Vila Joiosa, «ciutat alegre». Aquesta fundació revitalitza el port i les funcions marítimes de filat i construcció naval, majoritàriament destinades a combatre l'enemic «moro», atès que el treball de fil i el permís de la tala de fusta per a construir barques va ser atorgat amb la Carta Pobra del 8 de maig de 1300. Al Regne de València, en el segle XIV, es consideraven ports: Peníscola, Castelló, Morvedre, València, Gandia, Dénia i Alacant; la fonda de la Vila Joiosa, en canvi, era considerada carregador (de grau inferior).

El port medieval de la Vila Joiosa va adquirir importància perquè la comarca de la Marina Baixa era envoltada d'hortes i tenia una gran densitat de població. Tot aquest poblament dinamitzà el port, fiscalitzà les entrades i eixides de mercaderies, protegí la flota i serví alhora de punt de càrrega, de mercat distribuïdor i de centre principal de consum. La fonda, amb dotze brases de profunditat, es complementava amb altres instal·lacions a terra: magatzems i duanes, drassanes, senyalització i vigilància, utilitzats fins a principis del segle XX, quan es comencen a construir els primers ports actuals al Mediterrani espanyol (Espinosa, 2007). Tot açò implica la importància de la corderia marítima per a armar i fermar les embarcacions al fons del mar i abastir totes les necessitats per a l'armada dels bucs.

La densa activitat marítima vilera necessitava uns arsenals dinàmics per a proveir les naus a l'Armada Reial, i també la flota politicomunicipal valenciana, i mercantil; és així com datem les primeres drassanes a la ciutat, les quals han perdurat en la toponímia actual (l'Arsenal). Alhora, la fonda va començar a treballar amb les rutes mercantils del començament del segle XIV, que s'articulaven de la ciutat de València. La funció comercial estava determinada per motius socioeconòmics de l'agricultura andalusí de l'interior (fruita seca, raïm i vi). Francesos i italians noliejaven per les costes de la Corona d'Aragó amb les seves naus per a comprar aquests productes. Per tant, el comerç de la Vila Joiosa tenia tres grans xarxes d'abastiment: la connexió amb altres petits ports de la comarca per a intercanviar matèries primeres, la del port de València, sobretot per a productes de primera necessitat, i la de la vinculació amb la gran ruta comercial per les costes de la Corona d'Aragó (Soler, 2010), connectada amb el Mediterrani occidental i l'Atlàntic Nord.

Al segle XV, la Vila Joiosa ja apareix en els portolans de l'època, en què es destacaven els ports del Mediterrani i els rumbos de les rutes de navegació (Galiana, 2016). La intensificació del comerç marítim internacional de la ciutat va fer que Alfons «el Magnànim» la declarés en 1443 vila de reialenc (Soler, 2010); així doncs, s'elimina el domini senyorial i passa a la Corona. Agustí Galiana afirma que una de les rutes recorria la costa valenciana arplegant fruita seca i esclaus (moros, negres, mulats i orientals), amb navegació de cabotatge: València - Dènia - Xàbia - Vila Joiosa - Alacant... fins a Flandes.

Tanmateix, l'economia marítima de la Vila Joiosa anava més enllà del comerç. La ciutat tenia una gran flota pesquera i una densa activitat en construcció naval, i les activitats econòmiques clau eren l'elaboració de xàrcia i de corderia naval. Aquesta evidència ens permet d'afirmar que, amb la fundació de la Vila Joiosa, es recupera l'activitat marítima de la fonda i dels magatzems marítics romans, fins al punt de convertir-se en la ciutat base per a l'activitat corsària valenciana.

El regnat d'Alfons «el Magnànim» (1416-1458) es caracteritzà pels perills marítics a causa de la pirateria barbaresca, que buscava saquejar ciutats costaneres i arribar a les poblacions musulmanes d'interior. La Vila Joiosa, per a protegir-se, construeix la muralla i el castell. El negoci marítim de la ciutat continuava en auge; hi ha referències documentals sobre la construcció naval a les actes notariales, en què apareixen calafats com a testimonis (Soler, 2010). Un exemple clar és que, entre el 1423 i el 1430, es va construir a la drassana de l'Arsenal una coca (vaixell de vela amb una gran bodega) anomenada *Santa Anna*, que tenia la fama de ser la nau més gran del mar, anomenada popularment com «la nau grossa de Maians», cosa que fa referència al seu armador, Jofre Maians. L'encàrrec venia del Consell Municipal de València, per a importar blat a la ciutat (Galiana, 2016).

A l'edat moderna, la Vila Joiosa es converteix en un dels centre esparers de l'Estat espanyol i consta als documents que, des del segle xv, es treballa amb el cordatge d'espart per al treball nàutic i portuari. I l'any 1511, al segle xvi, apareix a la documentació el primer cordeller de la Vila Joiosa: Juhanes Llinares (Llorca, 1989), perquè l'augment de l'activitat constructiva i portuària anava completament lligada a la fabricació de fil, xàrcies i corderia nàutica.

Al segle xvi, s'agreugen els atacs pirates i la ciutat ha de reforçar les defenses: muralles i torres de guaita. A més, representa el precedent de les festes patronals vileres, perquè el 29 de juliol de 1538 els barbarescos, sota les ordres de Zallé Arráez, ataquen la Vila Joiosa amb 26 fustes (petites galeres) per a saquejar-la (Márquez, 2009); coneixien bé la ciutat, pel fet que era on armaven les naus dels corsaris.

Durant tot el segle xviii van persistir les relacions econòmiques d'antic règim (delmes, càrregues i tributs). Les propietats estaven repartides entre la Corona, la noblesa i l'Església, on tenien el monopoli productiu total de les matèries primeres, a més dels impostos de peatge i duana per a transitar d'unes comarques a altres. Açò feia que no es distribuïren bé els productes propis per l'interior del país i es recorria a les importacions marítimes. En aquest període ja treballaven a la Vila Joiosa més de 370 homes en la indústria marítima, a més del treball de dones i xiquets a les indústries del filat i la xàrcia (Llorca, 1985). En 1780, els treballs de l'espart ocupaven més de 400 famílies (el 75 % de la població). A mitjan de segle es cultivava, al terme de la Vila Joiosa, molt espart amb el qual fabricaven sogues per a les embarcacions (Llorca, 1985). I al començament del segle xx, es va convertir en una de les indústries del filat més importants del país, on treballaven un terç dels vilers i vileres. La importància d'aquesta rama industrial encara és present a la nomenclatura del poble: carrer Filador (on es feia el fil), carrer Pal (on es feia el cordatge) i la zona costanera de l'Amarador (bassa on es posava l'espart a remull) (Llorca, 1985).

A la segona meitat del segle xviii, i a les portes de l'edat contemporània, hi ha un augment demogràfic degut a l'activitat econòmica marítima; a més, la pirateria desapareix i, per tant, la ciutat ja no té la necessitat d'estar protegida intramurs i s'urbanitzen els ravals de Ponent i de Llevant, al voltant de les duanes i dels magatzems, enfront de la Fonda i al costat de l'Arsenal, el qual passa a ser drassanes reials en 1750. Les noves cases dels ravals (i, en definitiva, tot el barri antic) són habitades per marins experts, contramestres, enginyers navals..., que deixen testimoni de nombrosos grafitis a les parets d'aquestes llars, sobretot a la zona de la cambra, s'instal·la majoritàriament gent de mar com a conseqüència de l'obertura del mercat de les índies i l'eliminació del monopoli de Cadis en 1765.

A l'inici del segle XIX continuen les ampliacions urbanes de la ciutat amb un barri nou: el Poble Nou (1806). El barri nou és essencial per a la creixuda que té la indústria del filat en aquell segle, i se situa a prop de les zones manufacturades de fil marítim. Als escrits de Pascual Madoz apareixen sis fàbriques de cordellat d'esparg i huit de canem a la Vila Joiosa (Llorca, 1998), és a dir, sendes i pals, les quals continuaran creixent fins a convertir la Vila Joiosa en el bressol del cordellat al segle XX (Llorca, 1989).

Els successos internacionals d'aquells anys també afecten l'economia de la ciutat. A principis del segle, amb la guerra de la independència i el retorn de la monarquia absolutista amb Ferran VII, i amb la declaració de la independència de les colònies espanyoles d'Amèrica que prenen com a model les colònies americanes. Tot açò perjudica el comerç espanyol, que no pot col·locar els seus productes al mercat americà, a més de deixar d'ingressar en les arques reials les partides colonials. Per tant, als anys vint es recuperen els ports nacionals i es dona pas a una nova classe d'intercanvis entre la cornisa Cantàbrica i el Mediterrani, cosa que fa disminuir les importacions. A més, s'intensifica la pesca de cabotatge i de l'almadrava, on es necessita una gran quantitat de caps i de xàrcia. Els vilers arriben a ser grans especialistes d'aquest art (Llorca, 1985).

D'altra banda, el segle XIX és el segle de les revolucions industrials. La Revolució Industrial pròpiament dita havia començat al segle anterior a Anglaterra, però és a partir de 1800 quan es deixa notar amb força a la resta d'Europa. Al segle XIX es va anar introduint la màquina de vapor com a propulsió en els vaixells i es van començar a mecanitzar les fàbriques tèxtils. Pel port de la Vila, la introducció del vapor en els vaixells no fou beneficiós, perquè no estava preparat per a competir amb aquesta classe de navegació, però si la seva introducció en les fàbriques tèxtils, molt importants a Alcoi, que va propiciar la revitalització del port.

El port de la Vila Joiosa es va convertir en el moll del gran nucli industrial d'Alcoi. Al port arribaven les matèries primeres per al nucli industrial i aquest les tornava manufacturades per a ser distribuïdes. La Vila Joiosa era el moll del Molinar. Les matèries primeres i manufactures arribaven per camins precaris als diferents nuclis poblacionals, transportades per arriars. En aquesta època el transport més eficaç era el mar, per això el port de la Vila tenia un gran tràfic de mercaderies. A més, coincideix amb l'època de la construcció en 1858 del ferrocarril Madrid-Alacant, la millora de les carreteres i l'entrada d'inversions estrangeres. Tot açò va significar un gran progrés per a la indústria marítima a la Vila Joiosa. En la segona meitat del segle XIX s'arriben a documentar un cens de 78 pilots d'altura que recorrien totes les grans rutes comercials del món, que freqüentaven els ports següents: l'Havana, Manzanillo, Santiago de Cuba, Buenos Aires,

Rio de Janeiro, Nova Orleans, Boston, Nova York, Hong Kong, Manila, Macau, Singapur, etc. De la mateixa manera, van augmentar notablement els treballadors en la indústria marítima, uns 685 vilers.

Gràcies a les dades aportades per Pascual Madoz al *Diccionari geogràfic-estadístic-històric* (1849), podem veure que, en el període de 1844-1845, van arribar al port de la vila 799 embarcacions de cabotatge i 105 bucs provinents de l'estranger i d'Amèrica. A la duana vilera es registrà un tràfic total de 30.778 tones descarregades i 53.327 embarcades (Alcaraz, 2011), com podem observar a la imatge de la pàgina següent

L'època daurada de la Vila Joiosa, però, se situa entre 1859-1870, quan es va aconseguir la segona matrícula naval espanyola amb la construcció de 25 vaixells anuals. En 1867, el port posseïa un cens de 500 embarcacions, entre les quals grans goletes i pailebots de comerç de fins a 500 tones i quatre pals, però el port continuava sense tenir molls de descàrrega i espigons. La fonda disposava d'un far (Ferrer, 1998), l'únic de la zona (abans del Pla general d'enllumenat de les costes espanyoles, en 1847), situat a la platja front a la fonda, fonamental per a la protecció del port, que possibilita un bon ancoratge i una bona varada.

A finals del segle XIX es viuen anys de canvi i revoltes a l'Estat espanyol, amb la Primera República i la restauració posterior d'Alfons XII, que empitjoren l'economia. Com a exemple tenim el bombardeig que va sofrir la ciutat d'Alacant per la flota cantonal i la inestabilitat que va ocasionar a les poblacions dels voltants. A més, en 1892 es porta a terme la inauguració del ferrocarril Alcoi-Gandia, el qual va comportar una baixada del trànsit marítim al port de la Vila Joiosa (Llorca, 1985). Tanmateix, la regulació de la pesca d'arrossegament en 1898 augmenta la demanda d'aquest art, anomenat art de bou a la zona valenciana, i l'única ciutat europea que tenia la capacitat de proveir-la era la Vila Joiosa. Com a conseqüència, es desenvolupa la manufactura de fil i corderia a les sendes; s'intensifica el *domestic system* femení a la ciutat, on la mà d'obra femenina tindrà un paper fonamental dins de la producció del gremi de xarciers, com a costurera de la xàrcia; creix el treball dels xarciers i xarcieres i, alhora, el treball infantil. A partir d'aquell moment la indústria manual del fil, corderia i xàrcia a la Vila Joiosa va produir per a servir les grans conserveres que utilitzaven les almadraves i la pesca d'arrossegament.

L'arribada al segle XX a l'Estat espanyol va ser dura: crisi econòmica, problemes polítics, sequera, el declivi de les indústries alcoianes, la independència de Cuba i de les Filipines i la grip. A pesar de tot, però, el comerç de cabotatge es manté ferm i la flota naval vilera subsisteix. A mesura que anaven avançant el segle i les inestabilitats internacionals, a la Vila es van continuar construint vaixells de fusta i elaborant corderia. Aquesta demanda venia de l'Europa en guerra, on escassejava tot. En resum, la Vila Joiosa va

Número de buques que han entrado y salido en este puerto por el comercio de cabotaje en los dos años de 1844 y 1845, según los datos oficiales de la misma aduana.

AÑOS.	ENTRADA.						AÑOS.	SALIDA.					
	EN CADA AÑO.			AÑO COMUN.				EN CADA AÑO.			AÑO COMUN.		
	Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.	Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.		Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.	Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.
1844.	332	9,310	2,163	»	»	»	1844..	258	7,710	1,681	»	»	»
1845.	467	16,596	3,144	»	»	»	1845..	325	10,806	2,220	»	»	»
Totales	799	25,906	5,307	399	12,953	2,653	Totales.	583	18,516	3,901	291	9,258	1,950

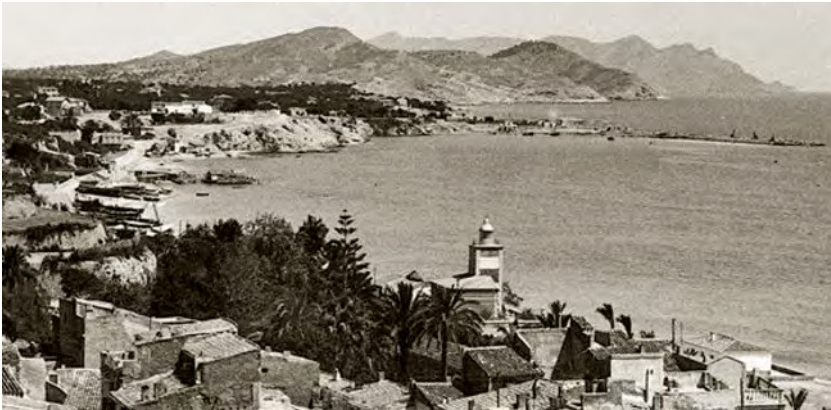
No hay estados de mercaderías por cabotaje.

Número de buques que han entrado y salido en este puerto por el comercio extranjero y de América en los dos años de 1844 y 1845, según los datos oficiales de la misma aduana.

AÑOS.	ENTRADA.						AÑOS.	SALIDA.					
	EN CADA AÑO.			AÑO COMUN.				EN CADA AÑO.			AÑO COMUN.		
	Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.	Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.		Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.	Buques	Tonela- das.	Tripula- cion.
1844.	55	2,860	118	»	»	»	1844	51	2,563	393	»	»	»
1845.	50	2,529	389	»	»	»	1845.	49	2,418	376	»	»	»
Totales	105	5,389	807	52	2,694	403	Totales	100	4,981	769	50	2,490	384

No hay estados de mercaderías.

Entrades i sortides de bucs. El primer quadre és de comerç de cabotatge i el segon, de comerç estranger i d'Amèrica. Font: La Vila del mar (Llorca, 1985, p. 70).

Fotografies del primer far de la Vila Joiosa, anys quaranta.
Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

participar com a proveïdor de material marítim a la Gran Guerra (1914-1918), va eliminar la competència anglesa i belga i va afavorir l'exportació d'aquests sectors. Les proporcions de producció xarciera eren elevades, sobretot de bou, perquè abastien tot el mercat de la cornisa Cantàbrica, Andalusia, el nord d'Àfrica i les illes Canàries. El 75 % i el 80 % de totes les xàrcies de cànem emprades per la flota pesquera espanyola provenien de la indústria vilera (Llorca, 1985, p. 117).

L'any 1911, la Vila Joiosa va rebre la visita del rei Alfons XIII i del ministre Canalejas, per a posar la primera pedra a la construcció del ferrocarril que anava d'Alacant a Dénia. En aquesta visita van assistir totes les organitzacions gremials i un grup de pescadors ho va aprofitar per a demanar al monarca, d'una manera informal, que calia construir un port de refugi. Amb tot, els vertaders impulsors d'aquest projecte (el qual ja s'havia presentat a mitjan del segle XIX) van ser José María Esquerdo i José Jorro Miranda en 1910 (del partit republicà), quan s'aconseguí que les Corts espanyoles declarassin el port de la Vila Joiosa «d'interès general». Gràcies a açò comencen els plans d'enllumenat per a la costa vilera: senyalització del port amb boies i els primers espigons de càrrega.

A pesar de la inexistència d'unes infraestructures portuàries, aquesta ciutat ja disposava d'una flota de 120 embarcacions que es varaven a la fonda, de les quals 42 eren d'arrossegament. Les mercaderies que arribaven amb la flota eren traslladades a la platja amb bots auxiliars. És de 1923 fins a 1936 quan s'inicien les obres del port i s'urbanitza la zona marítima portuària, el passeig de la platja central i l'arsenal; també es fa la unió de les antigues instal·lacions marítimes (fonda i arsenal) amb les noves. El port nou es va construir apartat dels espais portuaris tradicionals, d'acord amb els condicionants topogràfics i geològics de la costa vilera. Als anys quaranta acaben el port i passen a construir la llotja, una gasolinera, el camí d'accés al port per la costa i la trituradora de gel, entre altres millores.

En aquesta dècada, la Vila Joiosa va tindre prou feina de construcció naval, degut a la neutralitat espanyola en la Primera Guerra Mundial (1914-1918), atès que rebia encàrrecs de pailebots per a la companyia mercant catalana Hispania Marítima, per a fer les importacions pel Mediterrani en guerra (Baldó, 2017). Aquest auge es va allargar fins a la maleïda Guerra Civil. La indústria del filat disposava d'una vintena d'espais de treball del fil i corda, que es van col·lectivitzar per a sufragar l'economia de guerra republicana i fer front, d'alguna manera, a les ofensives del bàndol nacional, que rebia el suport d'Itàlia i d'Alemanya.

Una vegada acabada la guerra, va vindre la postguerra, durant la qual la població vilera va poder tirar endavant gràcies a l'economia marítima. La Vila Joiosa es va convertir en una estampa quotidiana en què les dones vileres confeccionaven la xàrcia a preu fet a la porta de casa, les xiquetes

Fotografia del gremi del cànem esperant la visita reial, 1911.
Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

Fotografia de la construcció del port de la Vila Joiosa, anys quaranta.
Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

omplien agulletes, els filadors i xiquets menadors elaboraven el fil i la corda a les sendes, i els xarciars i remendadores armaven els arts de pesca a les zones del passeig marítim. La costura dels arts de pesca ocupava quasi tots els carrers del nucli antic, de la platja, del passeig i del moll.

A la majoria de les cases de la Vila Joiosa se sabia fer xàrcia i era una tradició que les mares ensenyaven a les filles. La professió de xarciars ha arribat a ser tan important que moltes dones han cobrat la jubilació de cosir xàrcia. La primera xàrcia era d'espart, però després va estar substituïda per la de cànem.¹

Magdalena Zaragoza, 94 anys†

Malgrat açò, la Vila no va restar exempta de les migracions cap a Algèria i l'Amèrica Llatina, a conseqüència de la postguerra espanyola i el retard del creixement industrial derivat de l'autarquia. Uns exemples els tenim amb la instal·lació de les drassanes de Miguel Vaello a Puerto Rico i les de Pepe Martínez a Buenos Aires (Llorca, 1985, p.94). Al final de la postguerra espanyola, a la Vila Joiosa, per causa dels vincles entre la dictadura franquista i la hitleriana, la drassana Atlàntida, situada a la platja de la Malvarosa (València), va demanar mestres d'aixa i calafats vilers per construir pailebots que havien d'abastir la demanda de l'Alemanya en guerra (Baldó, 2017). Segons el cens dels anys quaranta, la Vila tenia 9.411 habitants, concretament 5.090 dones i 4.321 homes (Llorca, 1985).

La indústria marítima va tenir un altre moment d'auge entre el 1945 i el 1950, en acabar la Segona Guerra Mundial, gràcies a la neutralitat espanyola i a la conjuntura de crisi europea. Encara que ens trobem amb una economia autàrquica, l'Institut Nacional d'Indústria va ajudar diverses empreses privades a incrementar la producció industrial tan ràpidament com era possible amb independència dels seus costos, atès que els recursos venien de l'Estat. A partir de 1954, però, s'esdevingué una gran caiguda, en la qual va intervenir el crèdit social pesquer per a finançar la construcció de noves embarcacions. El 1956 Espanya abandona la política autàrquica i comença el període del *desarrollismo* del 1959 al 1975, quan es promocionen les indústries endarrerides amb el foment per a la reconversió. Entre el període de 1955 i 1962 s'acaba el racionament del gasoil, tornen els vaixells de motor i s'incentiva la demanda de xàrcia. El vertader canvi industrial, però, arriba a partir dels anys seixanta, amb la introducció del niló i de les fibres sintètiques.

---

¹ Transcripcions literals de les converses.

Com hem dit, en els anys seixanta s'introdueixen les fibres sintètiques, en detriment de les naturals. Açò causa una transformació radical de l'estructura d'aquesta indústria. S'abandonen progressivament els arts de filat tradicionals i s'obren les fàbriques de xàrcia sintètiques amb telers i filadores mecanitzades, dues de les quals encara treballen en l'actualitat: Redsinsa, SA, i León Marco Praes Cordelería y Redes. El motiu d'aquest canvi és que, amb el material sintètic, les xàrcies tenen una durada més llarga i, encara que el preu és més elevat, ix més rendible.

Per a tancar aquest capítol m'agradaria vestir els fets històrics amb els mitològics, perquè aquests han perdurat al llarg dels segles i junts han compost la identitat vilera. Així que, per a enriquir l'etnografia i sustentar la importància patrimonial de la cultura marina, faré un breu recorregut per la morfologia de la ciutat que, a poc a poc, s'impregna de testimonis del llegendari santoral mariner, segons els escrits de Carlos Llorca Bahus (1985).

A la majoria dels carrers trobem un sant dins un nínxol o lloseta a la paret. A la zona de l'Arsenal tenim la figura de sant Elm (15 d'abril), antic patró dels mariners. Els nostres avantpassats l'invocaven amb fe per a alliberar-se de les borrasques i tempestes. La llegenda conta que, de vegades, apareixia a un extrem del vaixell aureolat de llum i amb una torxa encesa (signe de bonança). Nostra Senyora de la Soledat, amb «el carrer de la Soledat», també és molt venerada pels mariners i pescadors, que la identifiquen amb els llargs recorreguts solitaris per la mar. El culte a sant Pere (3 d'agost) també és destacat dintre de les famílies marineres vileres, perquè aquest sant era pescador d'ofici. Tanmateix, a principis de 1900, es va decidir que Nostra Senyora del Carme fora la patrona dels mariners i, per això, li van construir una església al barri mariner de l'Horta.

No obstant això, no podem acabar el relat històric sense anomenar santa Marta, el 29 de juliol, patrona de la Vila Joiosa i vinculada a les aigües per fer créixer el riu Amadori i desencadenar un temporal marítim que va vèncer els barbarescos que atacaven la ciutat en 1538. O sant Antoni (17 de gener), per ser el patró dels filadors.

5. El fil, la cordelleria i la xàrcia marinera

La Vila Joiosa, que és un poble mariner, ha tingut l'habilitat de transformar els matolls secs que s'aferraven a la terra en preciosos arts i caps, amb els quals amarraven les embarcacions per a protegir-les de la ferocitat de la mar.

5.1 Les fibres naturals treballades: espart i cànem

El clima mediterrani estepari del sud de la província d'Alacant és òptim per conrear-hi espart i cànem, degut a l'aridesa, i aquestes són les fibres naturals principals que es faran servir per a filar. Segons Llorca Ibi, la primera era l'espart i reservaven el cànem per a les peces dels arts que necessitaven molta força, com el cop de l'almadrava (Llorca, 2000, p. 325), fins al segle xx, quan es va regularitzar i es va expandir l'art de l'arrossegament i, llavors, el cànem suplantà l'espart. Amb tot, les fibres, abans d'arribar a les sendes, necessiten una manufactura prèvia.

La fibra espartera és la protagonista de la indústria del cordatge i de la xàrcia de temps antics a la Vila Joiosa, gràcies al clima sec i humit. Per tant, l'espart creix de manera natural a les nostres terres amb una gran resistència a l'aigua.

L'espart es cultivava lliure en el monte.

Pedro Belén Climent, 84 anys †. Menador i filador a la postguerra

El treball de l'espart era el següent: l'Ajuntament subhastava l'espart dels turons del municipi (Llorca, 1985, p. 115) per anar a collir-lo, una tasca prou difícil, perquè tenim algun testimoni que ens ha transmès que hi participava molta mà d'obra infantil, la qual s'enfilava descalça per les vessants dels monts, com, per exemple, el puig Campana.² Segurament

---

² Aquesta és una etnografia molt interessant a fer, però la investigació s'ha hagut de limitar a la manufactura de la fibra treballada.

seria el treball de moltes famílies pobres a la Marina Baixa, des d'almenys el segle xv. Seguidament li'n vendrien a les sendes, per a filar-lo i ser destinat a producció marítima.

Una vegada que les esparteres i els esparters l'obtenien, el treballaven. El primer pas era feixcar. Aquest treball consistia a fer una trena d'espart i rotllar-la per a remullar-la a l'amarador. Els amaradors eren zones grans de pedres properes a la mar on es formaven tolls i l'aigua aplegava fins a la vorera. Per tant, tota la costa de la Vila Joiosa on no hi havia platja eren amaradors. Un dels més coneguts és el del riu o puntes de moro, perquè a prop hi havia la senda de Barberà, que sols es dedicava al treball del cordatge de l'espart per a fer caps i malletes, però també hi havia l'amarador de l'Alcócó (avinguda actual del port).

On està l'Almuixó al camí del moll, a les casetes que remenden, entones l'aigua arribava fins al camí de dalt i no havien casetes. Es deia l'amarador posaven l'espart a remulla.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Filla i germana de xarcières

Als amaradors deixaven els manolls d'espart vora uns 30-40 dies a remulla als tolls d'aigua salada perquè es cogueren i s'ablaniren. Una vegada transcorregut aquest temps, treien la feixca i la picaven a unes pedres grosses i planes que tenien a les cases amb una maça, per a desfer-la.

Quan picaven allí baix, les dones a un cantó de baix del riu, li van traure el cantó de campanetes. Perquè com picaven: Pin! Pam! Pom!... es sentia com si foren campanes.

José Santa Maria Marín, 88 anys †. Menador, mestre d'aixa i professor de dibuix tècnic

L'espart picat tenia diferents destinacions, una de les quals era anar directament a les sendes per a ser filat i cordellat, i un altra era per al treball domèstic, que servia per a confeccionar els arts de pesca de les famílies marineres. Quan l'espart quedava desfet, agafaven miquetes de fibra i rotllant-la amb les mans anaven traient el cordellet, o es venia directament a les sendes sense acabar. Una vegada fet el cordó, agafaven un motlle de fusta rectangular estret i pla que tenia enganxat als extrems dos pals de fusta per a enrotllar el filet i fer el madeixot (pronunciat «maixot») d'espart. Aquests madeixots s'agrupaven de deu en deu per a vendre's o fer xàrcia, i se'n deia gavelles. Les gavelles es pagaven a preu de set monedetes—cinc monedetes era un quinzet de pesseta—: cal tenir en compte que, als anys quaranta, amb menys de tres monedetes no compraves res.

Abric natural de l'Alcocó, base posterior del port actual, anys quaranta.
Font: Devesa, Payá i Llorca (2002).

Vista aèria en fotografia presa pels aviadors italians que bombardaren la Vila Joiosa en 1938. Hi destaca la desembocadura del riu Amadori, on se situava la senda de Barberà. Font: Devesa, Payá i Llorca (2002).

La majoria eren esparteres i infants, perquè era un treball casolà i manual que encaixava a la perfecció com una cosa més i necessària dins de les tasques quotidianes de l'economia domèstica. La majoria de les nostres informants ens relaten que el treball de l'espart els permetia de viure al dia sense fiar i poder esperar els sous dels marits, que, en el millor dels casos, eren setmanals o mensuals. Per tant, més del 75 % de la població s'alimentava del treball de l'espart.

Ma mare contava que entones no havia xàrcia i tot això... feia cordell de l'espart que el posava a remulla i sempre dia: «Jo fins que no s'acabava no em gitava». Valia 7 quinzets, i es gitava a la una de la nit per a no anar mai a comprar fiat, i en els 7 quinzets comprava. Fixa't tu que vida, fent allí el cordellet i en el cresol encès i el venien per a fer cordes i coses... Jo això no ho he conegut, he conegut la picadora que tenien en ma casa i una maça, però entones ja no ho feien. Ma mare cordellava la gavella d'espart i fins que no l'acabava no es gitava, menjaven lo que tenien. Sempre havien diners dins de la tassa del joc de cafè i ningú els tocava. Mai, mai, mai, anava fiat.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Relata el treball de l'espart als anys vint

D'altra banda, hi havia tot el treball de la fibra del cànem. Aquesta indústria no pertanyia a la Marina Baixa, al contrari que la del treball de l'espart. La fibra treballada de cànem ja la compraven directament de Callosa del Segura. A la Vila Joiosa sols es dedicaven a filar-la a les sendes. De tota manera, caldria resumir aquesta feina.

El procés fins a l'assecat del cànem és igual que el de l'espart, però, una vegada sec, traure'n la fibra era diferent. El primer pas era esgramar: consistia a colpejar la fibra damunt d'una taula de fusta oberta pel centre, on entrava perfectament una fulla de ferro sense tall que servia de maça. D'aquesta manera s'extreia la fibra. Seguidament, s'espada: es tornava a colpejar damunt d'una taula de fusta a l'alçada del pit i s'acabava de separar la fibra amb una pala. Finalment, el cànem es rastellava, és a dir, es pentinava diverses vegades sobre un banc de fusta amb pues d'acer fines i llargues per a llevar-li l'estopa. Amb aquesta tasca anaven fent classes de cànem, des del més gros i bast fins al cànem fi com el cabell, el qual era fonamental per a les dimensions dels fils que s'elaboren a la Vila Joiosa.

A la Vila Joiosa aplegaven el cànem a maços (fitxa 22) per a filar fil prim i metxes per al fil gros. La metxa no duia la feina de pentinat; era un cànem menys refinat.

Hi havia cànem més brut per a fil més gros i cànem més fi. En callosa feien el cànem, el rastellaven i el feien en garbes llargues, si era més

bo més llarga, havia diferent tipus de cànem, com els fils: del número 8, del 6, repassat... però no era com el fil que anava de l'1 al 32, que era per a la xàrcia, havia fil fins del 80.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

A part d'aquestes fibres, de vegades també s'havia emprat abacà, pita i sisal. A la Vila Joiosa, encara que sols es treballava la fibra de l'espart, sempre s'han abastit de les fibres provinents de la Vega Baixa i de Múrcia, degut a la gran importància de la indústria de cordellat i filat destinat a la pesca.

5.2 El cordellat al pal

Els llocs on es treballava l'espart eren els amaradors, als patis de les cases i als pals. Tal com s'ha dit, l'amarador era el lloc on s'ablania l'espart i després, a les cases, es picava i es feia el filet. Una vegada que tenien els madeixots fets, anaven a portar el fil al pal. El pal era el lloc on s'elaboraven tota mena de caps, malletes i tresses. El nom del pal ve pel traç rectilini que es feia quan s'elaboraven les cordes. Els pals eren els llocs industrials on es fabricava tota la corderia per als mercants que treballaven al port de la Vila Joiosa. Recordeu que al segle XIX el poble va obtenir la segona matrícula naval espanyola, en 1867, quan hi havia més de 500 embarcacions censades (Llorca, 1985).

A la toponímia actual en tenim constància pel carrer i carreró del Pal, al nucli antic de la Vila Joiosa. Antigament, aquest carrer era un dels llocs on s'elaborava la corderia nàutica.

Per a manufacturar les diferents classes de caps utilitzaven primer un carro de fusta i després de ferro (fitxa 13), que portava una xitxarra (fitxa 14), on anaven enganxats els diferents cordons que torcerien en girar i farien el cap o malleta. Si era malleta en mig dels fils torçuts, portava un cable tallat a mida. Hi havia dues classes de xitxarres col·locades una davant de l'altra: una per a fer malletes i l'altra per a caps. Les cordes de la xitxarra anaven enganxades a un mort, que era el que subjectava i guiava el camí rectilini del carro, anant cap enrere uns dos-cents metres per tòrcer els cordons que portava enganxats a la xitxarra i fent caps o malleta. El carro portava un perxer (fitxa 15), on anaven enganxats els cabdells de fil que passaven pel vesper (fitxa 16) i s'enganxaven a la xitxarra. Si era malleta, es feia passar el cable pel forat d'enmig del vesper. Aquest procés era controlat per dos homes, que se situaven amb la cabia (fitxa 20), entre el carro i la xitxarra, per a ajudar a corxar bé la malleta o el cap. La cabia era de fusta, tenia quatre sèquies o més i un forat enmig. Per les sèquies s'incrustaven els cordons amb cable o sense, i enmig hi anava un altre cordó anomenat

ànima. Els quatre caps de les cordes anaven uns fixos a la xitxarra del fons i els altres, a la xitxarra del carro, amb l'ànima enmig; és tot una línia. El carro havia de ser al darrere pegant-li voles als caps i al davant, la xitxarra, on hi havia els altres quatre enganxats al fons amb uns ganxos fixos. A més, dos homes aguantaven i feien voltes amb la cabia, un a cada banda, als quatre caps a la vegada. Per l'altra banda treien la volta (l'altre cap de la corda girada), mentre un altre home aguantava la corda caminant. És el mateix que veurem a la senda per a fer el cordonet.

Necessitem cable de Bilbao per a fer les malletes. Les malletes, cada corda porta dins una ànima de cable. Compràvem un cable i es desfeia, fixa't tu la feina, per a agafar els alambres i després fer les malletes. Fins que vam aconseguir que ens van subministrar l'alambre, el cordó.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Senda i fàbrica León Marco

Una vegada elaborats els caps primos o les cordes per a les malletes, les estenien damunt d'uns banquetes (fitxa 12) i així podien fer una cadena productiva. Les malletes o els caps grossos representaven el doble feina: primer, s'havien de fer els caps o malletes i, després, corxar-los de tres en tres, o de quatre en quatre, per a fer el cap gros o la malleta final, els quals amuntaven com a producte acabat damunt les forques (fitxa 17).

En conseqüència, hem de fer una clara distinció entre senda i pal. El pal és el lloc de cordatge de l'espart o cànem i és una secció dins de la senda, on també es filava, entre altres treballs que veurem a continuació.

Un exemple de paler o esparter fou la senda Barberà. Era situada a l'oest de la desembocadura del riu Amadori. Va continuar amb l'espart i, s'hi treballava cànem o abacà; també era per al cordatge, però no per a la xàrcia. Ens han arribat testimonis d'utilització de l'abacà, com a fibra igual de dura i forta que l'espart. En resum, al pal es manufacturaven els productes següents: caps, malletes, tirants, burlons folrats i tresses.

Malgrat tot, en 1904 una normativa de l'autoritat marítima va prohibir les operacions de remulla i neteja de l'espart als amaradors de l'Alcocó, la basseta l'Oli i els de les puntes del Moro (desembocadura del riu Amadori), i es van traslladar al Xarco, als afores de la ciutat, per problemes de salubritat. Els esparters de seguida van fer protestes durant un parell anys, fins que van veure que la incorporació del cànem era necessària, perquè la pesca d'arrossegament anava en augment i necessitava xàrcies de cànem resistents per als seus aparells (Llorca, 1985, p. 50). Al principi filaven mesclat, filant cànem amb espart, fins que el cànem va substituir per complet l'espart.

El control dels llocs embassats es va fer viral, degut al brot de còlera que va patir l'Europa mediterrània i la por dels contagis que venien d'Itàlia. Per això les autoritats espanyoles van prendre mesures, sobretot als ports

mercants, on entraven mercaderies de tot el món. La Vila Joiosa ja tenia tradició en epidèmies; en 1815, aproximadament, ja va patir una epidèmia, atribuïda al treball de l'espart. El vertader problema no era l'espart, però, sinó el subdesenvolupament econòmic a l'Espanya del segle XIX i l'ocupació napoleònica els primers anys de la segona dècada del 1800. Per tant, les autoritats, desbordades de cadàvers, van haver d'obrir un cementeri: el cementeri del calvari, un lloc idoni, perquè era una església amb terreny al voltant.

5.3 El fil a les «sendes marines»

Si el segle XIX va ser el segle del cordellat d'espart als pals, el segle XX serà el del filat de cànem a les sendes. La introducció de la pesca d'arrossegament entorn del 1900 i la reducció dels amaradors per salut pública van fer que els vilers començaren a importar el cànem i a filar-lo. En un principi s'hi oposaven, perquè la matèria primera de l'espart s'obtenia a cost quasi nul, gràcies a l'economia submergida espartera, i el cànem l'havien de comprar de la Vega Baixa, sobretot de Callosa del Segura. De tota manera, amb l'auge de la pesca els va ser molt rendible, perquè el cànem era una fibra blaneta i bona per a la xàrcia i l'espart o l'abacà eren fibres dures i bones per a la corderia.

La senda és el primer esglaó de la cadena productiva dels arts de pesca. Una senda és l'espai allargat que ocupa el filador i les seues eines per a elaborar el cordó a partir de fibres naturals. Els espais estaven distribuïts a cada metre i mig, i tots junts formaven la secció dels filadors. La denominació de senda ve per la similitud que té aquest espai amb el d'un camí estret o senda. Dintre d'aquestes sendes, però, s'amaga tot un entramat d'indústria artesanal perfectament dividit i estructurat.

Als primers anys del segle, segons Carlos Llorca Baus (Llorca, 1985, p. 116), els principals gerents esparters van ser:

1. Pedro Morales
2. Juan Lloret Vives
3. Francisco Morales
4. Cosme Aldrover
5. Jorge Ruiz
6. Vicente Zaragoza
7. Andrés Morales
8. José Senabre Boix
9. Beatriz Lloret i Llinares
10. Viuda de José Alemany

Barberà, 1897. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.
Fotografia posada de Leopoldo Soler.

Aquests varen ser els primers industrials que adoptaren el cànem, obligats per la Junta de Sanitat Local i l'Ajudantia de la Marina com a prevenció d'epidèmies. Açò va donar lloc al naixement de les primeres sendes de la ciutat, que es van anar desenvolupant al primer terç del segle xx impulsades pel reconeixement de la pesca de bou i les exportacions cap a l'Europa en guerra.

La Vila Joiosa de 1930 ja era plena de sendes. Surten a l'índex d'empreses de la Junta Gremial del Cànem, en què apareixen documentades trenta sendes i els treballadors que tenien registrats:

1. Joaquín Lloret Galiana, «Calsita», amb 45 treballadors (la Vila)
2. Fill de Vicent Lloret Buforn, «el Noi», amb 31 treballadors (la Vila)
3. José Lloret Lloret, «el Macareu», amb 42 treballadors (la Vila)
4. Francisco Ribes Grau, «Miralles», amb 63 treballadors (la Vila)
5. Jaime Boix Verdú i Ignacio Senabre Monxo, amb 15 treballadors (la Vila)
6. Jorge Ruiz Vinaches, SL, amb 29 treballadors (la Vila)
7. León Marco Praes, amb 20 treballadors (la Vila)
8. Manuel Miralles Galiana, SL (consta com a baixa al document)
9. José Senabre Verdú, amb 65 treballadors (la Vila)
10. Bartolomé Zaragoza Pérez, amb 3 treballadors (la Vila)
11. Joaquín Navarro Pérez, amb 7 treballadors (Crevillent)
12. Fill de Juan Lloret, «el Barberà», amb 6 treballadors (la Vila)
13. Gaspar Samper Estany, amb 12 treballadors (Callosa)
14. Mariano Zaragoza Pérez, amb 2 treballadors (la Vila)
15. José Bou Mateo (consta com a baixa en el document)
16. Tomás Soriano Santa Pau, amb 1 treballador (la Vila)
17. José Vives Buades (consta com a baixa en el document)
18. Vicente Marcet Zaragoza (consta com a baixa en el document)
19. Francisco Llorca, amb 3 treballadors (la Vila)
20. Gonzalo Zaragoza Gambín, amb 1 treballador (Callosa)
21. Viuda de Pedro Gomis Pallà, amb 5 treballadors (Campello)
22. Manuel Guash Navarro, amb 6 treballadors (Campello)
23. Basilio Martínez Gil, amb 4 treballadors (Campello)
24. Jaime Valero Aznar, amb 2 treballadors (la Vila)
25. Miguel Serrano Garcia, amb 3 treballadors (la Vila)
26. Autònoms Campello, amb 5 treballadors
27. Vicente Lloret Ponzodoa, passa a Cooperativa
28. Autònoms Villajoyosa, amb 1 treballador
29. Cooperativa gremial de Hilados, amb 28 treballadors
30. Marcos Lloret Ramis, amb 35 treballadors (Santa Pola)

Estand de la Fira Nacional d'Indústria, anys cinquanta.
Font: Arxiu Vicenta Vinaches, «Senda Senabre-Boix».

Fira Nacional d'Indústria, anys cinquanta. Font: Arxiu Vicenta Vinaches,
«Senda Senabre-Boix».

Amb aquesta relació podem observar que als anys trenta existia tota una indústria del filat escampada per tot el poble, on hi havia els empresaris propietaris de la senda, els quals tenien treballadors al seu càrrec. A part dels grans empresaris, tenim un règim d'autònom al qual es podien inscriure treballadors independents que feien altres tasques relacionades amb la xàrcia i corderia. Tots els treballadors rebien el suport de la cooperativa gremial del filat, sobretot els filadors amb menys recursos, que no podien esdevenir empresaris, però que tenien prou feina per a filar de manera independent. A més, aquest organisme s'encarregava, amb la Junta Gremial del Cànem, de protegir i desenvolupar aquesta activitat econòmica.

L'índex d'empreses que acabem d'esmentar s'ha redactat seguint les empreses dels anys trenta. Si el comparem amb l'evolució d'aquest sector als anys cinquanta, després d'haver passat els anys més durs de la postguerra, tenim que el nombre d'empreses registrades ha disminuït en set, i en resten vint-i-tres de trenta.

1. Jerónimo Lloret Galiana, «Calsita», amb 30 treballadors (la Vila)
2. Francisco Ribes Grau, «Miralles», amb 51 treballadors (la Vila)
3. Hijo de Vicente Lloret Buforn, «el Noi», amb 30 treballadors (la Vila)
4. Jaime Boix Verdú, Senabre-Boix, amb 15 treballadors (la Vila)
5. Jorge Ruiz Vinaches, SL, amb 17 treballadors (la Vila)
6. José Lloret Lloret, «Macareu», amb 46 treballadors (la Vila)
7. León Marco Praes, amb 18 treballadors (la Vila)
8. José Senabre Verdú, «Valentins», amb 88 treballadors (la Vila)
9. Joaquín Navarro Pérez, amb 15 treballadors (la Vila)
10. Hijo de Juan Lloret, «el Barberà», amb 16 treballadors (la Vila)
11. Gaspar Samper Estany, amb 30 treballadors (Callosa)
12. Gonzalo Zaragoza Gambín, amb 9 treballadors (Callosa)
13. Viuda de Pedro Gomis Payà, amb 5 treballadors (Campello)
14. Marcos Lloret Ramis, amb 65 treballadors (Santa Pola)
15. Sucesor de Antonio Cayuelas Cuartero, amb 47 treballadors (Callosa)
16. José Estany Samper, amb 20 treballadors (Callosa)
17. José García Gálvez, amb 10 treballadors (Callosa)
18. Hilaturas Pedro Pertusa, amb 24 treballadors (Callosa)
19. Jorge Mora Martínez, amb 9 treballadors (Callosa)
20. José Ballester López (Campello)
21. Basilio Martínez Gil (Campello)
22. Vicente Navarro (Campello)
23. Juan Pasqual Santamaria (Santa Pola)

En primer lloc, observem que el règim d'autònoms i la cooperativa gremial de filats ja no hi consta. I en segon lloc, hi ha una baixada de treballadors al sector, menys a la senda de José Senabre Verdú, la qual vull destacar perquè va passar de 68 a 88 treballadors: era la senda amb més treballadors, igual que als anys quaranta. Açò era degut al fet que la majoria de treballadors preferien anar a les sendes més sòlides, amb més seguretat de feina, la qual cosa va fer que s'agruparen i anaren desapareixent les més menudes.

Mos vam canviar de taller perquè el de Miralles era més principal que eixe i mon pare va canviar. Havia més gent, eren lo menos 40. De la senda ja vaig anar a la mar en dotze anys.

Pedro Belén Climent, 84 anys †. Menador i filador a la postguerra

Al plànol podem veure la morfologia de les sendes als anys cinquanta. La llegenda numerada correspon a la situació de les antigues sendes, dels tallers i dels espais de treball de la xàrcia, on els xarriers muntaven l'art de manera independent a les sendes. Respecte a les sendes, n'hem documentades i cartografiades onze: Senda Barberà, Senda Jorge, Senda Senabre, Senda León Marco, Senda Pal, Senda Valentins, Senda Noi, Senda Miralles, Senda Macareu, Senda Calsita i Senda Senabre-Boix. Respecte als tallers, n'hem documentats i cartografiats els cinc: Joaquín Navarro, un d'anònim, González Zaragoza, Jaume Punteta i Cinto Orozco. Els espais de reparació i muntatge de xàrcia independents a les sendes i regentats pels xarriers de la confraria de pescadors (encara que en l'actualitat corresponen al règim d'autònom) són els següents: Armasió, Almuixó, Botigues del moll, Ginés Ramis, Armonia i Reparació León Marco. A més de localitzar les dues fàbriques actuals: la fàbrica de Cordelería León Marco i Redsinsa, SL.

La situació d'aquest mapa ens fa entendre les transformacions territorials que va sofrir la indústria com a conseqüència de la Guerra Civil i l'autarquia de postguerra. Segons el professor Jaume Lloret Soriano, amb l'esclat de la Guerra Civil, els mateixos propietaris, Redes, SL, ja havien col·lectivitzat la indústria del filat. A la primavera de 1936, per les notícies de l'esclat de la Guerra Civil, tots els vaixells van tornar als seus ports i s'hi van quedar amarrats, la qual cosa va ocasionar una gran crisi a la indústria de la fabricació de xàrcies. Redes, SL, agrupava tots els tallers i gestionava la comercialització, però poc temps després va restar lliure, perquè el 1r de juliol de 1936 es va socialitzar, gestionada per la UGT. El sindicat es va encarregar de gestionar-la i d'introduir-hi el comunisme llibertari. Les relacions entre els propietaris i els nous gestors van ser més cordials amb els uns que amb els altres, perquè van empresonar al calvari alguns propietaris, com León Marco i José Senabre, acusats de feixistes. Amb tot, el funcionament d'aquesta indústria no va ser gaire satisfactori degut a la paralització

Mapa de la localització dels espais industrials del fil, corda i xàrcia.
Font: elaborat per l'autora.

de la flota pesquera. Com a conseqüència, van limitar el treball a dos o tres dies a la setmana i fer treballar els filadors en obres públiques del Consell Municipal. A més, els tallers es van concentrar a les sendes de Jerónimo Lloret «Calsita» i José Lloret «Pepe el Macareu» (Lloret, 2001, p. 100).

En temps de la guerra pues filaven i quan venia l'avió mos amagaven en un bastó a la boca. En la guerra filàvem amb sendes més unides i havia una sirena per a tocar si bombardejaven. I així anaven... després de la guerra... algunes estaven unides... On més n'havien era al de Calsita que havia més lloc i on està la Redsinsa també hi havia un altra senda i damunt la Redsinsa també havia un altra, estaven unides i havia una direcció.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador, filador i propietari d'un cinema

Als anys quaranta, la indústria del filat va tindre una oportunitat de recuperació. Hem de tenir en compte que, abans de l'esclat de la guerra, aquesta indústria havia arribat a donar molts beneficis als propietaris. Per tant, quan va arribar la dictadura, van denunciar la socialització de les seues terres i reclamaren als dirigents militars franquistes el patrimoni col·lectivitzat. El nou directori militar havia de restablir les propietats, sempre que els propietaris foren afins al nou règim dictatorial; d'aquesta manera es podria contribuir al relleu industrial del sector.

Malgrat que els tornaren el patrimoni, la situació de postguerra era tan greu que van haver de començar amb no res. Tanmateix, gràcies a la gran demanda del sector pesquer, la gran quantitat d'obriers aturats i famílies famolenques, el poc control laboral que afavoria l'economia submergida i la devaluació monetària, es van poder posar en funcionament de seguida.

Els antics fabricants de xàrcia a la Vila Joiosa corresponen als primers de la llista (de l'1 fins al 10): són els propietaris de les sendes amb tradició familiar del segle passat. Els que els segueixen tenien tallerets menuts, i alguns eren de fora de la Vila Joiosa: Callosa del Segura, Crevillent o Campello. Aquests últims van vindre durant l'auge viler dels anys cinquanta i van aprofitar l'oportunitat d'eixir de la pobresa de postguerra. Ací tenien el talleret i manufacturaven la xàrcia amb les xarcieres vileres o de la comarca, perquè allí no hi havia producció. Els portaven el fil fet de la seua terra, per tal com la indústria del filat s'estenia per tota la província alacantina, però la de la xàrcia era quasi exclusiva de la Vila Joiosa. La diferència entre una senda i un taller era que a la senda es filava i al taller, no.

La Vila Joiosa no tenia prou filadors per a cobrir la demanda de fil per a la costura de la xàrcia necessària. Així que, a pesar d'haver-hi una desena de sendes de filat, encara havien de comprar fil de fora. Hi havia filadors a Crevillent, Asp i Callosa; ells subministraven quasi tot el seu fil a la pro-

ducció vilera. Hi havia tota una xàrcia d'intermediaris que comerciaven amb fil d'altres poblacions per a portar-lo a la Vila Joiosa. Tot açò s'explica perquè a la Vila Joiosa es gastaven vint tones de fil a la setmana, fabricant només per als productes marítims. Per tant, la demanda de fil era constant i inesgotable, la qual cosa donava feina a tothom i, en funció de les seves possibilitats econòmiques i patrimonials, hi treballaven.

Aquest sector sempre ha tingut una organització productiva de base gremial, però a partir dels anys quaranta va passar a formar part de la Junta Gremial Sindical del Cànem, on hi havia tots els fabricants de fil i tenien reunions a la seu de la CNS (Central Nacional Sindicalista) de la Vila Joiosa, atès que la majoria estava composta per empresaris vilers. Feien reunions per a intentar prendre decisions col·lectives, però la majoria de vegades, per culpa dels interessos individuals, no avançaven gaire.

El funcionament d'aquestes empreses no es pot entendre sense descriure detalladament el treball artesanal a les sendes. El primer que hem de saber és que a la senda entrava el cànem preparat per a filar i n'eixien els panys de xàrcia o els bous acabats, que es distribuïen per tots els ports del litoral espanyol. Al llarg de tot aquest procés intervenien diferents nivells productius, que anirà detallant a poc a poc.

La senda estava regentada pels propietaris, que podrien tenir algun soci també i el mestre de la senda. El propietari s'encarregava de buscar proveïdors i de controlar les finances. Per baix d'ell hi havia el mestre de la senda, el qual era quasi sempre especialista a fer malletes (corderia) i s'encarregava d'organitzar els treballadors. També hi havia l'encarregat, el qual, com la mateixa paraula descriu, s'encarregava de controlar i anotar les eixides de fil i les entrades d'aquest manufacturat, perquè el propietari poguera pagar i traure els conters fàcilment. Dintre dels treballadors tenim, en primer lloc, els filadors i menadors, que treballaven a la part de les «sendes de fil»; cada filador hi tenia el seu caminet delimitat per a treballar amb els menadors. Ells eren els encarregats de filar el cànem, encomanat pel propietari de la senda, i cobraven per quilograms filats, és a dir, a preu fet. Una vegada que tenien el fil, entraven en joc els cabdelladors, que eren els encarregats de cabdellar el fil elaborat. Amb tot, la demanda de fil era tan gran que sols cabdellaven el que preveïen que era per a la venda directa de fil i no pas per a la manufactura de la xàrcia.

A més dels treballadors de la senda, hi havia tota l'economia domèstica de les dones, que teixien els panys de xàrcia encomanats. La senda també disposava de xarriers i xarrieres que s'encarregaven de revisar, reparar i muntar els arts de bou. I, finalment, hi havia els tenyidors de la xàrcia, que la preparaven per a la venda.

Les sendes eren llocs de treball rudimentari on es feia tot manualment. No disposaven d'aigua i la llum elèctrica no sempre funcionava; tot

açò dificultava molt les feines. A més, eren llocs on escassejava la neteja. A la senda sempre es quedaven les eines de treball muntades, com les rodes. Simplement guardaven el material als magatzems i en tancaven les portes, no hi tenien vigilant com als *astilleros*. Algunes estaven delimitades per tanques, però d'altres sols pujaves un marge i ja eres dins.

L'espai de treball era una extensió de terreny a l'aire lliure. A una banda, hi havia les rodes i les «sendes» de cada filador. Hi solia haver tres bancades amb divuit filadors. A una altra, hi havia la caldera per a preparar el tint, els bassons per a tintar i els banquetes per a estendre la xàrcia acabada. També hi havia els magatzems per a guardar tot el fil i el material a les nits; la zona de corderia o pal, on es treballaven les malletes i els caps; l'espai dels xarriers i xarrieres de la senda, encarregats d'armar i revisar els arts d'arrossegament i, finalment, les oficines.

Vam passar a la prehistòria després de la guerra... tu fixa't que mosatros teníem el taller a l'altra part de la carretera i els magatzems també. I teníem que passar el carro totes les dies en la xarrieta allà, entra, ix entra ix, mil voltes al dia. Jo vaig anar a la senda del Noi que estava al riu i allò pareixia una presó, uns magatzems xicotets com una cova, era normal. I no havia un altra cosa, tu imagina't, que no havia aigua i necessitaven aigua per a tintar i tal... havia una sénia a la senda de Vinaches, estava on està ara el Mercadona del Poble Nou, allí havia una senda, després estava la senda de Senabre al costat i a la carretera mosatros, les tres sendes juntes. Anaven pel matí tots els treballadors en poals, lo menos 100 metres a dur aigua, en cola, com si fora la selva, abocaven allí al dipòsit per a totes les dies tindre aigua, antes de començar la feina i després ja...

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

A les sendes no hi havia aigua potable, la gent anava a la font amb cànTERS i hi feien cua per a omplir-los: era per a beure, llavar-se, netejar, cuinar o treballar. Hi havia gent que tenia una sénia, com ara en Pepe «el Bota». Ell es dedicava tot el dia a portar aigua a la senda de León Marco, i així subsistia. En definitiva, en època de postguerra o tenies un pou o havies d'anar a buscar l'aigua.

Mira si ha canviat açò. Mosatros teníem una cisterna on vivíem que s'omplia de la séquia de regar, no del cel, i li tiraven cal per a matar els bitxos. Per a netejar els plats... fins i tot hem arribat a beure.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

Abans d'entrar en detall pel que fa al treball a les sendes, hem de destacar que, per alegrar un poc els treballadors, els propietaris de la senda, en

Foto del procés de tint de les xàrcies, anys cinquanta. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

traure els beneficis anuals, repartien un plus. No sabem ben bé quina quantitat, potser un 10 %, però sols als treballadors donats d'alta a la senda. Ho feien coincidir amb la festivitat del 17 de gener, la diada Sant Antoni, perquè, com que era la segona setmana de gener, els propietaris havien tingut prou temps de tancar l'any i fer el balanç corresponent. Per això la festivitat religiosa més propera per a celebrar-ho i donar-li les gràcies va ser sant Antoni del Porquet. Eixe dia feien festa per a celebrar el guany d'aquells diners. En comptes de treballar, celebraven al voltant de la figura de sant Antoni una processó i visites. La imatge de sant Antoni era de totes les sendes i cada any li tocava custodiar-la a una, igual que les confraries. La diada de Sant Antoni, la senda que en tenia la imatge, la treia de processó visitant totes les altres sendes. A cada senda es preparava una «picaeta» per a gaudir del dia lliure, i es quedava en l'última senda, fins a l'any vinent.

5.4 Treball a la senda

Les sendes tenien un amo i els xiquets eren els paganos, tots menaven una roda que havia grandota, als sis anyets ja estaven allí rodant la roda, rodaven el cànem i els homes anaven filant i entones les dones anaven i s'emportaven el fil i feien la xàrcia a les cases.

Magdalena Zaragoza Lloret, 94 anys †. Germana de propietari de drassana i treballadora de casa

5.4.1 Organització productiva: propietari, gerent i mestre

Al primer esglaó de la cadena productiva hi ha el propietari de les sendes. A la majoria el propietari era el cap de família i els gerents eren els seus fills o gendres. Les sendes se situaven en extensions de terrenys familiars i eren heretades, però també observem que hi havia societats limitades, com la de Jorge Ruiz Vinaches i Manuel Miralles Galiana (present a la relació de noms de l'apartat anterior).

Podem distingir dos tipus de propietaris: des del segle XIX fins a principis del segle XX, els propietaris feien la fènia de gerents, però a partir dels anys quaranta i l'auge d'aquesta indústria anaven delegant les responsabilitats als seus fills o familiars, que regentarien el negoci. Els primers propietaris de les sendes eren els terratinents del segle XVIII. Com que l'extensió majoritària de terres a la Vila Joiosa era situada a prop del mar, no era apta per al conreu; per tant, una bona manera de traure'ls rendibilitat era utilitzant-les per al filat. Per això, les sendes en propietat anaven passant de generació a generació.

Cànters i aigua a la plaça Sant Pere, postguerra. Font: Fotògraf Llinares Ortiz.

Cànters i aigua a la plaça Sant Pere, postguerra. Font: Fotògraf Llinares Ortiz.

Dia de Sant Antoni a les sendes, postguerra. Font: Vicent Lloret Ruiz, «Senda del Noi».

Dia de Sant Antoni a les sendes, 1962. D'esquerra a dreta tenim: Pedro Soriano Miralles, Ignacio Senabre, Joaquim Vidal (delegat de la CNS sindical del cànem), Pedro Galvany «El massa» (delegat dels treballadors), Barberà (any de celebració a la seua senda), i, darrere d'ell, Pablo Santonja (treballador).

Font: Vicenta Vinaches, «Senda Senabre-Boix».

Ara bé, no sempre ha estat així. Com que era una indústria en auge, també hi va haver gent emprenedora que llogava els terrenys per a treballar-los, o filadors experts que s'aventuraven a muntar una senda. El cas més extrem que hem trobat és el de la senda de León Marco Praes.

León Marco era un rastrellador callosí que va veure la prosperitat econòmica del filat a la Vila Joiosa i hi va apostar. El rastrellador era el qui preparava el cànem per a vendre el filat. Aquesta era una feina molt dura, molt més que la dels filadors, però no hi entrarem en detall, perquè queda fora del camp d'estudi que abordem. En León va arribar a la Vila Joiosa en 1922 per a treballar-hi de rastrellador. Com que era l'únic, i aquesta era una tasca callosina, li pagaven molt bé. Als empresaris de les sendes els donava la comoditat d'obtenir el cànem preparat per als seus filadors sense necessitat de traslladar-se a Callosa. Gràcies a aquest treball va anar guanyant poder adquisitiu i va establir en uns terrenys llogats al Poble Nou la senda de León Marco Praes.

Rastrillar és l'últim, són unes punxes llargues clavades en una manera, unes 60. Eixic cànem que ja està prou net, entones l'home és el que va polint i va rastrillant per traure la fibra grossa i fer fibra més fina. El rastrellar-lo i segons el tipo de cànem, si és bo o és més roí, pot produir una fibra més bona o més inferior. La fibra més bona és per a fer fils més finets, i la fibra més grossa per a fil més gros. Si té una fibra fina pot fer un fil més finet i més bo. D'ací ja passa al filat.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

La senda va anar creixent i, al seu costat la família, amb dos xiquets i una xiqueta. Dels beneficis de la senda els fills van cursar els estudis de batxiller al col·legi de salesians a València, mentre la filla aprenia economia domèstica, adient al seu sexe. Quan els fills acabaren el títol de batxiller, els va proposar de fer carrera o anar al negoci de la senda. Ells van triar negoci i el fill major, Tomàs Marco Praes, va passar a ser gerent de la senda als disset anys.

Els càrrecs de gerents es repartien de manera piramidal al majorat. El fill major n'era el gerent, perquè seria el qui havia d'heretar l'empresa a nom seu; sota les seues ordres i les del vell propietari actuaven els altres familiars. En aquest cas, hi havia l'altre germà menor i l'home de la seva germana. Amb la presència del gendre a les sendes, veiem que la dona vivia en minoria d'edat, sobretot durant els anys de postguerra. Malgrat tot, en la relació de propietaris veiem la presència de dues dones com a viudes: Viuda de Pedro Gomis Payà i Viuda de Pedro Gomis Pallà, per morir sense descendència o tenir els fills en minoria d'edat.

Ma mare a la meua germana no la va deixar anar a estudiar a València. Ni loca, ma mare dona antiga. A mosatros mos va consentir que estudiàrem. Mon pare estava soles i tenia que viajar i estar ací.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

El treball del gerent de la senda era encarregar-se de cercar proveïdors de matèries primeres, compradors dels productes acabats i portar la comptabilitat. León Marco enviava Tomàs a una pensió de Callosa del Segura i ell es passava tota la setmana comprant cànem. L'emmagatzemaven en un local que tenien i l'enviaven a la Vila Joiosa per a treballar-lo.

Jo quan anava a comprar a Callosa i em clavava dins de les bóvedes. Eren quartos que estava tot obert per a poder respirar perquè t'ofegaves. Jo quan anava m'unflava no podia entrar, no es posaven res, res. Alguns es posaven un mocador, per a res... Ningú aplegava als 60 anys, els ho entrava la cannabiosi, tot el dia respirant... Si els filadors es queixaven pues imagina't això. Estava tot un núvol de pols tragant, el que passa que s'aguantava molt bé perquè menjaven molt, esmorzaven una barbaritat. Però ningú aplegava als 60 anys. I no passava res. Hui en dia estaria prohibit. Això després de la guerra dels anys 40 als 60. Si jo anava a comprar el cànem i m'ofegava, tenia que entrar per a vore el cànem com era.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

Per baix del gerent hi havia el mestre de la senda. El mestre solia coincidir amb l'antic mestre paler, és a dir, l'especialista en la fabricació de la corderia. Encara que la senda era una fàbrica de treball artesanal, els filadors i menadors eren independents. Eren autònoms dins de la fàbrica i cobraven pel fil acabat, és a dir, a preu fet. D'altra banda, els treballadors del cordatge eren empleats de la senda amb un sou directe de la mateixa senda i dirigits pel mestre. Es dedicaven a treballar en tota la secció de corderia, que antigament coincidia amb el treball de l'esparg. Aquesta tasca necessitava una bona direcció de treball, atès que, com he explicat a l'apartat del pal, era la feina més difícil i pesada de la senda.

Si continuem agafant com a exemple la senda de León Marco, el mestre del taller de les cordes era el tio Llorens. Es tractava d'un home molt especial, perquè tenia un caràcter molt fort. Era analfabet però expert en el cordellat; de fet era capaç de fer les cordes per instinct. Si havien de fer tantes cordes de tants mil·límetres, ell ja sabia quin tub havien d'agafar per a fer el cordó i fer que coincidira amb el diàmetre de la corda que es necessitava. El tub era una eina que servia per a passar els fils que prèviament havien fet els filadors i pegava voltes per corroborar el diàmetre del cordó.

Una vegada que tenia els tres senars (cordons) amb la cabia i el carro, feien la malleta i la corda grossa. Segons el fil que es gastava, el senar era més gros o més fi. Per tant, el mestre corder havia de saber quin nombre de fil es necessitava, perquè quan acabaren de corxar el cap (després de fer les tres cordes) tingueren la dimensió encertada.

Finalment, a l'organització de la senda hi havia l'encarregat, que era per damunt dels filadors; no és que en sabera més que ells, de fer fil, però sí de comptabilitat i d'organització. Solia ser el filador de més confiança del gerent, atès que s'encarregava dels jornals dels filadors, de controlar i gestionar els quilograms de fil que es filaven, el fil que s'emportava cada dona i, sobretot, de guardar l'ordre.

5.4.2 Elaboració del fil: filador i menador

L'elaboració del fil anava a càrrec dels filadors. Treballaven a preu fet i de manera autònoma dintre de la senda. L'encarregat els subministrava els quilograms de cànem que necessitaven i que havien de filar durant la setmana. Quan acabaven, havien de lliurar els quilograms filats i el cànem que sobrava. Cada filador era expert en una classe de fil: finet o gros. I, segons la destresa que tenien, acabaven dijous o divendres, perquè, una vegada que filaven els quilograms que els pertocaven, feien festa fins dilluns.

Sí però si el filador era curt, lent, no acabava la jornada... treballava dissabtes... anàvem a destall. Ha sigut una època dorada però clar, vivia tanta gent de la senda, les dones fent xàrcia... entones el destall era guanyar el màxim que un podia, podies fer corones de fil i tot per a enviar-lo al Norte... mai sobrava fil a una senda.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador, filador i propietari d'un cinema

Els filadors cobraven 30 pessetes / 6 duros, a duro el quilo filat. Com a molt, solien filar cinc quilos al dia, a cinc duros. Els menadors guanyaven 90 pessetes a la setmana, és a dir, no arribaven a 20 duros. Hi havia categories de filadors: els qui començaven filaven fil finet i els experts, gros. A la Vila Joiosa eren experts en el filat, però, com més gros era el fil, més categoria tenia: categoria de primera, de segona, de tercera... La numeració significava que, segons el nombre de cordons (de l'1, del 2, del 3, etc.; és a dir, d'1 cordó, de 2 cordons, etc.) de la llargària de la senda (21 metres), havia de pesar el quilo. El fil finet no tenia complicació per-

Ignacio Senabre Moncho, als magatzems de la «Senda Senabre-Boix», postguerra.
Font: Vicenta Vinaches.

què no pesava gens i amb cànem molt fi sortia. Ara bé, si s'agafava el senar del fil gros per a fer un fil del 3, eren 3 fils de 21 metres un quilo, i aguantar-lo per corxar era molt pesat.

Per a esclarir-ho direm que el fil era la cordeta filada pel filador de 21 metres de llargària. Segons el número de pes, en variava la grandària: si era de l'1, sols un fil havia de pesar el quilo i era un fil molt gros; però si era del 25, seria molt més fi, perquè 25 fils de la senda havien de pesar el quilo (fitxa 21). Cada senda solia ser especialista en una classe de fil. La de Barberà era de filàstica per als amarratges, la de Jorge de fil de piola (fil fi) per a les almadraves, i les altres amb fils per a la xàrcia dels bous de pesca. A més, hi havia els tallerets, que solien filar fils per a armar palangres, perquè era una pesca minoritària feta amb l'almadrava i la pesca de bou.

Havien filadors que estaven tota la vida fent el mateix fil, però jo com filava per a mi l'havia de fer tot, perquè em demanaven de qualquier barca, del 5 del 14 o del 60... Les xàrcies sempre eren manades a fer segons la barca i el motor que gastaven. Les barques tenien el seu redero que armava tres o quatre barques. Entonces els rederos que armaven els bous feien la comanda als filadors o les sendes. El fil del 14, pren ací tens el cànem fes fil del 14. Jo ja sabia que de cada quilo de cànem havia de traure 14 fils. Havia fil hasta del 60 o del 70 això era fil de cosir. Tots no ho podien fer, perquè havien mans més bastes o més fines. Filàvem fil del 80, vol dir que en 21 metres que tenia cada fil, 80 fils un quilo, la numeració era per número de fil. Havia de l'1, 2, 3, 4, 5, 6... tot això més que per a xàrcia d'arrastre es gastava per a xàrcia de les almadraves, que la xàrcia es cosia a Benidorm, ací el fil el feia la senda de Jorge, era especialista amb el fil de piola. L'almadrava té varios tipus de fil.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador, filador i propietari d'un cinema

D'altra banda, la jornada laboral d'un filador era de mig dia, literalment, perquè en treballar a destall els era convenient aprofitar totes les hores de sol. Com hem vist abans, les comoditats de les sendes eren precàries i, per exemple, hi faltava llum elèctrica. Per tant, l'aprofitament del temps i la rendibilitat de cada filador feien que acabaren abans o després els quilos de cànem, és a dir, que acabaren dijous, divendres o dissabte.

Anaven a la senda fosc, i tornaven fosc, 12 o 14 hores, alguns dinaven allí, els ho duïen el dinar, i altres paraven a casa. Un senyor que li deien Jaume el Xena, es posava el menjar a la faixa del cànem, darrere de la faixa es posava el bocadillo o les sardines i anava filant i quan tornava

anava menjant, aixina no parava de filar i a voltes es portava sense voler el cànem a la boca.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador, filador i propietari d'un cinema

Farem l'explicació de com es filava a la senda basant-nos en el relat del filador Cinto Lloret Orozco. Tots el coneixen per Orozco perquè a la senda hi havia tants Lloret que es posaven un cartonet amb el nom o el renom. En arribar al matí a la senda, rastellaven la troca de cànem banyat i la deixaven llisa per a la cintura. Seguidament, es posaven el cànem a la cintura. Sempre havia d'anar damunt la camisa perquè no piqués la pell. A la mà sempre portaven un drapet banyat per a agafar més bé el fil i no fer-se mal. I així es preparaven per a filar.

Abans de començar, preparaven la roda de filar (fitxa 23) i el corbelló (fitxa 24) amb una punta del cànem de la cintura. Amb la mà que s'arria el fil, controlaven el gros del cordonet. Eixe és l'art. El filador ha de tindre bon pols i encertar el número del fil per fer el quilo. Mentrestant, el menador mena: «Mena! Mena!», diu el filador, mentre ell va soltant el fil que porta embolicat a la cintura i queda enganxat a la punta del corbelló. En girar la roda, el fil ix i es rotlla fent el cordonet. Per a aconseguir-ho, el filador va caminant cap arrere fins que acaba la senda d'uns 21 metres. Amb una mà aguanta el cànem que torç la roda, perquè vaja enrotllant-se de davant a darrere i no s'enrotlle de colp a la cintura i acaben amb nuc. I amb l'altra mà domina el fil que arria. Si ho fa amb suavitat, el cordó li arriba a dir la quantitat de fil que necessita soltar i que ell admet. Sempre s'havia de tindre al cap la idea del pes i dels fils necessaris.

Això és una habilitat grandíssima perquè segons el fil més gros o més fi el filador tenia que arriar més cànem. Havia cànem que era per a fer malletes i un cànem més fort per a fer altre fil més fi. Claro, mira si el filador tenia que tindre habilitat per a dir, tant fil d'estos són un quilo. I es complia eh!!

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador, filador i propietari d'un cinema

La roda porta tres corbellons per a filar. Cada corbelló és l'encarregat de filar un cordonet que arriba fins al final de la senda. En acabar la senda, als 21 metres, hi havia l'aparell de la roda (fitxa 26), on s'enganxava el fil del corbelló acabat, amb una peça nugada al final perquè s'aguantés el cordonet. Una vegada que s'havia fet la senda i enganxat el fil a l'aparell, es tornava al començament de la senda i es posava la canyeta (fitxa 27) al corbelló del cordó perquè no girés. Seguidament, s'enganxava més cànem a l'altre

Cinto Lloret Orozco, postguerra, a la senda de Calsita. Font: Devesa Beneyto, Payà Nicolau i Llorca Serrano, 2002.

corbelló i es tornava a fer la senda fins a filar els tres corbellons. Una vegada que s'havien enganxat tots tres filets a l'aparell, el menador llevava la canyeta dels corbellons i tornava a menar. El filador amb la cabia (fitxa 20) l'ajudava a regirar el fil. La cabia duia per cada senar (cordonet) una séquia i, mentre el xiquet menava, s'enganxaven els tres cordonets. Es feia el fil corxant els tres cordonets i així s'acabava la manufactura del fil. La cabia era per a unir els fils i no tallar-se els dits.

Normalment cada filador tenia un menador, però per al fil gros hi havia qui en tenia dos. Un per a la roda i l'altre per a aguantar el fil. Tanmateix, quan calia unir els fils del fil gros, es necessitava molta força per a corxar els tres carrets. Aleshores eixe tros el menaven entre els dos xiquets, perquè la roda pesava. I els qui tenien motoret de fil prim no tenien menador; anaven fent el fil i amarrant-lo en una estaca.

L'acabament del fil es feia enrotllant-lo amb més voltes al final perquè no es desfilés. Seguidament, l'enganxaven tot a una estaca i el banyaven amb un tros de sac o corda d'espart, el llimac, per a fer-lo lluent i adormir-lo, de manera que no pegués voltes. Si era fil fi, ho feia el filador amb tots els fils alhora (set o huit fils junts), però si era una corda, ho feia el menador.

Durant tot el dia tenien el cànem a la senda i a la nit, quan s'acabava la jornada, el guardaven als magatzems per al dia següent. Plegaven el fil fet de l'estaca, on estava nugat amb molta traça, i al matí següent tornaven a banyar el bolic de fil a la basseta, l'estenien i li tornaven a passar el drap per a fer-lo encara més lluent. Finalment, quan era eixut, el desenganxaven i es quedava el fil sencer preparat per a fer madeixes (fitxa 25). Aquestes madeixes són les que s'havien d'emportar les dones a casa per a fer la xàrcia. El fil de la fitxa és el que es feia servir per als golerons. Els preus del fil eren més o menys estàndard, però no hi havia regulació i eren sotmesos a competència. Quan acabava la jornada, pesaven i s'anotaven els quilograms de fil de cada filador. Hi havia un encarregat i es guardava el fil al magatzem per a distribuir-lo, sobretot a les xarcieres.

Pel matí, bon matí, el posaven dins de la basseta d'aigua, es banyava tot, l'escampaven i entones banyat en uns draps el passaven, com si el planxaren i quan estava sec el plegaven en madeixes com si foren trenes totes igual de llargues i eixe és el que repartien a les xarcieres. Els que feien el fil més gros no feien madeixes, el plegaven en motlles com si fora un rolet, perquè el fil era molt gros i la madeixa es feia com un burro de gran, no podien i el feien en motlles. Havien uns altres que dien cabdelladors, allí en el mateix taller escampaven la madeixa que havia fet el filador, escampaven la madeixa i la feien a cabdells i eixos cabdells són els que donaven a les dones perquè se'ls portaren a casa i feien la xàrcia. El

Jaime Lloret Soriano «Porruta» i Pepe Zaragoza Bou, 1920. Font: Devesa Beneyto, Payà Nicolau i Llorca Serrano, 2002.

Senda de Jorge, al Poble Nou, 1955. Font: Valeria Mayor Domínguez.

Cinto Lloret Orozco, enganxant el cànem als corbellons, 2017.
Font: fotografia de l'autora.

Cinto Lloret Orozco, filant, 2017. Font: fotografia de l'autora.

fil finet el plegaven tot en un cabdell, però aquesta era tasca dels cabdelladors. Totes les nits alçaves els fils, era impossible confundir els fils de cadascú. És com si ara et canviés tu de roba, saps quina és la teua sense problema. A més cadaú tenia el seu lloquet al magatzem.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador, filador i propietari d'un cinema

A continuació, descriurem la importància, les condicions i el treball dels menadors a la senda. Si els filadors n'eren una part fonamental, els menadors també. Formaven part del procés productiu del fil a les sendes. Encara que feien feines menyspreades i mal pagades, eren de vital importància per a l'elaboració del fil. Els nens entre huit i catorze anys de les famílies pobres de la Vila Joiosa ajudaven els filadors a la roda i amb les tasques del fil.

Com el meu pare va morir molt jove vaig començar a fer faena de menador. Ma mare em va dir: Pepet, la mama ho sent molt però has d'anar a portar algo per a casa. Jo soc el major de quatre, tres germanes.

José Santa María Marín, «Maqui», 88 anys †. Menador a la postguerra

El filador buscava els menadors segons el fil que havia de fer. La majoria dels filadors tenien dos menadors: un s'estava rodant la roda i l'altre s'encarregava d'arreglar el fi. Tanmateix, quan van aparèixer els motors als anys cinquanta, el segon menador sobrava, perquè el motoret ja pegava voltes a la roda i el menador només havia de passar el llimac amarrat al falc de ferro, perquè el fil es fera més vistós.

D'entrada, el treball del menador no era sols pegar voltes a la roda, sinó que feia molt més. Hem de pensar que els menadors eren els «serfs» del filador; per tant, feien totes les feines menys el filatge, de les més bàsiques fins a les més sofisticades: portar la botija, agranar, menar, arreglar el fil...

Normalment el menador major o amb més experiència s'encarregava d'arreglar el fil. Aquesta tasca consistia a agafar una tela i passar-la al fil mentre el banyaven, per a després passar el llimac i deixar el fil lluent i llest per a fer la madeixa. El filador es feia càrrec de la madeixa fins que en sabia el menador. Hem de pensar que, com més autonomia tenia un menador, més fil podia arribar a filar el filador.

Al fil abans del llimac el menador agafava una tela que havia especial per a passar al fil i un pot d'aigua en un foradet o passava al fil per a banyar-lo. Pues l'aigua eixa es congelava a l'hivern. Mira si passaven fred. No m'agradava treballar de menador. Començàvem a les huit del matí...

José Santa María Marín, «Maqui», 88 anys †. Menador a la postguerra

José Zaragoza Bou i els seus menadors, aprox. 1920. Font: Devesa Beneyto, Payà Nicolau i Llorca Serrano, 2002.

Quan el filador disposava de motoret, els xiquets feien tot el dia la feina que feia el filador, és a dir, preparar el cànem i l'acabat del fil. Al matí rastellaven tota la troca banyada, després ajudaven a filar el filador i li portaven tot el que necessitava, i al final de la jornada passaven el llimac.

Els pobres, a l'estiu, patien insolació i a l'hivern tenien bronquitis per estar-se tot el dia banyats. En definitiva, no els deixaven parar, per bé que això passava en tots els oficis. Els xiquets odiaven el motoret i preferien la roda, perquè per a ells menar era «descansar».

En alguns casos, durant totes aquestes tasques es rebia el maltractament dels filadors amb mal geni. Aquest maltractament era tan evident que a alguna senda hi havia cartells que posaven: «No blasfemar!». Als xiquets, els interessava deixar de ser menadors i passar a ser filadors, principalment, perquè la feina de menador era il·legal. Malgrat tot, eixa il·legalitat s'ajustava a les necessitats d'un país enfonsat en la misèria que intentava de sobreviure a la postguerra. Els nens, per tal de portar diners a casa, obeïen les ordres d'amagar-se si venia l'inspector de treball. La majoria de les famílies espanyoles, i en el nostre cas vileres, es van veure obligades a enviar els nens a treballar per dos motius: millorar el sou familiar i fer que aprenguessen un ofici.

Jo vaig ser menador i filador, a la senda de l'Antoneta. Filava baix del riu al costat del pi a una roda com eixa el meu germà en huit anys i jo en deu, ell em menava a mi fins que es va ensenyar. En la senda es tenia molt mala llengua, de no res es dien fill de puta mena, xe cabró mena, roda la roda. Molt males paraules.

Alfonso Marín Domenech, 87 anys †. Menador i filador de postguerra

Així tot, ensenyar l'ofici no era gens fàcil; els filadors no volien ni ensenyar ni que s'ensenyaren els menadors, perquè en pocs anys passarien a ser la competència. Si seguim les vivències de Cinto Lloret Orozco, veem que ell, per a aprendre a filar, s'amagava el cànem baix la camisa i, quan arribava a casa, feia un metre de fil. L'any 1944, en plena postguerra, va poder buscar feina de filador, perquè ja sabia filar. Va anar a la senda de Calsita i li van preguntar:

Que tu saps filar? Jo sí, senyor.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador i filador de postguerra

A la senda van donar un quilo de cànem a Cinto per a filar i provar-lo. L'endemà, que era Sant Antoni i tothom ho celebrava i ningú filava, li van deixar la roda i va fer el quilo de cànem. Quan li'l va lliurar, el gerent el va deixar treballar a una roda de la seua senda; tenia catorze anys.

Els filadors no volien ensenyar a filar els menadors, però sempre hi ha trampetes. Jo portava la camisa per fora i el cànem a la carn, picava molt. Agarrava el cànem tapat i allí estava menant i el cànem a la panxa. I si el duenyó estava prop aguantava. I si se n'anava feia filets i a casa. Entonces t'ensenyes i com ho fas dies i dies i ho veus pues t'ensenyes. El xiquet que tenia un tros de cànem a la cintura s'arrimava als cabdelllets i posava fil a la roda i s'ensenyava a fer un pam de fil. I al mes ja feia pam i mig. Lo que volia era eixir de menar, perquè els filadors alguna paraula que altra, algun calbot, i a mi em sabia mal, perquè jo soc molt infantil i això no puia ser... I eixa era la senda.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador i filador de postguerra

Els menadors normalment feien huit hores a la setmana i se'ls pagava per setmana i no pas per hores. Un jornal de menador era poquet, com a molt podria comprar dos o tres barres de pa. Malgrat anaven creixent s'incrementa la seua jornada fins a fer les mateixes hores que un filador.

A ma casa sempre han anat xocotets a filar i després ben prompter a la mar. Jo no els he conegut anat anant a filar i el meu germà més xicotet tenia nou anys més que jo.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Filla de xarciera i de mariner, i germana de menadors

No obstant això, no tots els filadors tenien el cor tancat, n'hi havia que portaven menjar, el que podien, per als xiquets (codonys, figures...). Hi havia molta fam, i això ho exemplifica la dita: «Fas pudor a xiquet de senda, quan ols a mandarina», perquè es menjaven les mandarines bordes de la fam que tenien. La innocència dels nens feia que sempre estigueren cantant i xiulant o plorant. Una de les feines i diversions més populars de la senda era cantar l'ordre d'acabament de cada filador: «El primeret!, segon!...», o cantar les hores del campanar: «La una!, les dos!...». Mentre treballaven s'alegraven que se n'anara la llum elèctrica i no funcionaren els motorets. Moltes voltes es tallava la llum entre setmana i no donaven la llum en dies. I tots els xiquets cantaven: «Que no vinga!!! Que no vinga!», perquè preferien estar-se a la rodeta que no pas treballar.

És evident que aquests nens no estaven escolaritzats i no passava res. Com que treballaven de dia, no es podien permetre d'anar a l'escola, però, per sort, es van poder aprofitar dels ensenyaments privats i nocturns dels mestres republicans que havia acomiadat el règim franquista i havia substituït per capellans i monges. Un dels mestres republicans més destacat i a qui els nens tenien molta estima era Don Roque. Ell amb altres mestres, republicans i republicaness, van ser els responsables d'alfabetitzar aquests

nens exclosos del precari sistema educatiu del franquisme. A més a més, era l'única oportunitat que tenien aquests docents per sobreviure exercint la seva professió.

D'altra banda, he de destacar que els menadors sempre eren nens i no pas nenes. Açò era degut que elles eren les que ajudaven les mares a produir la xàrcia i en l'economia domèstica.

Baixava pel riu per a portar menjar a mon pare a la senda Calsita. Mon pare era filador de Calsita, i ma mare i jo rederes de Calsita. Sempre, alguna volta hem fet xàrcia per a Miralles.

Dominga Marcet Llorens, 82 anys. Xarciera a la postguerra

Els filadors i menadors no únicament patien les condicions precàries de la senda, sinó que també estaven exposats a les infermetats pulmonars que ocasionava el treball del cànem. Aquesta fibra anava soltant partícules que, en respirar-les, es quedaven als pulmons, i això acabava derivant en cannabiosi.

Quan filaves i venia el ventet d'esquena te n'enduies més perquè es regolfava i se te clavava als pulmons, alguns acabaven fent-se un litre de vi o whisky i diem que era perquè baixa la porqueria per avall. Encara mos ho preniem a broma.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador i filador en 1944

Per a descriure la distribució de la zona del filatge a la senda, on treballaven els menadors i filadors, centre la narrativa en la descripció de l'escenari de la senda de Calsita. L'espai de les sendes es dividia en bancades. La primera bancada era de sis filadors amb motorets, que feien fil gros (del 7, del 3, del 4) per a les malletes. Al costat hi havia quatre filadors més amb motoret que feien fil prim. A la bancada de baix, sis filadors més amb motorets. I a un altra bancada, uns altres sis filadors amb rodes, que tenien al costat quatre filadors més amb rodes. En total, hi havien uns vint-i-sis filadors a la senda, i almenys hi devien treballar el mateix nombre de xiquets que de filadors. Comptat i debatut, sumen una mitjana de cinquanta-dos treballadors del fil.

Els propietaris de les sendes, però, també donaven cànem a filadors independents, com Cinto Orozco, que filaven a bancals amb les seues pròpies rodes. Per tant, és molt complicat de controlar tots els filadors que hi havia a la Vila Joiosa, però sí que podem fer una estimació només dels filadors de les grans sendes. Si calculem una mitjana de deu sendes grans a la Vila Joiosa, amb un total de vint-i-cinc filadors, estímem que devien ser uns dos-cents cinquanta filadors registrats; i si hi sumem un menador per cap, obtenim uns cinc-cents treballadors del fil, només comptabilitzant les grans sendes.

La introducció dels motorets a les sendes va ser gràcies a l'electricitat. A mitjan dels anys quaranta, el senyor Miquel Elx va implantar les rodes elèctriques a les sendes, la qual cosa va repercutir directament en la productivitat del fil i en els menadors. Per una part, els motorets van fer que la producció del fil fora més ràpida, però, per l'altra, va canviar per complet el treball dels menadors, atès que deixen de menar i es converteixen en servents dels filadors. Si girar la roda durant huit hores devia ser esgotador per als nens, no ens podem imaginar com devia ser el treball com a servents. El que sí que podem afirmar és que era molt pitjor, perquè a la majoria de les entrevistes ens diuen que s'alegraven que no hi haguera llum per a tornar a menar. Hem de tenir present que, encara que hi havia llum elèctrica a les sendes, se n'anava sovint. Per tant, aquests motorets estaven preparats per a poder girar manualment.

I quan va haver apreto de llum, perquè com havia necessitat de tot havia setmanes que no donaven llum, al mateix motoret feien un foradet o amb un trosset de canya menejaven la roda.

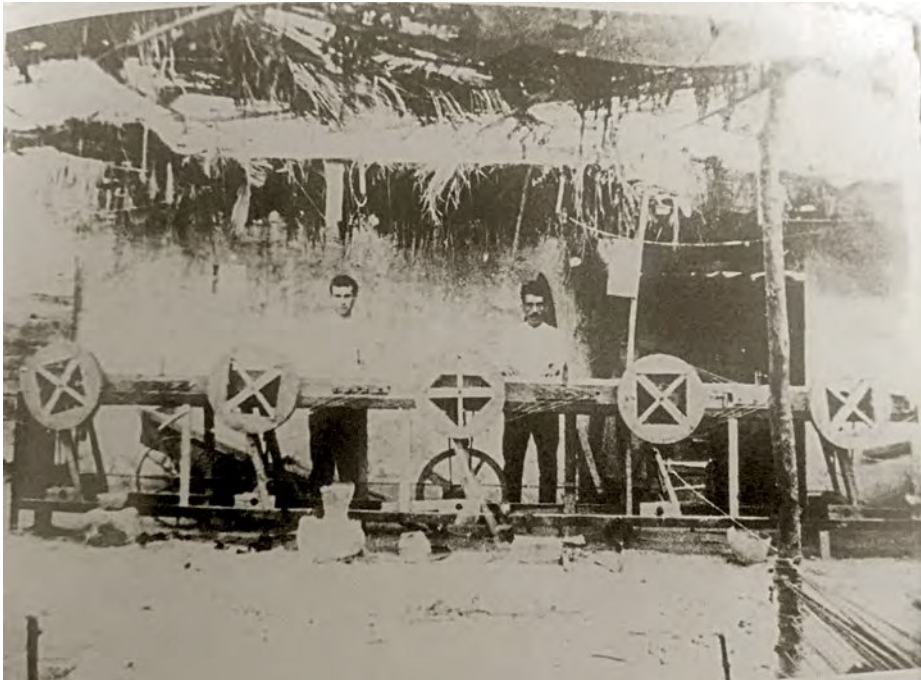
Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador i filador en 1944

Per a concloure aquest apartat, vull referir-me a la caritat que es feia a l'època. Com he dit abans, les condicions de treball a la senda eren paupèrrimes, perquè Espanya era un país totalment enfonsat. Les precarietats laborals repercutien directament en els treballadors. Treballaven sense assegurança ni cap ajuda social de l'Estat; per tant, a la senda es va fer quotidiana la caritat. Quan un filador emmalaltia i no podia treballar en una setmana, tots els filadors donaven dues pessetes dissabte i li les portaven a casa perquè tinguera diners per a menjar. Feien una llista a la senda i el treballador que volia donava la seua pesseta i, així, tots arplegaven quan estaven indisposos, a l'estil dels socors mutus de l'època preindustrial anglesa, quan no existia cap seguretat social.

A pesar de tot era un treball bonic, perquè com el filar era amb les mans, sempre parlaven i discutien de futbol, passerells, cantàvem, assajaven teatre, sí, sí, sí. Lo que passa que ja no en queda cap d'aquells i aixina passaven el dia... Però algun xiquet patia una miqueta, coses dels homes. Uns tenen un geni altres tenen altre, havien filadors i no puc contar més... Era un ambient molt bonic, serien uns tres-cents treballadors a les sendes, estava tot empestat de rodetes.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador i filador en 1944

A la senda no sols trobem els filadors, sinó que hi havia altres sectors menys coneguts però igual d'importants, els quals ara descriuré.

Senda del Noi, postguerra. Font: Francisco Sirvent Devesa.

Senda de Calsita a Xovades, postguerra. Font: Devesa Beneyto, Payà Nicolau i Llorca Serrano, 2002.

Senda dels filaros.

Motorets que substitueixen les rodes, postguerra. Font: Devesa Beneyto,
Payà Nicolau i Llorca Serrano, 2002.

Senda Barberà, postguerra. Font: Alfonso Marín Domenech.

Menadors i filadors, postguerra, a la senda del Noi. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

5.4.3 Els cabdelladors

Una vegada elaborat el fil a la senda, s'havia de preparar per a abastir tres sectors diferents. El primer, i el més minoritari, eren les ferreteries; el segon eren els xarriers, que muntaven i reparaven els arts de pesca i el tercer, les xarrieres. Aquestes s'emportaven el 80 % del fil manufacturat per a confeccionar els tels de xàrcia.

Els filadors o els menadors, quan acabaven d'enlluentar i aclarir el fil, el plegaven en madeixes, però per a poder cosir amb aquest fil era necessari cabdellar-lo. A les sendes tenien un quants empleats encarregats de cabdellar les madeixes dels filadors. Els cabdells eren sobretot per a fil fi, i els encarregats de cabdellar solien ser homes amb alguna minusvalidesa que no els permetia de treballar com a filadors. Ara bé, com que la producció de fil era tan gran, no donaven l'abast per a cabdellar-lo tot i les xarrieres teixidores el rebien sense cabdellar. Per tant, elles també eren expertes cabdelladores, perquè s'havien de preparar el fil de les madeixes a casa abans de teixir.

Escampaven el fil a terra i anaven fent cabdell (fitxa 28) fins a arribar al quilo de fil. La madeixa era de fil més gros; la plegaven com si fora un cercol rodó, i n'amarraven un extrem. Estava preparada perquè les xarrieres es passaren els fils pels muscles i en pogueren portar una vintena de quilos cap a casa. Amb tot, si el fil que necessitaven estava cabdellat, treien el fil dels cabdells i n'amarraven els extrems per a penjar-se'ls al muscle. Uns cabdells queien cap avant i d'altres cap a darrere, però la majoria de les vegades les dones s'emportaven madeixes i les cabdellaven a casa per a cosir la xàrcia. Per a fer xàrcia amb madeixa s'enrotllava el fil, i açò ens dona una estampa molt bonica del fil de les madeixes estès a les voreres per a cabdellar-lo. El cabdell era rodó, a diferència de la madeixa.

5.4.4 Els palers o corxadors

Com hem dit abans, les sendes estaven compostes per diverses seccions. Hem vist la dels filadors i la dels cabdelladors. Hi hem de sumar la dels palers o corxadors. Era el treball més dur de les sendes, perquè el pal, com hem vist abans, era la filàstica que ancestralment s'elaborava amb l'esparg. Aquest cordatge no desapareix amb la introducció del cànem, sinó que millora. Aquesta secció era l'encarregada de fabricar les malletes i els caps grossos per a amarrar les embarcacions i subjectar els arts de pesca. A més, gran part d'aquesta producció, igual que la de la xàrcia, s'enviava a les costes del nord espanyol.

Finalment, enrotllaven la filàstica, o fil gros, en un carret grandot, que es deia carrell (fitxa 29), després d'haver-lo passat per quitrà. I així el venien.

5.4.5 La preparació de la xàrcia

L'última secció de la senda corresponia a la preparació dels tels de xàrcia i dels bous per a comercialitzar-los. Els que formaven aquesta secció eren xarciers i xarcieres especialistes.

Les xarcieres especialistes s'anomenaven remendadores i s'encarregaven de remendar, és a dir, de cosir. Les dirigia el mestre xarcier, que a la vegada també dirigia els altres xarciers i els remendadors (aprenents de xarcier), els responsables de preparar els bous de pesca.

El primer que feien era revisar tots els tels de xàrcia que arribaven confeccionats de les cases i reparar-los, si hi havia cap forat, és a dir, remendar-los. Tot seguit, reforçaven les vores de la xàrcia, és a dir, encimolsaven, i, finalment, la nugaven de forma rectangular per a estesar-la i estrènyer-ne els nucs. Aquest últim pas era necessari, perquè la xàrcia que venia de casa no portava el nuc fort, segons la força de cada dona a l'hora de cosir-la. Una vegada que estava ben fermada i repassada, passaven a doblar-la i nugar-la de forma rectangular i a estesar-la de manera uniforme, perquè els tels portaven disminucions, segons la part del bou que fora, i no eren regulars.

Per a estesar la xàrcia es valien d'uns aparells que es deien guitarra (fitxa 19). Constava d'una graella de ferro fixa on s'enganxaven unes peces que portaven els tels de xàrcia (fitxa 30), els quals eren tensats per una maquineta que enrotllava la malleta fermada a la guitarra. Abans d'arribar a la maquineta, però, la força es feia en aparells de politges. Era una feina molt perillosa, perquè, si es trencava o soltava res, podia ser mortal.

En tensar la xàrcia, posaven a baix cavallets i barrils per a aguantar-la. Quan veien que el tel prestava, la tornaven a estesar, i així fins que els nucs eren ben fermes. Per a agilitzar aquesta feina, la banyaven abans d'enganxar-la.

Un dels problemes que es trobaven en tensar la xàrcia manual era la variació de les mesures dels tels, una vegada que els estesaven a la senda. I açò podia ser motiu de queixa pels armadors. Per a evitar-ho feien la mostra a la senda i també la lliuraven a la xarciera (fitxa 36).

Totes les cases armadores tenien el seu redereo. Entonces si tu eres amic del redero entonces callava la boca i passava i si no eres amic i volia la xàrcia d'un altre que li agradava més la tornava. Ell la media i la inspeccionava i entonces l'armador la tornava. Claro com era manual mai estava bé, era impossible. Feia una mostreta la media, però en casa estava cansat després de fer tot el dia xàrcia i no apretava, entonces la malla eixia aixina i allina en el mateix motlle i mateix tel. La feta a màquina era

perfecta. Teníem tota una zona per a tensar els tels. De vegades posaven dos tels de la mateixa xarciera, uno estava en comba i l'altre t'estesava, i les cordes com eixirien també, mosatros l'enviàvem... però antes tot valia... era manual.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

Una vegada que tenien la xàrcia reparada, estesada, tintada i eixuta, passava a mans dels xarciers. Els xarciers que treballaven per a les sendes s'encarregaven de muntar els arts de pesca per a comercialitzar-los per tot Espanya. A diferència de la Vila Joiosa o de la província d'Alacant, a la majoria dels ports espanyols no sabien armar els bous. Per tant, era més fàcil de comprar l'art elaborat i després fer-ne el manteniment requerit. Per això, cap bou armat a la senda es destinava a les barques vileres o de la zona alacantina, atès que aquestes compraven els tels de les xarcieres teixidores i els seus xarciers muntaven l'art de bou.

Aquest treball el detallarem a l'apartat dels xarciers, perquè, encara que les sendes en tenien de propis, la majoria eren independents de les sendes i treballaven a la part dels armadors de les barques.

Fèiem les juntes de les xàrcies, els arreglos dels forats, no fèiem la xàrcia, encimolsar també. Agarraven el fil i en una agulleta reforçaven, les corones anaven fent un reforç a la xàrcia. Mos portaven la xàrcia i mosatros arreglàvem eixes coses per a la mar. Els fallos de la dona de la xàrcia. També teníem que minvar en dos malles. Les fisques es minvaven a les cases i mosatros encimolsàvem perquè tinga un reforç, perquè dure. De vegades si faltava metros de xàrcia agafaven la cadira i fèiem la xàrcia.

Allí érem: Fina, Pepa, Rita, Olaria, jo i Francisca «la Paua» que era l'encarregada de tot. Allí també mos duien xàrcia per a arreglar, igual que mos enviaven de vegades els fallos dels telars quan va vindre la fàbrica. La faena del pis era la mateixa de la cala. A la cala ja s'havia obert la fàbrica, jo del pont vaig entrar a la fàbrica i al pont vaig entrar després de casar-me. També me'n recorde de Leocadia i de Maria Patilla. Leocadia era la que feia els mandaos. A la cala tenien els homes, però. Però cada u s'encarregava del seu dinar. De vegades les dones feien arròs per a tots. Anaven a la cala amb la guagua, que es dia la Penya de Finestrat. Els rederos de les sendes soles tenien que cosir, i fer el bou. No tenien que tallar, ni encimolsar, això era de rederes... només la tenien que muntar.

Dominga Marcet Llorens, 82 anys. Xarciera de León Marco

Senda del Noi, postguerra. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

Senda Senabre, 1925. D'esquerra a dreta Josefa Alemany López, Matilde Soriano Santapau, Ignacia Domènech Borronat, Maria Zaragoza Morant, Isabel Sanchís, Isabel Soler Soler, Ignacia Senabre Verdú, Maria Senabre Verdú, Vicenta Senabre Verdú, Vicenta Domènech Boronat, Beatriz Aragonès (la Torreta), Flora Zaragoza Nicolau i Maria Boix Verdú. Font: La Vila del mar (Llorca, 1985, p. 120).

Ma mare em va dir per què no vas a la Redsinxa i demanes faena i vaig anar a parlar amb Pere Calsita. I em va dir, Angelita, sí que hi ha faena però si en una setmana no dones la talla. Em van posar a prova una setmana, si en eixa setmana no fas tot este fil, igual 10 kg de fil, si no aplega te'n vas al carrer, vaig passar les setmanes i m'he tirat 24 anys. I ella tenia els xiquets i mira... però li portaven la xàrcia, pobreta era i pobreta soc.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. Xarciera de la senda Calsita

5.4.6 Els tenyidors

Al costat del pal hi solia haver la zona del tint amb el seu encarregat. La filàstica i la xàrcia necessitaven un tractament perquè el cànem o l'esparg no es podrien.

Els tels de xàrcia acabats i la filàstica s'havien de tintar. Tots passaven per les basses de tint de la senda, per a protegir-los i donar-los color. El tint era escorça de pi molta, anomenat taní. Per a fer el tint, bullien l'escorça de pi en unes calderes de llenya durant una hora i, després, la tiraven a les basses junt amb la xàrcia. Allí la tapaven i la deixaven reposar un parell de dies perquè agafara el tint.

El taní el compraven a la platja, a les tintoreries de bous. Les sendes tintaven sols la xàrcia nova, però a la Vila Joiosa hi havia dos tintoreries per als bous de pesca reparats. Una era la de la senyora Coratge, situada al costat de la drassana Zaragoza, baix de la costera de les Ribetes. I l'altra era la dels Armonia, situada a la desembocadura del riu Amadori. Quan els xarriers acabaven de remendar el bou, el portaven a tenyir de nou.

Una vegada tintat de taní, es repetia el mateix procés però amb quitrà. Compraven el quitrà a magatzems que hi havia al poble: el dels Punxos, Vaello, etc. Ells feien negoci portant el quitrà de Peal de Becerro. Era un material que es gastava molt a la Vila Joiosa per a les sendes i les drassanes. Amb el quitrà s'aconseguia una impermeabilització que donava resistència a la xàrcia i a la filàstica.

En l'estiu allò feia una olor... I s'ha seia la dona del capità allí a la terrassa: ¡Andrés por favor que nos morimos! - Doña Anita: pero si es corteza de pino si eso es saludable. -Eso es mierda!!!- Mon tio estava cagat damunt. Menos mal que teníem molta amistat, si no mos haveren tancat a tots, hui impossible. Menos mal que durava una hora, però no era soles el quartel, sinó era tot el carrer Cervantes. Una olor tremenda feia el tint.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Senda de León Marco, en temps de postguerra

5.4.7 Distribució dels productes

Una vegada que tenien el producte acabat, trobem les manufactures següents: tota classe de fil, filàstica, tels de xàrcia per als bous, xàrcia per a les almadraves i arts de bou armats. Aquestes es distribuïen per totes les costes espanyoles a demanda.

El fil es distribuïa majorment a les xarcieres del *domestic system*, però també a tots els xarriers per a fer la reparació dels bous, junt amb la filàstica. Aquests clients no sols eren de la Vila Joiosa, sinó de totes les costes espanyoles, sobretot d'Andalusia, de les comunitats del nord i de Canàries.

Hem de destacar en aquest context les illes Canàries. Eren la seu dels magatzems d'una empresa de conserves vilera: Lloret i Llinares. Tota la plantilla de treballadors eren vilers, entre els quals hi havia xarriers, que armaven i reparaven els arts de bou de les embarcacions d'aquesta empresa. Per tant, compraven la matèria primera per a la costura de la xàrcia a la Vila Joiosa.

Cal dir, d'una banda, que, a partir de 1898, amb la regularització de la pesca amb l'art d'arrossegament, augmenten de manera exponencial les captures i alhora naixen les grans conserveres, les quals són el principal demandant a les sendes d'arts d'arrossegament.

D'altra banda, la xàrcia que s'elaborava per a les almadraves venia quasi tota de la senda de Jorge Ruiz i de les xarcieres de Benidorm. Anava destinada a les almadraves de Benidorm i d'Andalusia.

Abans de finalitzar aquest capítol, hem de parlar de la distribució. El transport de les mercaderies era una trava més per a la indústria. A més de les dificultats de producció que provocava l'Espanya subdesenvolupada, ara en tindrien amb la distribució. La poca infraestructura per al transport dificultava molt la comercialització d'aquests productes, però tot i així ho aconseguien.

Estaven en Callosa i teníem que enviar la xàrcia a Vigo, un camió no podia anar a Vigo perquè no havien gasolineres, entones ho enviaves per tren. Ho carregaves a la Vila quan aplegava a Vigo quedava la mitat, ho havien robat i tot eren denúncies al segur i ninguna companyia t'assegurava. El fil el roben tot i la xàrcia alguna. Entones ho enviaven per mercant, barcos costeros, que carregaven a Alacant. Tardava el barco un mes en aplegar a Vigo. Al final mon pare agafava el tren i tardava tres dies per a anar a Vigo, en la maleta s'emportava una manta per a tapar-se en els anys quaranta, no havia calefacció. Arribava tot de carbonilla i tot ho feia mon pare.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Fàbrica León Marco, als anys quaranta

Amb aquest fragment podem veure clarament les tres vies de transport: carretera, mercant o ferrocarril. En descartem la primera per les poques infraestructures que hi havia al país en aquella l'època. La segona era segura perquè sols es feia parada al port que la mercaderia tenia com a destinació, sense altres ports d'escala, però era molt lenta. I l'última era la més ràpida, però la més insegura per totes les estacions del ferrocarril que et trobaves durant el recorregut.

En contrastar la informació amb les altres entrevistes, podem generalitzar que el transport per carretera es feia a les comarques més properes i, fins als anys cinquanta aproximadament, era per tracció animal. Un exemple n'era la diligència del Glorio, que sortia de Benidorm a la Vila Joiosa. A partir dels anys cinquanta, o finals dels quaranta, a la senda de Calsita van adquirir una furgoneta de fusta anomenada Gubia, amb la qual distribuïen el fil i la xàrcia pels pobles de la contornada. També comencen a existir els primers motocarros amb la normalització del gasoli al país.

El transport de les mercaderies a les sendes era constant. I no sols era de productes acabats, sinó que la manufactura de la xàrcia feta a les cases de les xarcieres s'havia de tornar a la senda corresponent. Per tant, aquest transport local o comarcal era de primera necessitat a les sendes.

Els mercants eren un dels mitjans més usats, perquè era prou segur i el més autònom, atès que no totes les sendes disposaven de personal per a desplaçar-se amb la càrrega del ferrocarril. Amb tot, si podien, feien servir la línia ferroviària. Era molt més ràpida, tot i que gens confortable per a l'empresari o treballador. Hem de tenir en compte que els vagons del ferrocarril estaven habilitats per a la càrrega i no pas per a les persones. Així doncs, l'acompanyant de la càrrega viatjava al seu costat, com un polissó.

D'altra banda, la mercaderia s'havia de preparar prèviament amb un bon embalatge. Aquest embalatge consistia a cosir una tela que envoltava tota la mercaderia. La marcaven amb segells, amb què posaven el nom de la senda i la destinació de l'embalum (fitxa 31). La utilització de segons quin tipus de transport per a lliurar les mercaderies al client estava directament relacionada amb la competència entre les indústries.

Els bultos els cosíem en mig del carrer, havia un arbre, havien arbres en la carretera i davant del magatzem cosíem el bultos, allí a la terra. I allí els deixaven i ningú els robava. Allí carregaven els camions per a Passatges, per a Vigo...

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Senda León Marco als anys cinquanta

Pel que fa al preu dels productes, era lliure i es regia per la competitivitat o el marge de benefici de cada empresa. Un exemple el tenim reflectit en el fragment següent:

Les mercancies tardaven molt... Resulta que al separar-se de mon pare del seu soci. Era un canyamero callosí. Es va emportar al comptable de l'empresa. El comptable ho sabia tot de representants, pues els va comprar, a tots els representants. Mon pare anava enviant mercancia i no s'entregava. Anava depositant-se allí als molls. I quan mon pare girava els càrrecs als armadors, als tres mesos, perquè pagaren, li dien que no els havia enviat la mercaderia: –Commm????!! Si fa quatre mesos que te l'he enviada–. Se'n va mon pare i es veu els magatzems dels molls plens de xàrcia que no els havien entregat. Va alquilar un barco i se la va tornar tota a la Vila. No la va entregar i la van depositar en totes les cases que eren baixos, havia primer pis, però baix. Abans eren cases antigues amb una entrada gran i allí pues en la casa d'enfront, del costat també i van depositar les tonellades de xàrcia en aquella època la meitat podrides. Bueno... pues la ruïna, de mon pare i lo que passa, el milacre. Va vindre una riuà del riu Segura i va empastar tot el cànem i el preu del cànem es va triplicar i entonces tota eixa mercancia la va vendre tres voltes més cara de lo que li va costar a ell i va poder tornar a reviure, va ser un milacre. Fija't, d'estar a la ruïna, en eixe any va pedrer molts diners, però la riuada de l'any 40 i pico, el va recuperar es va emportar tota la Vega Baja. I l'oferta i la demanda ens va salvar. En dos dies ho va vendre tot, es va recuperar de la ruïna que tenia. Tot el pont tot eren magatzems, era una família tot i ens ho van deixar guardar. Totes les cases tenien una entrada de carro. I en dos dies ho vam vendre tot, quan les altres sendes no podien fabricar perquè no hi havia cànem.

Tomàs Marco Praes, 89 anys. Senda León Marco, a la postguerra

6. Les teixidores marines

Des del moment que un armador demanava els tels per als bous, fins que l'arreglava podien passar fàcilment quatre mesos. La dona tardava quasi un mes, després encimolsar la xàrcia, estesar-la, posar-li tot el tint... Tenies que tindre unes 800 dones treballant per a tu, per a poder servir. Perquè hui en tenies acabades 4, i servies, demà altres 4 més... Tu saps lo que és fer un tel que costara per exemple trenta quilos de fil finet. Al dia es feia un quilo de xàrcia, tenia que omplir agulletes primer, i després fer la xàrcia, un quilo de fil de 24, 24 per 21 metres, 450 metros més o menys.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Senda León Marco, a la postguerra

El treball de la senda era una part de la manufactura, l'altra part la feien les xarcieres a casa seua. La xarciera era la dona que es dedicava a confeccionar la xàrcia per a les sendes. El perfil de xarciera era el d'una dona sense recursos econòmics: viuda, casada, soltera o mare. Totes elles es veien obligades a confeccionar xàrcia per a incrementar el sou de les seues famílies i poder sobreviure. Si hem de destacar un perfil de xarciera a la Vila Joiosa, és el de la dona de mariner. La majoria de les famílies de mariners passaven mesos sense ingressos, fins que els pescadors d'altura o mariners mercants tornaven a casa.

Si eren famílies de pescadors costaners, sempre depenien de les adversitats del temps per a sortir a pescar, o simplement de la sort per a fer un bon dia de pesca. Per tant, durant aquest temps la dona s'encarregava de sustentar l'economia familiar i intentava d'estalviar per si era el cas que l'home tornava sense el sou.

Ell se'n va anar a la mar i em va portar uns quants diners. Del que portava estalviat mig any a la mar i jo tenia més estalviat de la xàrcia que ell de la mar. Com menjava de ma mare i de la meua germana meu estalviava tot, acabada de casar. A cada mes o 15 dies o 20 dies per a poder pagar la lletra de la casa, entregava una corona i així em vaig pagar el pis.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. Situació familiar als anys cinquanta

Ma mare feia la xàrcia quan no servia, sense parar. Tenia jo setze dies i mon pare va morir a la guerra. El meu pare no va saber que jo vaig

nàixer i ma mare i m'auela per a mantenir-nos pues xàrcia. Hem fet xàrcia de Ca Gonzalo, Ca Navarro i al de Jorge Ruiz xàrcia doble. Hui l'entregava i la començava i l'endemà acabava l'altra. Així menjaven ma mare i jo de la xàrcia que jo feia. Féiem de Miralles també i de Vicent el Noi. És que era una mar de sendes. Jo duia al coll el fil, deu o vint quilos, la que estava en cabdells l'amarraven i posaven deu davant i deu darrere, mos penjaven tot el fil.

Maria Marcet Marcet, 86 anys. Nena xarciera a la postguerra

La situació de la xarciera era la més precària que hi havia. El treball domèstic de la xàrcia, sobretot durant la postguerra espanyola, estava totalment submergit dintre d'una economia autàrquica i patriarcal. Malgrat tot, per molt que vulguen emmarcar-lo com un passatemps de costura per a la dona, en aquest llibre volem reivindicar i afirmar la seua importància econòmica dintre de la indústria marítima.

A mon pare li feien xàrcia en: la Vila Joiosa, Benidorm, Altea, Rellou, Sella, Campello i Orxeta. Dones de tota la Marina Baixa treballaven per a ell. A Rellou muntava la furgoneta. Ací a la Vila no havia prou dones per a fer xàrcia, mosatros teníem 800 dones fent xàrcia. Açò era la cuna, estava Senabre que també en tindria un estil. La Vila era la cuna de la xàrcia.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Senda León Marco a la postguerra

Les xarcieres eren les treballadores més rendibles. No formaven part de la plantilla de les sendes ni els empresaris estaven obligats a donar-los sempre feina. Les utilitzaven en funció de les necessitats de producció i cobraven per feina acabada. Tanmateix, si tenien un poc de mà, anaven a la senda a demanar diners anticipats del tel per a poder menjar.

A voltes anaves a la senda i no havia fil, pues anaves a un altra senda, si paraves no menjaves. Totes les cases en la Vila feien. Jo he viscut gràcies a la xàrcia i puc dir-ho ben fort. Jo estic fent xàrcia de sis anys.

Vicenta Espasa Zaragoza, 94 anys. Situació de la xarciera a la postguerra

El treball de la xàrcia s'aprenia de menuda i se'n feien càrrec les dones majors de la família. Igual que els nens treballaven com a menadors a les sendes, les nenes treballaven d'ajudants per a les xarcieres de la casa. El seu primer treball amb la xàrcia era omplir les agulletes per a cosir-la. Igual que els menadors tenien pressa per a ser filadors, elles també per a ser xarcieres i poder cobrar de la senda.

Xarcieres del Poble Nou, 1955 aprox. A l'esquerra: Maria Domenech, Esperanza Llorca «la Prenda», Maria Cano «la Gafarrona», Pepa Domenech «La Prenda» i Vicent Domenech «el Prenda», Dominga Marcet i Angelita «la Torralba».
Font: Esperanza Santacreu Domenech.

Jo vaig començar de menuda, jo tenia set anys quan va començar la guerra. Vaig començar a omplir agulletes a ma mare, i mon pare era filador, eren tots del fil menos un germà mariner. Tots de la xàrcia. Ací de la Vila totes han sigut xarcieres, perquè jove hui no sap ningú agarrar una agullera.

Vicenta Espasa Zaragoza, 94 anys. La xàrcia a la postguerra

Ma mare em va traure de l'escola als sis anys per a fer xàrcia i de nit al de don Roque. Em vaig ensenyar a llegir en tebeos, però a escola no he anat perquè treballava. Sé fer xàrcia antes que llegir i escriure.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. La xàrcia a la postguerra

Jo vinga a plorar, jo no vull omplir més agulletes vull anar a jugar i mon tio diu, ja no has de plorar més. I es va inventar un omplidor d'agulletes en una roda de bicicleta en una manivela i una cadena feia rodar el fil i el passava per l'agullera.

Maria Marcet Marcet, 86 anys. Treball de les nenes a la xàrcia als anys quaranta

Una vegada que les nenes estaven tretes amb les agulletes i havien provat de fer cap punt o remendat cap forat, els deixaven fer el tel de xàrcia. Com a exemple, agafem l'experiència d'Angelita Espasa Zaragoza.

Jo feia tot corona, tenia sis anys. Pepica la Modisteta treballava a Ca el Noi, tenia una filla i un dia mos diu, volem que vos duga una coroneta i la feu entre les dos. I aixina vam començar. Una coroneta la féiem jo i Maria, i Pepica supervisava després. Ella estava a ca el Noi, ajuntava la xàrcia i tot. Ella mos va ensenyar i ma mare també en feia. I com la corona té la boca, és mitat i mitat davant està la culata les ales i la boca podíem fer ella una banda i jo l'altra. No sé lo que deguem tardar si un mes o que.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. La xàrcia a la postguerra

Quan la nena arribava a ser xarciera, anava cada matí a la senda i allí li donaven els quilos de xàrcia necessaris, el cartonet (fitxa 32) amb la classe de tel que havia de fer i les seues dimensions i el motlle adequat (fitxa 33). Pesaven els quilos de fil a la senda (fitxa 35) i li'ls podien donar cabdellats o madeixes. Quan eren cabdells, amarraven els caps del fil i els deixaven caure davant i darrere dels muscles. I, si eren madeixes, les portaven passades pels braços o amarrades al cap en un fardell. Ara, si eren madeixes, en arribar a casa les havien d'estendre a la llaga i cabdellar-les, per a poder cosir la xàrcia sense embolics de fil.

Una de les parts més pesades era la corona, que solia gastar de vint a quaranta quilograms de fil. Cada dona o nena podia carregar d'huit a dotze quilos de fil, però si no hi havia prou fil per a totes, el repartien en un dia i l'endemà els donaven el que faltava. Havien d'anar buscant tels a les sendes, perquè el treball era a preu fet i havien de sobreviure a aquesta precarietat inherent. Eren poques les dones que tenien senda pròpia. La majoria depenien de l'estoc del fil de la senda, així que el seu dia a dia era anar demanant senda per senda. O, en el millor dels casos, calia ser molt bona perquè la seua xàrcia destaqués per damunt de totes i la reclamessin els armadors; ells ja sabien de quina mà venia la xàrcia. Així s'aconseguia tenir senda pròpia.

No podies furtar el fil, perquè pesaven la xàrcia, sabien els quilos que t'havien donat, no el que anaves a gastar.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. La sàssia a la postguerra

Els tipus de tels que confeccionaven eren les diferents parts del bou: corona, bandes, goleró, fisca, fisqueta, casseret, visera i cego. També feien xàrcia per al bacallà que pescaven a l'Argentina, amb unes malles de mig metre, i xàrcia sense motlle per a les almadraves. A Benidorm vivien els capitans de les almadraves que s'emportaven la xàrcia a Andalusia.

Jo me'n recorde que anaven a la senda i ens deien, eixa xàrcia heu de fer... Mos donaven els quilos que crèiem que havíem de gastar. Mos donaven un motlle, si eren bandes el motlle era gran, mos dies montes malles havíem de posar. El motlle és un tros de madera que era com el forat de la malla.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. La xàrcia a la postguerra

Per a començar la xàrcia, s'havia de buscar una cadira de fusta, preferiblement sense l'últim reposaesquena. Als dos pics de la cadira s'amarrava un fil on posaven les primeres malles, es deia centener, aquest servia per a començar i seguir la confecció del tel. I feien tota la passada del centener i, quan acabaven, giraven la cadira per a fer el peu. Cal saber que dues passades fan un peu i el peu és la part lateral de la xàrcia. A partir de la segona passada és quan es començava a gastar el motlle. Amb aquest motlle s'estrenyia el fil a la seua amplària i es feien els nucs. Així, el motlle donava la mesura exacta del forat que havia de tenir la malla.

Es confeccionen dues classes de punts. El punt pla amb motlle rectangular i el punt de rissa amb el motlle rodó (fitxa 33). El punt de rissa era el més difícil i no totes les dones el sabien fer. Es tractava del punt més cego, és a dir, el forat de la malleta, que era el més menut, i s'utilitzava sols per a la corona del bou, on s'agarra tot el peix. Feien aquest punt perquè, a diferència del punt pla, no s'afluixa i, per tant, és el millor per a subjectar tot el pes

Dominga Marcet. Equinocci 2018. Fent el centener. Font: fotografia de l'autora.

Dominga Marcet i Angelita Espasa. Equinocci 2018. Fent xàrcia amb el motlle.
Font: fotografia de l'autora.

de les captures del bou. El procés era el següent: anaves fent les passades omplint el motlle, fent un huit amb el fil de l'agulleta i, quan el motlle era ple, es llevava i tornaves a repetir fins que acabaves la passada. Ara bé, la xàrcia per a l'almadrava es feia sense motlle, perquè no necessitava tanta precisió.

Les agulles també variaven segons el tipus de tel (fitxa 34) emprat. Les agulles, que eren de roure perquè no s'estellaren, anaven en funció de la classe de malla; és a dir, per a la malla més gran, es feia servir una agulla grossa i curta i per a la malla més fina, agulla llarga i prima. Si la malla o el fil eren grossos, es necessitava més fil o espai i, per tant, calia una agulla més grossa. Dit altrament, l'agulla anava en proporció a la grandària de la malla i del fil. Les agulles de teixidora són les que porten dues obertures als extrems, sense punta.

Les xarcieres sempre havien de tenir el colletó (fitxa 34) ple de diferents agulles. Una vegada que acabaves una agulleta de fil, la deixaves a banda per a emplenar-la i, tot seguit, n'agafaves una altra, li feies el nuc als dos caps de fil i continuaves.

Les agulletes grandotes són per a la corona, fil del 3, del 6, del 7, xàrcia grossa. Del fil del 90 eren agulletes xicotetes per a les sàssies de les almadraves, eren per als armadors, per a la xàrcia que pesquen les sardines. Les agulletes del Poble Nou les feia el tio Miquel Corbí de fusta. Després eren de plàstic. Les agulles grandotes són de fisca, les xicotetes són de casseret.

Vicenta Espasa Zaragoza, 94 anys. Xarciera als anys quaranta

Les xarcieres de Benidorm feien sacs de copos i la corona de punt de rissa. Gastaven una malleta perquè no se n'isquera ni un gerret. En el motlle pla no es podia fer tan segueta la xàrcia, el motlle rodó que era com una canyeta, no passava ni açò. Les especialistes estaven a Benidorm.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. Xarciera als anys quaranta

Jo era molt jove 17 o 18 anys i ma mare fins que no acabes el quilo no has d'eixir d'ací i jo adormint-me i omplíem les agulletes. Mon pare a voltes mos omplia les agulletes, ja era vell. Mon pare mos va fer un colletó de llata d'espert.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Situació familiar a la postguerra

La majoria dels tels s'havien de minvar perquè els començaments eren més amples que els finals. Minvar significa llevar malles, és a dir, ajuntar-ne dues. Per a fer bé la disminució, al cartonet t'indicaven a cada tants peus les malles que calia llevar. Hi havia dones que s'equivocaven perquè, en fer la xàrcia junt amb els altres quefers domèstics, se saltaven malles, però sempre hi havia especialistes que arreglaven els desperfectes de les companyes quan

no hi havia més remei, a canvi de preu clar. Unes eren les Garretes al barri de Triana i, al Poble Nou, Antonia «la Paua» o Rosa Palacio.

Cada part de la xàrcia tenia un preu. La corona solia valdre 1 pesseta i les bandes de troll 2 quinzets. La corona era la part més cara, perquè minvava molt enmig de la xàrcia: d'unes 130 malles de començament a unes 90 del final. Després hi havia les bandes de troll, que també variaven força. La part més senzilla era el cego o la visera, que anaven tot seguits.

La corona tenia la culata, les ales i la boca. Tres classes de tels. Era repartit, quan arribaves a les ales, pues en una passada tenies que minvar 40 malles, te les comptaves i miraves a molt eixies, tres, dos... Jo em posava un filet a cada deu i anava minvant a cada deu una. D'una malla en tens que agafar dos i en quedava una menys. Això era minvar.

Vicenta Espasa Zaragoza, 94 anys. Xarciera als anys quaranta

Una dona de Finestrat minvava quan volia, sense comptar les malles i quan es va donar compte ja no li quedaven malles i va anar a dir-li-ho al Senyor Senabre –que la xiqueta ha anat minvant i no queden malles, ara què puc fer??– Pues ara... fer-te un galliner, això ja no te arreglo!!!

No va minvant a cada 10 peus. Carmeta minva... i minvava quan volia. Si t'enganyaves havies d'anar a vore a les Garretes perquè t'arregla- ren la xàrcia, li tenies que pagar a elles, perquè a la senda no podies anar amb la xàrcia mal feta, et tocava pagar el fil.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Xarciera a la postguerra

El treball de la xàrcia per a la dona vilera era un ofici més dintre de les indústries marítimes. Havien de compaginar aquesta manufactura amb el treball domèstic, les cures i la reproducció pel simple fet de ser dones. Elles no tenien, com els filadors o xarriers, un horari de feina establert ni descans en arribar a casa. A banda d'enllestir la casa, fer el menjar, cuidar els majors i criar els nens i nenes, entre altres coses, havien de traure tot el temps que els restava per a produir xàrcia.

La mentalitat catòlica i conservadora que imposava el règim franquista era perfecta per a emascarar aquesta explotació de gènere i fer fora la dona del mercat laboral, i, consegüentment, garantir el màxim benefici capitalista. La manufactura de la xàrcia era un treball manual que es podia fer perfectament dintre d'un espai tancat i petit, com eren les cases. A més, l'extrema pobresa espanyola dels anys quaranta va originar que aquestes feines foren vitals per a la supervivència de les famílies. Això va afavorir l'oferta de mà d'obra femenina resignada. D'altra banda, la legislació sobre la minoria d'edat de la dona va ser perfecta per a instaurar aquesta manufactura com una ajuda domèstica fora de tota regulació laboral, i la supres-

sió de llibertat d'expressió apaivagava qualsevol mena de protesta. Cal recordar que, en aquells anys, la dona ni tan sols podia tindre compte propi als bancs sense autorització masculina.

Els fragments de relats i les imatges que venen a continuació parlen per si mateixos.

Fèiem xàrcia tot el dia. Dinaven i baixaven i tota la nit baix del farol del paseo. D'estiu anaven a la planteta baixa de ma mare mos posaven unes quantes. M'auela a fer xàrcia i mosatros jovenetes omplien agulles i les més espavilades feien xàrcia en les seues mares. De ben jovenetes ja en la xàrcia. Uuu no vull dir-te res de tantes agulletes plenes. Omplien el colletó d'agulletes i quan acabaven el fil d'una agulleta agafaven una altra l'amarraven al cap del fil de la xàrcia i seguien. Mentre ma mare feia el dinar jo feia xàrcia.

Dominga Marcet Llorens, 82 anys. Xàrcia a la postguerra

Jo tenia els sis xiquets i la corona en mig del pasillo i els xiquets jugaven per allí. Jo no vaig poder anar a la fàbrica.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. Anys seixanta

Com s'observa a les imatges, el temps d'oci eren hores de treball. En ser un treball manual, encaixava perfectament amb la tradició de les tertúlies femenines de costura. Per tant, l'estampa de les xarcieres a les portes de les cases ocupant els carrers de la Vila Joiosa revela que aquesta feina es va convertir en el passatemps femení més rendible per a les sendes. Encara que la xàrcia es feia per tota la Vila Joiosa, el barri xarcièr per excel·lència va ser el Poble Nou.

La xàrcia cadascú la feia en sa casa, de vegades ens reuníem les veïnes. D'estiu al carrer, a la sombrera. Tota la Vila en pes, no jo soles. D'estiu enmig del carrer i a l'hivern dins les cases, mos juntàvem unes quantes en cada casa.

Ma mare llegia moltíssim però no sabia escriure, mentre feia xàrcia llegia, un dels llibres era Maria la Tabacalera. Com és això que llegia com un vers però no sabia escriure? Per què sabien tots llegir i no sabien escriure? Els ulls els tenia lliures però les mans ocupades de faena.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. Poble Nou, anys cinquanta

De nit era molt bonico, perquè feien xàrcia hasta ben tard a les portes de les cases a les voreres, i sempre havien algunes cantadores, n'havien algunes que era una quadrilla fent xàrcia i una els ho llegia una novel·la, era bonico.

Vicenta Espasa Zaragoza, 94 anys. Xàrcia al Poble Nou, anys cinquanta

Xarcieres del Poble Nou, 1955 aprox. A la dreta: Jesusa Beneito. D'esquerra cap enrere: Rita Llinares Llinares «La Cohetera», Àngela Martínez, Rita Santa Creu «La Pinyona» i Eulalia Ventura Llinares. Postguerra.
Font: Esperanza Santacreu Domenech.

Xàrcia a l'horta: Maria Marcet embarassada fent bandes blanques i, al fons, Mixora Server fent casseret, 1965 aprox. Font: Maria Marcet Marcet.

Xàrcia al Poble Nou, 1965 aprox. Font: Angelita Espasa Zaragoza.

De dreta a esquerra: Ángela Sala «La Quinseta», Jesusa Beneito i Eulalia Ventura Llinares, 1965 aprox. Font: Esperanza Santacreu Domenech.

De dreta a esquerra: Jesusa Beneito, Rita Llinares Llinares «la Cohetera» i enmig Rita Santa Creu «la Pinyona», 1965 aprox. Font: Esperanza Santacreu Domenech.

Xarciera Rita Santacreu «la Pinyona», anys setanta. Font: Esperanza Santacreu.

Xàrcia al Poble Nou. Dominga Marcet, la seua tia i el seu pare, Colau Marcet, anys setanta. Font: Dominga Marcet Llorens.

Xàrcia a l'Arsenal. Dominga Marcet, any 1974. Font: Dominga Marcet.

Xarciera Maria Llorca, anys noranta. Font: Esperanza Santacreu Domenech.

Les xarcieres n'havien que feien xàrcia més grossa. Eren especialistes, que menguaven... Elles eren professionals de veritat. Havien rederes especials, perquè els que feia la xàrcia ja li manava... minvant a tants peus... i feia la xàrcia i cada dos peus feia un minvat. Feien xàrcia soles quan podien, també llavaven, escuraven, guisaven... feien xàrcia hasta mitja nit sentades a les ceres, sobretot del Poble Nou.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

Fèiem teatre al Poble Nou i anava més enjorn perquè acompanyava amb la guitarra Dolores la Carabassa, que cantava mentre feia xàrcia i després anava a l'era del Poble Nou, allí feien teatre en benefici per als malalts o per a les festes. Jo pertany més al Poble Nou que a l'Ermida, jo vaig nàixer al molinet.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Menador i filador

Amb aquestes entrevistes hem pogut reviure en primera persona la importància i la quotidianitat d'aquest treball per a la dona i per a la Vila Joiosa, en general. Aquests relats i imatges, si escau, les conclourem fent referència a la figura de la xarciera Rita Santacreu «La Pinyona». Ella era cega i treballava amb la costura de la xàrcia. Amb aquest exemple podem afirmar que l'educació de la dona passava pels treballs manuals. Eren tan freqüents que les dones adquirien la capacitat del treball manual amb independència de la resta del cos. D'ací ve la dita que la dona té la capacitat de fer dues coses a la vegada. A més cal destacar el treball sensorial al qual va lligada la costura de la xàrcia.

Quan el tel de xàrcia era acabat s'havia de portar a les sendes. Aquesta part del treball era molt pesada per a les dones, perquè els tels de corona podien arribar a pesar 40 quilos. Fins ben entrats els anys cinquanta, la majoria de les dones portaven la xàrcia a peu cap a les sendes. Per a fer-ho la plegaven, n'amarraven els extrems, es posaven la capçana de ganxet al cap i al damunt la xàrcia. I si no tenien gràcia per a portar-la al cap, l'amarraven per a acoblar-la als múscles. Amb la xàrcia al cap hi havia dones que feien més de deu quilòmetres a peu per a lliurar-la a les sendes corresponents. Recordem que, a les sendes vileres, hi treballaven dones dels pobles veïns: Benidorm, Finestrat, Sella i Rellu.

Als anys 40 venien a peu de Benidorm però venien carregades amb la xàrcia al cap. Coronetes de 25, 30, 40 quilos al cap. Venien es pesava se'ls pagava i s'emportaven el full en la nota de la feina que tenien que fer. Venien tots els dies i no passava res.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Propietari de la fàbrica León Marco

Com que el transport de la xàrcia era un problema per a les dones, es van haver de buscar solucions. Les dones que venien de Benidorm van llogar entre totes un carruatge, el Glorio. Aquest carro es dedicava a portar i arreplegar la gent de l'estació de tren de Benidorm que venia o anava a Alacant, perquè l'estació era a tres quilòmetres del centre del poble. El Glorio només circulava dues vegades al dia, una a les huit del matí i l'altra a les huit de la nit. Aleshores les xarcieres van aprofitar per llogar-lo i carregar-hi els tels de xàrcia. Anaven a peu fins a les sendes de la Vila Joiosa i, una vegada allí, repartien la xàrcia del carruatge on tocava i tornaven a carregar-lo amb madeixes de fil per a fer més tels.

A poc a poc, a la Vila Joiosa hi va haver gent que es dedicava a portar la xàrcia amb carros a les sendes. Se'ls pagava en funció de la càrrega que portaven. Aquesta gent solien ser filadors retirats de les sendes, perquè si eren corones, bandes o viseres grosses, era impossible de transportar-les al cap.

A partir dels anys cinquanta van aparèixer els motors i, com a conseqüència, els motocarros. Les sendes de seguida en van fer ús. Els conduïa un home encarregat de portar el fil a les cases i d'arreplegar la xàrcia elaborada per les xarcieres. Anava a les cases de la Vila tres dies a la setmana i els altres dos, als pobles dels voltants. Un dia passava per Relleu i Sella i l'altre per Finestrat i Benidorm. Els pobles dels voltants, però, també aprofitaven el transport de bus, la Sellense, que circulava per l'interior.

Per a concloure aquest apartat comentarem un aspecte de reciclatge important. Durant l'època de postguerra el reciclatge era una necessitat vital. Un exemple d'aquesta importància el tenim amb el treball de la xàrcia, del qual s'aprofitava tot. Les xarcieres no tiraven mai ni un tros de fil, sinó que sempre arreplegaven tots els cabets que tallaven dels nucs. Els cabets eren els fils desfilats que venien després d'un nuc de xàrcia i que s'havien de tallar per a sanear. Els guardaven i, quan en tenien una bossa plena, la lliuraven al draper. Aquest home ho reciclava tot i, a canvi, els donava articles de casa, sobretot parament de cuina.

Els trossets que nugaven el fil i tallaven ho arreplegaven, li dien cabets. I el drapero mos ho canvia a per plats i d'aixina mos vam fer la vajilla per a casamos. El drapero era un home que anava en un carro i agarrava els cabets i mos ho canviava per plats i després ell ho venia i espartenyelles també les arreplegava.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Filla de xarciera

A l'arribada dels anys cinquanta, la situació del gremi de cànem va començar a canviar amb l'abandó de la política autàrquica. A partir d'aleshores s'enceta l'etapa del *desarrollismo* espanyol, que requereix la conjuntura internacional del moment. En el cas de la Vila Joiosa, la Central Nacional

Empresa nº 03/25.235

CENSO

DE

REDERAS a DOMICILIO

afectas a la

Junta Gremial Genl.

del Cañamo

de

Villajoyosa

alta in. 1-1-57

Registre de xarçieres a domicili de la CNS, 1957. Font: Arxiu CNS de la Vila Joiosa.

Sindical (CNS) envia a la central de Madrid un registre amb tots els treballadors de la Junta Gremial del Cànem per fer-los afiliar a la Seguretat Social l'any 1951, atès que l'obertura del règim franquista cap a Europa va comportar una sèrie de mesures i de regulacions laborals en què els treballadors tenien dret de cobrar la jubilació. Això només era vàlid per als homes, perquè les dones formaven part de l'economia submergida amb el *domestic system*. Malgrat tot, era tantes les dones vileres que treballaven per a les sendes que la mateixa CNS vilera va encapçalar les protestes perquè formaren part del gremi les xarcieres que treballaven per a la senda, com podem veure en el document «Las rederas a domicilio», el qual es va aconseguir de presentar a la central de Madrid set anys després. Aquestes protestes no van quedar ahí, sinó que van ser l'inici de les reivindicacions de les xarcieres. La majoria de treballadores es va intentar de registrar a les sendes, però no ho van aconseguir totes.

Per una banda, era comú que les joves agafaren la xàrcia al nom d'una xarciera vella, amb la funció de mestra, perquè ja era de confiança, solia ser la veterana de la família i, així, sempre els donaven fil. I per l'altra, la mentalitat de l'època era d'una ignorància extrema: tenim testimonis que ens afirmen que no van anar a la senda a dir que eren treballadores per por que llevaren la paga a l'home o simplement per estar mal vist l'empoderament de la dona. Hem de ser conscients que aquestes reivindicacions i inscripcions les van fer les mateixes famílies i sendes sense una organització estatal administrativa que els donara suport.

Comença una etapa nova per a la manufactura de la xàrcia, perquè l'entrada de les fibres sintètiques a l'Estat espanyol trenca la relació entre els béns naturals que oferia el territori i la demanda industrial.

7. L'arribada de les fàbriques de xàrcia

L'arribada dels anys seixanta va portar la industrialització al sector, la qual cosa va provocar el final de la manufactura del filat, el cordellat i la xàrcia, que va passar a ser industrial. A finals de la dècada de 1950, el fracàs de la política autàrquica, la pressió internacional i el descontentament popular van abocar el règim a la necessitat d'una reorientació política i econòmica per a assegurar la supervivència del país.

Un exemple d'aquesta obertura es reflecteix en l'aprovació dels permisos d'industrialització de la fàbrica León Marco. Aquesta fàbrica va veure l'oportunitat de mecanitzar el treball de la xarciera amb telers mecànics, substituint la mà de la dona per la costura mecànica.

Els telers anglesos ja feia més d'un segle que funcionaven. Els empresaris espanyols, en acabar l'autarquia, van tindre l'oportunitat d'importar maquinària. Els primers telers que van entrar a la indústria de la xàrcia venien d'Anglaterra. Va costar molt de portar-los, perquè Espanya era un país molt pobre i no hi havia divisa i, a més, l'Estat se'n quedava el 4%. Amb tot, es va aconseguir a còpia de viatges setmanals de Tomàs Marco a Madrid.

Tan bon punt van disposar de divisa, van comprar els telers i van habilitar la fàbrica per a instal·lar-hi la primera maquinària industrial de la Vila Joiosa. En 1957 ja havien rebut els telers; els van muntar i preparar per a posar-los en funcionament, però malauradament alguna cosa no rutllava. Per la seua inexperiència no es van adonar que els telers sols podien cosir fil fet per filadores mecàniques. La raó era que necessitaven fil continu, no com en el cas del fil fet de cànem, que portava el nuc cada 25 metres. Eixe era el problema, doncs: el nuc.

Vam comprar els telers per a fer la xàrcia a màquina, mira si l'experiència era... i encara filaven a mà i eren a 25 metros. Muntem els telers, no podien anar, perquè a cada 25 metros un nuc, no podia anar. Els nucs no podien passar tenies que estesar el fil per a fer els nucs a l'altre costat. Tiraves un metro de fil!!! Però com cada 25 metros el teler tenia 200 malles, allò no anava ni res, al dia es feia 5 quilos de xàrcia, una ruïna!!! Vam tindre els telers lo menos tres anys parats.

Tomàs Marco Praes, 89 anys. Fàbrica León Marco, 1957

L'única solució que tenien era comprar les màquines filadores i fer el fil continu amb bobines. Aquesta solució no va ser ben rebuda ni pels fila-

dors ni per les altres sendes. Implicava la transformació de la manufactura masculina del fil i ocasionava la pèrdua d'un 80 % dels treballadors. Com que la costura de la xàrcia no es considerava treball reglat dintre del patriarcat, no va rebre oposició, però sí, en canvi, tocar el treball del cap de la majoria de les famílies. La fàbrica León Marco ja ho tenia tot aprovat per l'Administració franquista. Era aquesta opció o la ruïna amb els telers parats.

Al cap de tres anys, en 1960, va obrir la fàbrica de León Marco. La resta de propietaris de les sendes va intentar d'aguantar quasi dos anys, però l'aparició de la fibra sintètica en 1962 els va obligar a evolucionar. Ara ja no tenien més remei que reconvertir-se industrialment, perquè el cànen s'havia tornat obsolet. La millor solució va ser unir les sendes més fortes i crear Redes Sintéticas, SA: Redsinsa. Tot i així, en queden fora tallers i sendes menudes, els quals no van tenir cabuda a la reconversió industrial.

La fàbrica de Redsinsa, SA, estava formada per la unió de capital de sis sendes en funció des de 1778, a fi de poder pagar els costos de la nova infraestructura productiva:

- Jerónimo Lloret Galiana («Calsita»)
- Vicente Lloret Buforn («Macareu»)
- José Lloret Buforn («Noi»)
- Jorge Ruiz Vinaches («Jorge»)
- José Senabre Verdú («Valentí»)
- Manuel Miralles («Miralles»)

La nova fàbrica va ocupar els terrenys de la senda de Miralles i hi van invertir per comprar tota la maquinària. La industrialització de Redsinsa es va fer diferent de la de León Marco. Van comprar primer les filadores trenadores i torcedores de niló, però continuaven donant el fil a les xarcieres perquè confeccionaren la xàrcia, fins que a mitjan dels anys seixanta s'hi van incorporar els telers. El primer teler va ser un Porlester anglès de 200 canilles que va revolucionar el sector, atès que la qualitat i la durabilitat del producte van augmentar de la nit al dia. La fibra sintètica era contínua (ja no s'aturaven per a fer nusos), dòcil de treballar, suau per a les màquines i requeria menys processos.

Si hagueren sigut intel·ligents haurien muntat una bona fàbrica i abastiríem a tot Europa. Si ho haguérem fet Callosa no havera pogut en mosatros. Jo havera fet, cada fill de propietari en cada port pesquer d'Espanya, en depòsits i Callosa no havera pogut fer res. Si és que ja els dominàvem en els filats. Si les fàbriques de Callosa i altres van tindre que portar a redereos de la Vila per a ensenyar-los. No tenien ni idea del que

Redsinsa, SA, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Fàbrica León Marco, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Propaganda industrial dels anys seixanta, filadora. Font: Inventari Vilamuseu

REPRESENTANTE
PORLESTER INTRODUCES

THE NEW 40mm. pitch Net Machine

PORLESTER
40mm. MESH LOOM.

This latest addition to the net loom range of Porlester Net Looms has the feature of producing mesh in only one direction. The machine is designed to produce mesh in one direction only and is suitable for use in the netting of fish, etc. The machine is designed to produce mesh in one direction only and is suitable for use in the netting of fish, etc.

The major details of the machine are as follows:
 Maximum Net Size - 100mm. diam. diameter for 200 hours.
 Mesh Range - 40mm. to 100mm. for 100 hours.
 M.C. - 10000. (10000 mesh per hour) - 10000 mesh per hour.
 Production - 10000 mesh per hour.
 Size of Machine - 16 ft. x 10 ft.
 Price - £1000.
 Speed - 1000 mesh per hour.
 The new model of the machine is designed to produce mesh in one direction only and is suitable for use in the netting of fish, etc.

La nueva máquina que viene fabricada a la familia del anterior, la Máquina y Red Porlester, permite fabricar el tipo de malla que se desea en un solo sentido. La máquina está diseñada para producir malla en un solo sentido y es adecuada para el uso en la fabricación de redes para peces, etc.

Los principales detalles de la máquina son los siguientes:
 Tamaño Máximo de la Red - 100 mm. de diámetro para 200 horas.
 Rango de Mallas - 40 mm. a 100 mm. para 100 horas.
 P.M.C. - 10000. (10000 mallas por hora) - 10000 mallas por hora.
 Producción - 10000 mallas por hora.
 Tamaño de la Máquina - 16 pies x 10 pies.
 Precio - £1000.
 Velocidad - 1000 mallas por hora.
 El nuevo modelo de la máquina está diseñado para producir malla en un solo sentido y es adecuada para el uso en la fabricación de redes para peces, etc.

Die Maschine hat die Eigenschaft, dass sie nur in eine Richtung Maschenstrickung herstellt. Die Maschine ist für die Herstellung von Netzen für Fische, etc. geeignet.

Die wichtigsten Details der Maschine sind folgende:
 Maximale Maschengröße - 100 mm Durchmesser für 200 Stunden.
 Maschenweite - 40 mm bis 100 mm für 100 Stunden.
 M.C. - 10000. (10000 Maschen pro Stunde) - 10000 Maschen pro Stunde.
 Produktion - 10000 Maschen pro Stunde.
 Größe der Maschine - 16 ft. x 10 ft.
 Preis - £1000.
 Geschwindigkeit - 1000 Maschen pro Stunde.
 Die neue Maschine ist für die Herstellung von Netzen in nur einer Richtung ausgelegt und ist für die Verwendung in der Fischerei geeignet.

Die Maschine hat die Eigenschaft, dass sie nur in eine Richtung Maschenstrickung herstellt. Die Maschine ist für die Herstellung von Netzen für Fische, etc. geeignet.

Die wichtigsten Details der Maschine sind folgende:
 Maximale Maschengröße - 100 mm Durchmesser für 200 Stunden.
 Maschenweite - 40 mm bis 100 mm für 100 Stunden.
 M.C. - 10000. (10000 Maschen pro Stunde) - 10000 Maschen pro Stunde.
 Produktion - 10000 Maschen pro Stunde.
 Größe der Maschine - 16 ft. x 10 ft.
 Preis - £1000.
 Geschwindigkeit - 1000 Maschen pro Stunde.
 Die neue Maschine ist für die Herstellung von Netzen in nur einer Richtung ausgelegt und ist für die Verwendung in der Fischerei geeignet.

RATBY ENGINEERING COMPANY LIMITED
 145, GIFFORD ROAD, LEICESTER
 LEICESTER, ENGLAND

Propaganda industrial dels anys seixanta, teler. Font: Inventari Vilamuseu.

7. L'arribada de les fàbriques de xàrcia

Arxius de les sendes antigues a Redsinsa. Font: Inventari Vilamuseu.

era una malla de xàrcia i s'han fet els amos, i mosatros vam anar a Callosa perquè no vam tindre més remei.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Fàbrica León Marco

La situació industrial a la Vila Joiosa va viure moments molt tensos i difícils, perquè, independentment dels diferents interessos i caràcters, el desconeixement industrial no els va deixar mirar d'una manera òptima cap al futur. Hem de pensar que eren persones que no coneixien res de l'exterior i, per tant, era impossible de fer-se una idea del desenvolupament industrial europeu i la seua competència.

A partir d'aleshores el treball del filat va canviar per complet. Els treballadors que aconseguien tenir feina a les noves fàbriques canvien totalment les seues tasques i es posen al servei de les màquines. La jornada laboral passa a ser fabril; és a dir, per torns, perquè les màquines no poden parar. Hi havia una sirena que avisava dels canvis a les sis del matí, a les dues del migdia i a les deu de la nit.

La majoria d'empleats a la fàbrica eren homes i dones solteres. Aquesta particularitat va vindre donada per dues raons. La primera era que, amb la industrialització, no van poder substituir per complet el treball de costura i reparació de la xàrcia. La maquinària no feia les peces per als arts de pesca amb els patrons o mides que veurem més avant. Feia tels a mida rectangular (com els rolls de tela que es venen en l'actualitat). Aquests tels s'havien de revisar per si fallava algun forat i tallar a mida del patró del tel requerit. Conseqüentment, el treball de la xarciera o del xarcier o del remendador o de la remendadora era necessari a la fàbrica. A més, el treball va anar en augment en proporció del volum de producció fabril. Per tant, tots els xarciers formaven part del personal i l'única mà d'obra qualificada i lliure era la de la xarciera. Recordem que els filadors que aleshores es quedaren sense feina no sabien fer la feina de costura. Així que les xarcieres que ja eren a la plantilla de les sendes van passar a ser encarregades de les fàbriques. Tanmateix, com que elles no podien treballar a la nit per llei, la plantilla nocturna era d'homes.

La segona raó fa referència a la característica principal de les dones que treballaven a la fàbrica: o bé eren solteres o bé no tenien família a càrrec, perquè als anys seixanta la conciliació familiar no tenia cabuda en l'organització productiva. Les dones tenien la mateixa jornada laboral que l'home, un sou més baix per hora treballada i una família sota la seva cura. Per tant, el treball de la xarciera regularitzada era el d'una minoria femenina.

El sector masculí que s'havia quedat sense feina es va haver de dedicar a unes altres tasques. Els que van tindre més sort van agafar feina a les fàbriques de nit, per exemple de guardià, etc., però en la majoria dels casos se'n van anar a l'aigua.

Se seguia treballant xàrcia a casa igual perquè entones la gent es demanava. El bou té moltes parts entones els clients demanaven la part del bou que volien: una banda, un tel... La xàrcia tenien que tallar-la del telar i al tallar-la els laterals estan creuats, tenen el nuc, entones eixa xàrcia s'enviava a casa i la dona ho reforçava tot. La xàrcia s'enviava a casa i una dona eixe lateral el reforçava tot, i anava fixant-los en un altre fil perquè no es desferen, encimolsar. En una agulleta anaven encimolsant-la, fent-la cap avall i amarrant, després tornava a Redsinsa. Una muntonada de dones treballaven a la fàbrica, feien la mateixa feina d'encimolsar però sobretot tallaven, algunes tallaven la xàrcia a la fàbrica. Xe fa falta una xàrcia de tantes malles i que siga tan llarga i entones s'enviaven a casa. Depenia de la feina que les dones de la fàbrica tenien o ho enviaven a casa. Mosatros teníem els propis rederos, Domingo Guardiola, Armonia i quan mos feien falta el cri-daven xe que tinc un bou per a fer veniu. I els pagaven per bou fet.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Fàbrica León Marco

Mosatros seguíem feiem els reforços, els costats on van tres malles juntes en doble i la màquina no sabia. La màquina soles feia xàrcia, o si no encara enviaven feina a les cases i no donaven abast. El norte s'emportava molta xàrcia, i sempre volia la xàrcia de la mateixa mà, un client per al que sempre treballava jo.

Dominga Marcet Llorens, 82 anys. Xarciera de totes dues fàbriques

Quan van portar la primera màquina de plàstic, de la xàrcia de polietileno, la que es gasta per al bou. La primera màquina eixa no podia parar totes les dies, eixa la posaves en marxa i es durava nit i dia. No podies parar perquè posar-la en marxa necessitaves quatre hores o cinc i si tots els dies la tenies que parar pues menuda ruïna. Entones de nit treballaven homes, de dia dones i de nit homes. Me'n recorde jo, del tio Nelo. També el pare del puro, Caminera, que era filador també. Els filadors van desaparèixer i els van tindre que emplear a la fàbrica: de porter, de guardià de nit, un altre de nit en la màquina... donar-los feina, perquè filar ja s'havia acabat. Lo que passa que van muntar la fàbrica i va durar tres anys el cànem. Menos mal que va durar tres anys, perquè anàvem a muntar una gran fàbrica, perquè en aixos tres anys van eixir les fibres sintètiques.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Fàbrica León Marco

Entones mosatros els fills, al meu germà, jo i el meu cunyat Pedro Lloret Orts aconseguíem que mon pare es gastara tots els estalvis en màquines per a modernitzar la fàbrica. Ell era un home conservador i era impensable. Finalment vam muntar la fàbrica de Triana.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Fàbrica León Marco

Tu imagina't que vam comprar mosatros els primers telers per a fer la xàrcia mecànica, van estar tres anys per a portar-los perquè en Espanya no havia divisa i vaig anar 40 voltes al Ministeri de Madrid. Estava la llicència però no estava aprovada. Van estar en Anglaterra tres anys, teníem els diners però oficialment no podíem pagar-les, vam donar la senyal perquè les feren, clar i allí van estar parades. El fil encara es feia de 25 o 21 metres, segons el grossor, que passava... que els nucs, tenien que nugar cada 25 metres un nuc, perquè, si no, no podies fer un fil continuu. Entonces quan venia un nuc tenien que parar la màquina, desfer el nuc i parar-lo. Tu compta 200 fils a cada 25 metres un nuc, al dia feies 10 quilos de xàrcia i tiraves 10 quilos de fil. I van tindre els telers ací parats, lo menos tres anys. A cada 25 metres un fil, es tallava i elles anaven ajuntant-lo. Després de tres anys de comprats, tres anys parats, entonces es quan van comprar la maquinària per a fer el fil continuu. Esque vam comprar primer el telar que la filadora, vam començar la casa per la finestra. I el telar no admetia el fil fet a mà. Perquè en aquell moment ho fèiem sense pensar, el telar feia la xàrcia que feia la dona, bueno soles feia panys, no feia minguats. La dona començava en cent malles i acabava en dos, però el telar soles feia tota la peça. Mosatros vam ser el primers a mecanitzar-ho tot. A les màquines filadores, soles es paren quan s'acaba el carret de fil, l'empleat el que feia era plenar la bobina i fer el fil per a ajuntar-lo. La xàrcia a mà estava ben acabada perquè el reforç que es fa pel costat està millor, la mecànica la tens que tallar i després la tens reforçar a mà, però la xàrcia de fàbrica és molt més perfecta que la de mà.

Tomàs Marco Mingot, 89 anys. Fàbrica León Marco

Jo vaig entrar a la fàbrica ja vella. Ja havia fet corones a casa. Jo he fet corones del Noi, Macareu, dels Calsites, de León, de Redsinsa, de Senabre, Barberà. Jo ha vingut volta que he tingut dos corones dins de casa.

Vicenta Espasa Zaragoza, 94 anys. Xarciera

A la cala fèiem els bous de León Marco allí estaven tots els rederos. Mosatros fèiem la xàrcia i ells feien les bous. Anàvem allí a fer la xàrcia hasta les set de la vesprada. Hasta dissabtes. Allí només treballaven sis o set (Torralba, Fina Ripoll, Pepa Soldevila, Rita no sé què. Després van entrar dos xiques castellanes que les vam ensenyar a fer xàrcia.

Dominga Marcet Llorens, 82 anys. Xarciera

Tenia en deu anys sis xiquets, va vindre Pepe Calsita, va anar primer a la meua germana Vicenta. Vicenta vinc primer per tu perquè vingueu a la fàbrica i va dir jo sí. Ella no tenia família, però jo en els sis xiquets no puc anar. Ell em va jurar que a mi no em faltaria la xàrcia. Em

portava la xàrcia a casa, els arreglos i tot el que ell podia dume. Després me'n vaig anar a treballar al de León, arreglos, claro, perquè els xiquets ja eren majors, treballava de matí i tornava per la vesprada, tot per la fam.

Angelita Espasa Zaragoza, 84 anys. Torralba, xarciera

L'obertura de les fàbriques va ocasionar greus problemes als treballadors del sector. Els filadors van haver de canviar de professió o, en el millor dels casos, treballar a la fàbrica. Així i tot, eren feines molt diferents del filat manual i, per això, van anar caient en l'oblit.

Havien filadors que feien fils de 28, 28 fils un quilo i estaven anys fet la mateixa feina perquè en els bous per a pescar gasten tota classe de fils. Jo feia el fil que em manaven. Vam estar filant fins que aparegué el niló i ho vam tindre que deixar. Em va costar trobar feina perquè jo havia fet feines molt rudes, llenya, carbó carboneres... I finalment vaig obrir un cine, era una feina que jo desconeixia, has de buscar les pel·lícules i és un jaleo. Acompanyat d'un amic de Campello i tractant amb ell l'obrírem.

Cinto Lloret Orozco, 87 anys †. Filador

De sobte, les més de 800 xarcieres per senda es van trobar sense feina. Les més valorades van passar a treballar de seguida a les fàbriques noves, perquè necessitaven mà d'obra femenina, però no pas totes, perquè implicava desplaçar-se de casa i la majoria tenien una família que havien d'atendre.

La inauguració de les fàbriques va coincidir amb el període del *desarrollismo* i l'obertura a Europa del règim franquista i, per aquest fet, es va haver de regularitzar el treball amb contractes de feina i establir les jubilacions. Com a resultat d'una caiguda massiva del treball de les xarcieres, les dones, junt amb les seues famílies i gràcies a les idees que entraven d'Europa, van reclamar el dret de jubilar-se i cobrar la *vejez* (pensió amb desigualtat salarial respecte a la dels treballadors) o que els comptaren els anys treballats per a la seua vida laboral. La Junta Gremial del Cànem, que portaven Manolo Martí i Pepito Giner, va donar un termini de tres anys perquè les sendes lliuraren el llibre de registres i fessen constar les seues treballadores oficialment (fitxa 10). El problema va vindre perquè moltes no hi estaven apuntades com a xarcieres, com he exposat en l'apartat anterior.

Jo feia xàrcia de Ca Senabre del carrer la Mar. I al prou temps va eixir la Seguretat Social i van apuntar l'auela que ja havia complit els anys i no cobrava res i entoncs fèiem mosatros la xàrcia a nom d'ella i va arribar a cobrar. Va començar a cobrar als 80 i va morir als 92. Mos guanyàvem la vida en això i tot lo de la casa també. Quan mos donaven madeixes les amarraven i mo les posaven al cap, en un farell totes enganxades i quan

arribaven a casa i obriem les madeixes al pati o enmig del camí i les cabdellaven per a fer la xàrcia. Jo em vaig ensenyar a cabdellar com els homes de la senda, els cabdelladors.

Anita Llorens Llinares, 92 anys. Família xarciera

Jo no cobre ni un clau. Jo he fet més feina que un burro. La meua germana si perquè ha fet feina en la Redsinsa i cotitzava, però jo treballava en casa i no cotitzava i ara no tinc dret ni ajuda. Visc de la paga de l'home.

Angelita Espasa Zaragoza, xarciera

Com jo estava a la fàbrica li duia el fil a ma mare. Ella ha aplegat a fer xàrcia de León Marco i li van poder arreglar els papers. Com ja tenia xàrcia del Belles van vindre les cotitzacions i li vam poder arreglar els papers i la paga. A mi em van tirar perquè van tancar la fàbrica i de 25 comptava 14 i vaig estar dos anys a la fàbrica de Calsita.

Dominga Marcet Llorens, 82 anys. Xarciera

7.1 El treball a la fàbrica

El treball mecanitzat del cordatge i de la xàrcia es comença amb la utilització de matèries primeres d'alta qualitat i ferma, verges i reciclables. Les matèries primeres emprades per elaborar els productes marítics són, en primer lloc, les fibres sintètiques del niló i del plàstic (polietilens), a més de cable (galvanitzat o inoxidable) i plom (làmines de plom en forma de rosari o fil continu).

El treball a la fàbrica consta de dues etapes. La primera és el procés d'elaboració del fil: trenat o de torsió. I la segona, la diversificació de l'ús del fil per a fabricar xàrcies o cordatge.

Les fàbriques es dividien en tres seccions: la de filar, la xàrcia i la corderia. A la primera s'elaborava el fil amb les filadores de fibra sintètica, es tractava de la secció dels telers que feien la xàrcia. Aquestes dependències eren dins de la fàbrica. Els treballadors i treballadores de les filadores s'encarregaven de controlar les bobines de fibra sintètica i arreplegar el fil elaborat. D'ací passaven les bobines filades als telers. Als telers es controlava la costura de la màquina i es tallaven els tels de xàrcia. Els tels passaven a l'exterior de la fàbrica, on hi havia les xarcieres. Les xarcieres els repassaven i elaboraven la peça del bou amb els reforços i tot plegat. Una vegada acabats els tels, passaven directament a la secció d'estirament i termofixació, perquè la xàrcia de niló ja no es tintava.

Una vegada reparat, reforçat i tractat el tel, passava a mans dels xarciers. Ells eren els encarregats d'armar els bous, la majoria destinats al nord

d'Espanya. No tot l'estoc dels tels s'armava, sinó que la majoria es venia per als vaixells de la Vila Joiosa o s'enviava als xarriers vilers de l'empresa de Lloret i Llinares, que tenia port i fàbrica a Canàries.

Un altra secció era la de la corderia. Ací es feien els caps grossos de corda o les malletes. Les malletes eren caps que portaven ferro per dins. Eren les cordes més resistents que es fabricaven per a sustentar el pes del bou ple de peix o amarrar les embarcacions al port. Es correspon amb l'antiga secció del pal.

L'elaboració del fil estava determinada per dues fibres: el monofilament i el multifilament (fitxa 1). Quan la fàbrica rebia o tenia fabricada la fibra sintètica, es feia servir la trescanadora (fitxa 2). S'hi col·locava la bobina de filàstica i es passava a una altra classe de bobina compatible amb la trenadora (fitxa 3 i 4) o torcedora (fitxa 5). La fàbrica elaborava dos tipus de fils: el trenat (fitxa 6) i el de torsió (fitxa 7). La trenadora era una màquina que s'encarregava, com el seu nom indica, de trenar la filàstica per a elaborar el cordó. Disposava d'una base que feia girar estratègicament setze bobines de filàstica prèviament incorporades en vertical, les quals provenien de la trescanadora. El moviment de la base anava acompanyat d'un braç que tirava de cada bobina i alhora anava formant-se el fil trenat que anava voltant una canilla. D'altra banda, la torcedora s'encarregava d'elaborar el fil mitjançant la torsió. Les torsions sempre han de ser parelles, una en forma de S i l'altra en forma de Z, per a matar el nervi de la fibra i evitar que s'enrotlli. Les voltes que es torç el fil depenen de la grandària de què volem la corda.

Una vegada tenim els cordons elaborats, es passa a la confecció de la xàrcia amb els telers. Aquesta part substitueix completament el treball domèstic de les dones. L'any 1962, en obrir Redsinsa, només es treballava el fil sintètic per a fer el cordó; és a dir, la fàbrica va substituir el treball del cànem a les sendes, per bé que les dones continuen confeccionant la xàrcia sintètica. A partir dels anys setanta, però, s'introdüïren els telers a la fàbrica i s'acabà el *domestic system*.

En tenir dos tipus de cordó, el de torsió i el trenat, s'utilitzen diversos telers (fitxa 8 i 9) que elaboren xàrcies trenades, de torsió i doble. Els telers fan la mateixa feina que les xarrieres a l'hora de confeccionar la xàrcia, però amb avantatges i inconvenients. Per una part, s'avança moltíssim amb la costura, perquè cada passada de la màquina elabora 200 nusos, és a dir, es teixeixen uns sis metres aproximadament. El problema dels telers és que els panys que confeccionen són rectes i no es poden minvar les malles, per això aquesta feina sempre quedava a mans de les dones, tot i que ara, en comptes de dedicar-s'hi a casa, ho fan a la fàbrica. Les treballadores de la fàbrica s'encarregaven de repassar la xàrcia i *remendar* els forats que hi hagués pogut fer el teler. Aquesta tasca va continuar sent amb exclusivitat

per a les dones: elles són les últimes descendents del treball femení de la costura de la xàrcia. Una vegada que deixaven la xàrcia perfecta, passava a la fossa de termofixar (fitxa 18). Aquesta màquina era l'encarregada d'estesar-la i de fixar-la amb temperatura de vapor d'aigua, perquè els nusos i la grandària no variaven quan es feia servir. En primer lloc, es passava per unes varetes i després s'enganxaven dos ferros en forma de forqueta; un era fix i l'altre s'estesava amb cable amb una «maquineta». La fixació durava uns deu minuts i deixava els nusos de la xàrcia ben forts i estesats, tant que no es modificaven en fer-ne ús.

Una vegada que s'havia fixat la xàrcia, es tallava amb les mesures corresponents per a ser venuda. En aquest apartat hem de destacar els xarriers que treballaven a la fàbrica. A la Vila Joiosa, hi havia costum que els xarriers independents a les fàbriques armessin i prepararessin els arts de pesca; concretament els bous per a la pesca d'arrossegament. Els xarriers directament compraven panys de xàrcia, de diferents malletes, i després els tallaven a les mesures, depenent de la peça del bou que necessitessin. A més, les fàbriques de xàrcia exportaven bous a altres parts d'Espanya i d'Europa. En aquests casos, els arts de pesca els havien d'enviar confeccionats. Per tant, la fàbrica també disposava de xarriers que, una vegada que la xàrcia era acabada, la treballaven per a confeccionar les diferents parts del bou.

La fàbrica, a més de la confecció de la xàrcia, es dedicava a fabricar caps, malletes i tresses. Els caps eren les cordes nàutiques elaborades mitjançant la torsió de cordes de torsió, que s'utilitzaven per a tota mena d'amarratges nàutics i tenien mesures diferents. Les malletes eren caps amb cable a dins, és a dir, el cable es forrava amb la torsió de cordes de torsió i quedava un cap molt més dur i resistent anomenat *malleta*. La màquina de fer caps i malletes (fitxa 11) elaborava caps de dues mides. A la primera fotografia de la fitxa veiem com es feia la primera torsió i, a la segona, tenim la segona torsió. I si passaven cable per dins a la primera torsió, el cap es convertia en malleta. La tressa era també una malleta.

Xarcieres de niló, 1965 aprox. Font: Gaspar Mingot Santamaria.

Pepe Galiana «El Tinete»; Ginés Zaragoza i Pedro Aldrover, 1966. Taller de xàrcies i corderia León Marco. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

8. El bou: l'art de pesca d'arrossegament

Per a armar un bou compraven totes les peces. Encomanaven... a vore... una corona de 70 quilos. A la culata ha de ser fil més gros, i les ales més fines i que quadre el pes. La senda ja quadrava: 30 quilos de culata, 10 de fil del 4... perquè quadre tot depenia de la resistència de l'embarcació. Vull una fisca de 70 malles, que tinga de trenta a vint-i-cinc metres. La senda teu treia de seguida, després la pesaven. Ho venien per quilos.

Bartolo Martínez Rogles, 82 anys. Xarcier jubilat

Els primers clients de les sendes eren els xarriers de la Vila Joiosa. Anaven a l'encarregat de la senda a comprar els tels de xàrcia i el fil que necessitaven i ho anotaven a nom de l'armador de la barca per a la qual treballaven. La feina d'armar el bou consistia a armar (unir) tots els tels i preparar-los per a embarcar.

El fil i tot el que compraven anava a nom de la barca. Agafava un sac i anava agafant cabdells de diferents números o barres, i ho apuntava tot i firmava el vale a nom de la barca. A cada part o estanteria de la botiga tenia el nom de la barca i el material propi. Sempre ben etiquetat cada material... barca no sé què... si tocaves xàrcia per a altre et llevaven la barca!!!!

Bartolo Martínez Rogles, 82 anys. Xarcier jubilat

L'art de bou no era l'únic que sabien treballar els xarriers, però ens hi centrarem per ser el predominant a la indústria vilera. Hem de remuntar l'aparició del bou, segons Francesc Llorca Ibi, a orígens francesos o catalans. Tot i així, el seu desenvolupament sí que el podem atribuir a pescadors valencians i, sobretot, a la Vila Joiosa (Llorca, 1989).

L'art de bou és hereu de l'antic art de parella, però amb un vaixell i unes portes que l'obrien (fitxa 38). Les parelles eren dos vaixells que portaven el mateix art i que anaven a vela. Un manava la correguda i es tirava el bou a dalt. Una vegada triat el peix, amb una sisca, li'l passaven a l'altre per a fer la correguda. Solien ser bous trolls, els quals tenien unes bandes molt llargues, eren pesants i cecs.

En 1898 es va regularitzar la pesca d'arrossegament i al segle xx van prohibir la parella per introduir els vaixells de motor. Açò va afavorir la

modificació del bou de parella al bou de portes amb un sol vaixell. A principi de segle s'introdueix la pesca del bou amb vapors importats d'Anglaterra (Llorca Baus, 1985). Se'ls va instal·lar unes portes de fusta perquè obriren l'art i substituïren l'altre vaixell. El bou emprat era el troll, que anava enganxat a les portes amb uns calons (fitxa 40). Aquest art ha anat sofrint moltes modificacions graduals en les seues dimensions; és a dir, comença l'època del disseny del bou pels xarciers.

Puedes afirmar que las artes de redes de arrastre casi que lo introdujeron los vileros. Allí primero eran traíñas, luego parejas porque en el norte se usaban las parejas. Que aquí habían parejas, siempre le he dado valor al barco de pareja, porque si no lo tiras perfectamente no va. Imagínate que sabuts que tenien que ser aquellos abuelos para hacerlo tan perfecto a vela. Desde que inventaron la puerta aparecieron los valencianos, una vaquita valenciana. Era un barco que pescaba al arrastre solo. Bou lo decíamos en valenciano, i la vaca en castellano, porque pescar a la vaca o al bou era arrastrar.

Miguel Galiana, 72 anys. Xarcier jubilat a Canàries

El bou és l'art de pesca que va enganxat a la popa del vaixell. A la coberta del vaixell hi ha una maquineta que s'encarrega de calar el bou i de xorrar. De la maquineta ixen els metres de cable que subjecten les portes per obrir el bou. De les portes a l'art de xàrcia va la malleta, que s'enganxa a l'art del bou pels calons. Al llibre sols explicarem del caló fins a la corona, perquè aquesta part és el treball del xarcier. Hem de tindre present que, al començament, el bou anava directament enganxat a la portes del vaixell i amb unes bandes molt llargues, perquè arrastrara i no sempre xorrava per la popa. Al llarg del segle xx, però, l'art de bou ha tingut moltíssimes modificacions. Ara amb l'ajuda de cable i la davallada de les portes, l'art pot arribar a tenir més d'un quilòmetre des de la popa del vaixell fins a la corona.

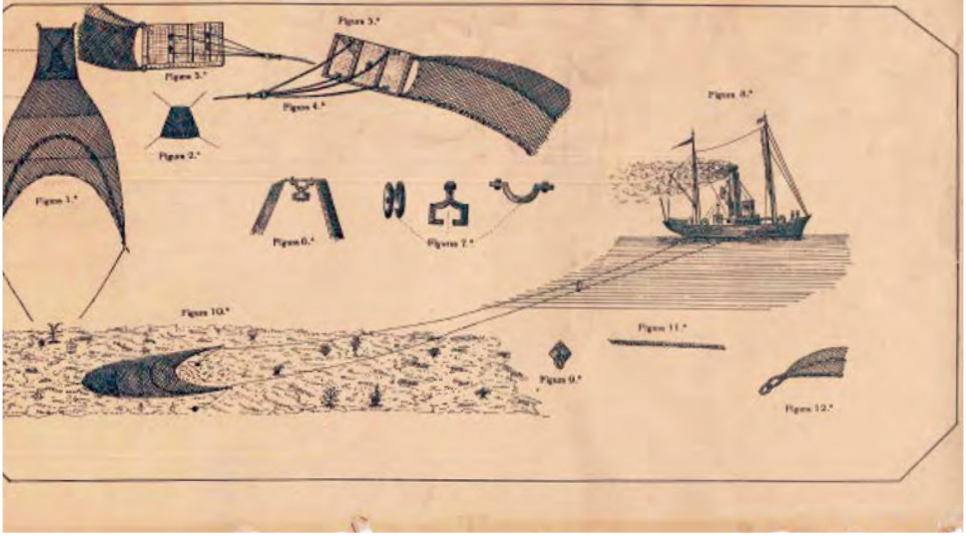
En aquest llibre no entrarem en la manera de treballar el bou, perquè aquesta feina pertany als mariners. Ací tractarem de la confecció i de la comparació d'aquests arts a terra.

Les peces confeccionades per les xarcieres teixidores per a armar el bou són les que veiem detallades en els plànols. Ara en farem la descripció.

Hem d'entendre el bou com el dibuix de la cua del peix i amb dues cares diferenciades: el pla alt i el pla baix, perquè la part que anava per terra era diferent de la part que surava.

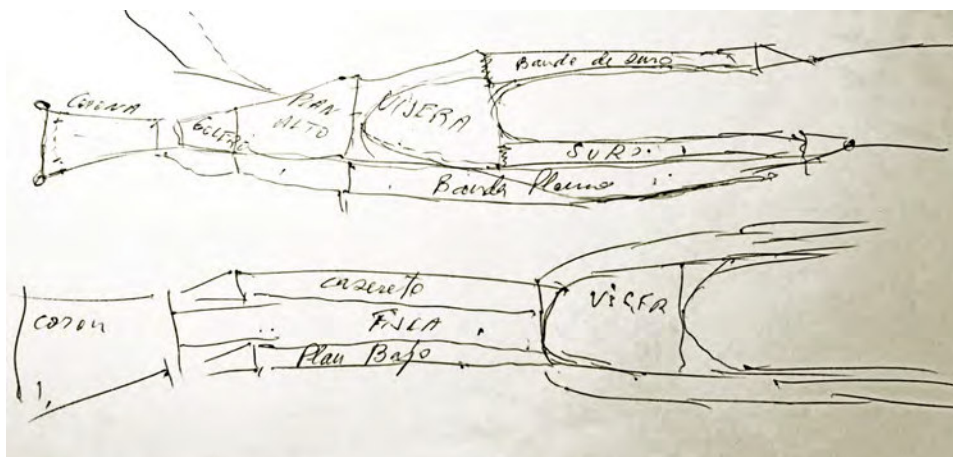
En primer lloc, descriurem el pla alt, des de la cua fins als calons. A la cua del tot tenim la corona. És feta de fil gros i de punt de rissa, perquè la malla siga molt cega i forta. És on queden les captures i, a l'hora de xorr-

Arrastre de altura - Bou de puertas o de vapor

Pàgina 9 del dossier de plànols d'arts, aparells i instruments de pesca del xarcier espanyol. Font: Arxiu familiar de Miguel Galiana.

Esquema realitzat durant l'entrevista per explicar les parts del bou.
Font: Miguel Galiana.

rar, aguanta tot el pes a la culata. La culata és el cul de la corona que es descús per a traure les captures i es torna a cosir després. Acaba amb uns cornalons als extrems per a enganxar el bou i traure el peix a coberta. La corona també porta una xàrcia que li penja a l'entrada i que fa de trampa per al peix. A la boca de la corona s'enganxa el goleró i al davant va la visera. La visera, en ser a la part superior, fa un ombratge perquè el peix s'amague baix i entre directe pel goleró a la corona. Aquesta va seguida de les bandes de suro, que recorrien la banda fins a la gola de suro o el començament de la visera. Les bandes eren els laterals del bou enganxades a un cap, que, si anaven a la part superior, portaven boles de plàstic i antigament de cristall perquè surés (fitxa 39). I d'ací amb guardacaps als calons.

El pla baix és diferent. La fisca de malla clara va enganxada a la corona. Era el tel més gran de tot el bou i, com que anava per terra, portava una fisqueta per a protegir-lo. La fisqueta es posava per dins de la fisca i li donava més resistència en fregar l'art pel sol marí. A la fisca anaven enganxats els casserets, que s'adherien per la part de dalt a les bandes i unien el pla baix amb l'alt. Tot el pla baix anava unit a la banda de plom, el buró. Era una malleta de plom folrada de corda, perquè l'art anara per terra i resistira. El buró arrossega durant unes set hores al dia, cada dia de pesca.

El xarcier fa anar cosint totes les parts del bou fins a donar-los forma. Els bous es confeccionen en proporció a la potència del vaixell i al tipus de pesca. Sols hem de destacar una diferència entre els bous d'altura i de baixura. De baixura és la pesca que es fa a la badia de la Vila Joiosa. Aquesta pesca gastava cotó per als casserets. El fil de cotó no es feia a les sendes, però es podia comprar a la tenda de teles de Marçet, que el portava de Barcelona. Els xarcieres anaven a la tenda de Marçet i demanaven fil de cotó JJ, per a cosir els casserets.

Lo primero que se hace es tender estos paños que vienen siempre separados, empiezas y juntas esto, doscientas mallas. Juntas las mallas. Aquí lo mismo, juntas la visera, plan alto. Aquí va a menos, ves cómo va a menos, cada junta va a menos, la red se va haciendo más pequeña para que tenga más aguante. Es el goleró y esto es corona. Banda de suro alta, banda alta. Entonces empiezas. Así tiendes el arte. Ahora la parte de abajo que empieza aquí, porque esta es la visera. Todo menos la corona se teje con el molde plano, ahora la teje la máquina. Y la corona con el redondo. El hilo depende todo de la pesca que haga. A base de la experiencia sabíamos y teníamos nuestras estrategias para el hilo, peso y largo que se necesitaban. El bou se compone: bandas, visera, goleró, fisca, corona. Nos mandaba por ejemplo de León Marco mandos, coronas, viseras, y nosotros lo teníamos de repuesto para cambiar. Y a la vez teníamos piezas para hacer redes para los barcos que se quedaban sin redes. Luego apare-

cieron las máquinas que era un telar hacían unas medidas. Y como habían que transportarlas, eran bultos de 300 mallas por 600, de ochenta a noventa kilos, y poder ser manejable y transportarlo. Lo que hacíamos nosotros allí era cortar la pieza que necesitábamos, nos salía más barato la mano de obra. La máquina hacía piezas cuadradas que las cortabas.

Miguel Galiana, 72 anys. Xarcier jubilat a Canàries

La majoria de tels eren per al nord, per a la Vila soles eren fisques o corones, parle d'antigament. Les bandes de trol que diem abans, per la part que va del plom anava tot tallat a peus, per dalt, per l'altre cantó anava creixent, a cada peu i mig, eren quatre peus talladets una recta. Anava creixent i minvant. Minvant és que va tallat com si fora en cunya i per dalt anava creixent, perquè si no es quedaria sense res baix. Antes multiplicaven tants peus, acaba en tant... hui en dia ho fan electrònic, per exemple comença en 150 malles i vull que acabe en 60-50 malles pues multipliquen... i acaba exacte. Minvar i créixer és per a donar-li la forma, és igual que fer un vestit, cosint les peces de tela tallades. Per això es diu art. Les parts que eren de cotó eren els casserets, els que van al costat agafats a la fisca. El cotó venia de Barcelona, de la fàbrica Fabra, i anaven al de Marçet, que era el representant. I el que demanàvem de cotó fèiem mosatros la xàrcia. Demanaves per quilos. De Barcelona encomanaven també els panys per a fer els casserets i bandes. Venia ja feta la xàrcia la peça i una peça que tendria 200 peus tenia 1.000 malles, venien tots de mil. D'eixa peça venies tallant, tenies que ajuntar perquè els dos-cents peus no es dona tot. Segons el bou, feies junta perquè arribés al lloc. Hui en dia les peces són de 200 peus i de 1.000 malles són aixina igual.

Bartolo Martínez Rogles, 82 anys. Xarcier jubilat

La Vila Joiosa no sols va ser el bressol de la xàrcia, sinó que també va ser el poble espanyol pioner a armar els arts de bou. Un exemple clar el veiem a la llista següent, en la qual hem pogut documentar els xarriers més antics i el seu lloc de feina.

- Pedro Ramis. Treballava a la senda de Calsita.
- Gaspar Llorca i Miguel Llorca, «els Catalins», junt amb el seu nebot Piquer. Treballaven a la Vila.
- Antonio Ferrer, conegut com «Toni Coc». Treballava al port de la Vila, a Benissa i a Algèria.
- Vicent del Mercantil. Treballava al port de Roses.
- Cristóbal Zaragoza, «Tòfol la nina». Treballava al port de Cadis i de la Corunya.
- Pepe Galiana Llorens, «el Tinete». Treballava al port de la Vila.

- Jaume Galiana Llorens, «el Tinete». Treballava a Canàries amb la conservera de Lloret i Llinares.
- Bartolo «Roc».
- Joan «Pantaló».
- Jaume «el Primo». Treballava al port de la Vila i a Mallorca.
- Tomás «de Rita». Treballava a la Vila.
- Gostí «la Giralda». Treballava a la Vila.
- «El Buñol». Treballava a Gandia.
- Jaume «la Punteta». Treballava a la Vila.
- José Llinares, «Pepe Plata». Treballava a la Vila.
- Bartolo Martínez Rogles. Treballava al port de la Vila.
- Ginés Ramis Verdú. Treballava a la Vila.
- Toni «la Moncloa». Treballava a Màlaga i Algesires.
- Domingo Pérez Guardiola. Treballava a la Vila.
- Vicent de Dolores.
- Tomás «el Xurrero».

El lloc de treball de la majoria de xarriers era l'Armasió, situada a la urbanització actual de Platja dels Estudiants. L'Armasió era a l'entrada del moll, a una elevació de terra que hi havia davant de la drassana del Monjo, a la platja Varador. A dalt era un bancal gran on se situaven catorze casetes, que es feien servir com a magatzems marítims. Aquesta zona actuava com a infraestructura natural portuària. La construcció del moll de refugi va ser en 1926, però en 1965, com a conseqüència d'un temporal, van començar les obres d'ampliació.

L'Armasió tenia prou espai per a estesar i treballar els bous. Cada armador tenia una caseta amb el nom del vaixell. Hi havia catorze botigues que pertanyien als armadors de barques. Les casetes de l'Armasió eren per als armadors, els propietaris de les barques, i les deixaven als xarriers com a magatzem i espai de treball.

1. Juan Arlandis Galiana, «tio Armonía». Armava les barques als Rondes, Pedro Ronda Galiana a Algesires.
2. Miguel «el Cardenal». Arreglava les barques del seu pare.
3. Pepe «el Primo».
4. El tio Marcos «Tela».
5. Els Calsites (no xarriers, botiga de mariners).
6. El tio Tomàs Galiana.
7. Agustí, el de la Girarda. «El Roig».
8. El tio Gaspar d'Adrià Lloret.
9. Galiana (subministraven oli).
10. Gaspar Llorca, «el Catalí». I Miguel Llorca com a empleat.

11. No documentat.
12. No documentat.
13. L'Alborán.
14. Isidro «la Moncloa».

En l'Armasió el tio Nasario, tenía una taverna, era un señor muy lento y con su hermana Balaia, que hablaban muy despacito pero te hacías un bocadillo i era lo millor. Era la taverna del puerto. Estaba aquí en este racó y el astillero, pues venían barcas de todos los sitios, que venían a reparar las barcas y comían al de Nasario. La Vila era lo millor del món y nos hemos quedado sin nada. Vivían en la barca. Ahí estaba l'Armasió, un bancal grande, con casetas de cada redero y en el centro palos, para colgar e izar los bous.

Miguel Galiana, anys 72. Fill de xarcier emigrat a Canàries per a la conservera Lloret i Llinares

El xarcier també començava d'aprenent, o remendador, fins que no l'ensenyaven a armar un bou.

Vaig començar d'aprendís, aguantant, m'ensenyava a fer mitges mallets fins que em vaig ensenyar a remendar i observant i apuntant em vaig ensenyar a armar. Vaig començar a fer faena dels dotze o tretze, en tinc huitanta-dos, vaig nàixer en el 41. En Armonía a la platja, on està el passeig Sant Pere ho allargaven tot. Jo em vaig ensenyar en Armonía, després me'n vaig anar en el tio Jaume Pantaló, a jornal. Després me'n vaig anar en Gostí la Giralda. Tenia de barques: la Giralda, la Isla de Alborán i la Pérez. I també li ajudava jo. Entonces ací vaig començar a agafar barquetes i li ajudava jo i tenia lo meu.

Bartolo Martínez Rogles, 82 anys. Xarcier jubilat

Els xarciers també s'encarregaven del treball de manteniment del bou. La majoria de vaixells eren d'altura i eren uns tres mesos fora de casa. Segons Francesc Llorca Ibi, l'expansió de la pesca de bou al segle xx va comportar un èxode viler als punts que adaptaven aquesta modalitat d'altura: Andalusia –sobretot Algesires–, Ceuta, Melilla, Orà, Canàries, Agadir, Larraix, Cantàbria, Galícia, la Barceloneta i Roses, on s'estableixen un gran nombre de famílies vileres. A més, la primera parella d'arrossegament que va eixir a explotar el calador del Gran Sol (paral·lel 48-60, al nord d'Escòcia fins al golf de Biscaia) l'any 1927 des de Gijón era comandada per vilers. També van anar a Sud-àfrica, Angola i Moçambic a partir dels anys quaranta i fins als anys setanta, quan tornen per a treballar a la badia o als caladors d'Eivissa (Llorca, 1989, p. 237).

Tot açò va fer que, junt amb els mariners vilers, els xarriers s'establiren als ports de partida d'on sortien i tornaven les barques d'altura; és a dir, eren a tots els ports espanyols importants. Estaven lligats a la inversió de les conserveres que treballaven als ports andalusos, cantàbrics i canaris, com la conservera de Justo Ojeda o la de Lloret i Llinares.

El tio Pere Ramis era internacional, on més estava era a Gijón però estava a tots els ports. S'havia dedicat a això... mosatros estaven als bouets d'ací i ell va vindre de fer xàrcia per al Gran Sol. El pescadors de la vila van ensenyar els del Gran Sol, que no sabien arrastrar ni a parella ni a vaca. Uno era el senyor Jeroni el Belo, el pare de la Millona. Ell estava a terra i dirigia, duien deu barcos al Gran Sol. Després van anar el pare de Gasparillo, Carota y el Tio Torrero. Tots els rederos que han ensenyat a tots els ports espanyols a fer xàrcia eren vilers: Vincent Mercantil a Roses, Pepe Armonía a Cadis, Pedro Armoínia a Pasajes, Francisco Morales i Cristóbal Zaragoza en Vigo. En Màlaga els de la Moncloa. A Algesires tots eren rederos de la Vila, Antonio la Moncloa i el germà, el Gruja. Tots els ports de tot Espanya el redero que havia era de la Vila. Allí s'emportaven la xàrcia en panys o algunes vegades el bou ja fet. En panys eren en parts: bandes, visera, el copo, la fisca... tot i allí ho montaven. Toni la Moncloa venia d'Algesires amb el seu germà Isidro, i el germà Jaume manava barco. Bancaleta en Almeria, no me'n recorde el nom, després se'n va passar a Almeria el Dumbi, i després a Mallorca. No me'n recorde del nom. Tu posa l'apodo i ja està. Enviaven bous a tot Espanya, jo n'he fet per a Sagunt, Gandia, Xàbia, Motril, Altea...

Ginés Ramis Verdú, 81 anys. Xarrier i armador jubilat

Un exemple del trasllat dels xarriers a altres províncies és el de Jaime Galiana Llorens, a qui coneixem pels relats del seu fill.

Mi padre se fue a Canarias por Lloret y Llinares, con veintidós años a trabajar de redero para las almadrabas de la conservera Lloret y Llinares. Las almadrabas eran las redes que estaban fondeadas, los principales capitanes eran de Benidorm, allí no habían. Todavía la flota de aquí no había llegado, fue después de la guerra cuando empezaron a ir hacia allí a pescar el calamar. Qué pasaba, que no habían rederos, se rompía un bou y tenían que pedirle a mi padre el favor de que se acercara al muelle y les arreglara el arte, y él pedía permiso a Lloret y Llinares. Pero los jefes como le compraban el pescado a ellos no les importaba que fuera. Y así es como enseñó a los rederos de Canarias. Allí no habían, enseñó a muchísima gente. Los rederos de la Vila se fueron primero al norte, a Gijón. Mis tíos: el tío Parri, el tío Gasparillo, el tío Quico

José Galiana Llorens, Agustín Lloret, Joselo Llinares Ortiz i Jerónimo Lloret «Tela».
Davant d'un bou estès, al 1935. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

Miguel Galiana, «el Tinete», 1935, i els seus aprenents. Armant el bou a la gola de suro. Font: Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

Solera. Después esa compañía de salazones Ojeda, se llevó los barcos a las Palmas de Gran Canaria y de Ojeda se fueron pasando a Lloret y Llinares. Mi padre me contaba que el primer hombre que le pidió que le mirara un bou fue Vicentet el bolet. Era patrón de costa iba con un barco de Campello y mi padre pedía permiso a los jefes para dejar la fábrica. La fábrica hacía conserva de sus productos, enlataban sardinas y atunes y mi padre trabajaba dentro de la fábrica y tenía que desplazarse al muelle y después esa faena del muelle la hacía yo. En el muelle se reparaban todos los artes de las barcas.

Miguel Galiana, 72 anys. Xarcier jubilat a Canàries

Com hem vist, la feina del xarcier anava més enllà d'armar els bous. El xarcier era l'encarregat de fer-ne el manteniment a terra, quan els vaixells tornaven de les seues singladures. Així que els vaixells amarraven al port, després d'haver passat la temporada de pesca fora, tiraven els arts de pesca a terra i començava la feina del xarcier a destall.

El primer que feien els xarriers era repassar el bou per a arreglar les parts desfetes dels tels, malletes, tresses i burlons. Amb l'ajuda d'un passador també treballaven les cordes i malletes (fitxa 37). Ara bé, si els desperfectes eren importants, canviaven el tel trencat per un altre de nou, junt amb els aprenents que els ajudaven. El procés era igual per a les sendes.

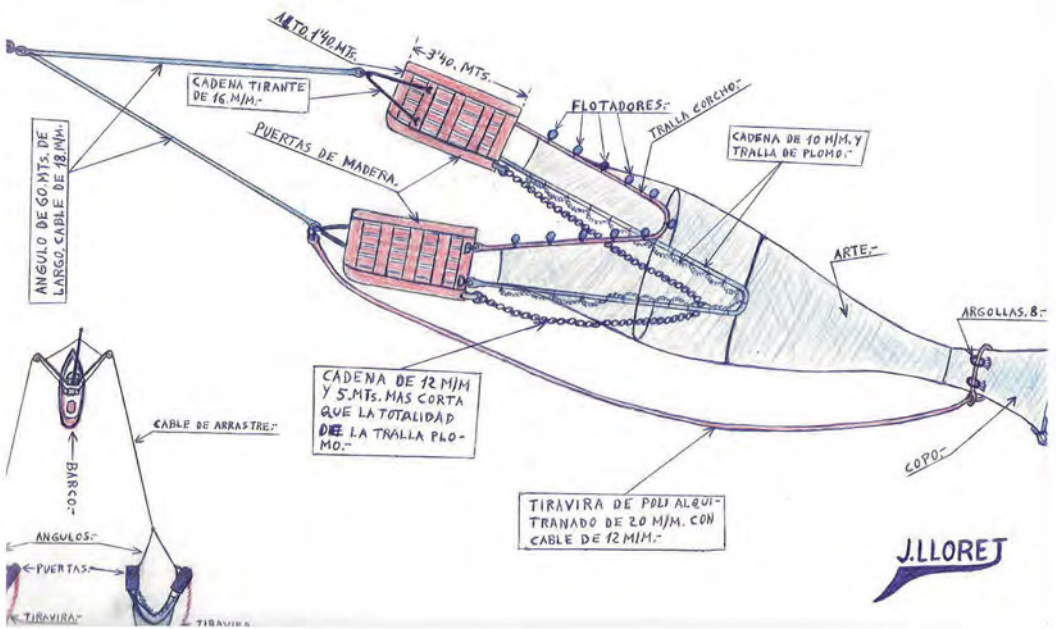
Me'n vaig anar en el meu germà als huit anys per a ensenyar-me i als dotze anys em vaig anar a remendar allí baix, a l'Armasió. El meu mestre va ser Gostí el Roig però no estava mai i m'ensenyava Pepet el Gruja, era sis o set anys major que jo. També estava Adrià, el Melillero i de xiquets lo menos cinc o sis ensenyant-nos. Lo primer que feia era mitges malles, eixe nuget té tres patetes i este quatre això és peu i això és paret o junta. T'ensenyaves a tallar el nuc i a la volta d'un any ja feies algo, després ja començaves pel teu compte o estaves treballant en algú, segons. Del teu compte fas la feina que tu pots i vols, ara a última hora sí que vas a la part, però antes no. Són autònoms, antes no estaven ni donats d'alta, cobraven... era lo que havia. Com a rederos encomanàvem les peces a la senda, però entonces feien les peces a mida. Però després a la fàbrica ja van vindre peces quadrades. Quan van posar els telers ho tallaves tu. Busques tu cada peça, has d'estudiar-ho, es fas un plànol i la talles i juntes l'arregles i fas el bou. Això es pot trencar tot els dies o 15 dies, depèn d'on vages i on treballes. Depèn del forat l'arreglen a bordo i el redereo depèn de la dificultat.

Ginés Ramis Verdú, 81 anys. Xarcier i armador jubilat

4 MONTURA PARA ARTE TANGÓN. PARA BARCO DE 1050 IP. -

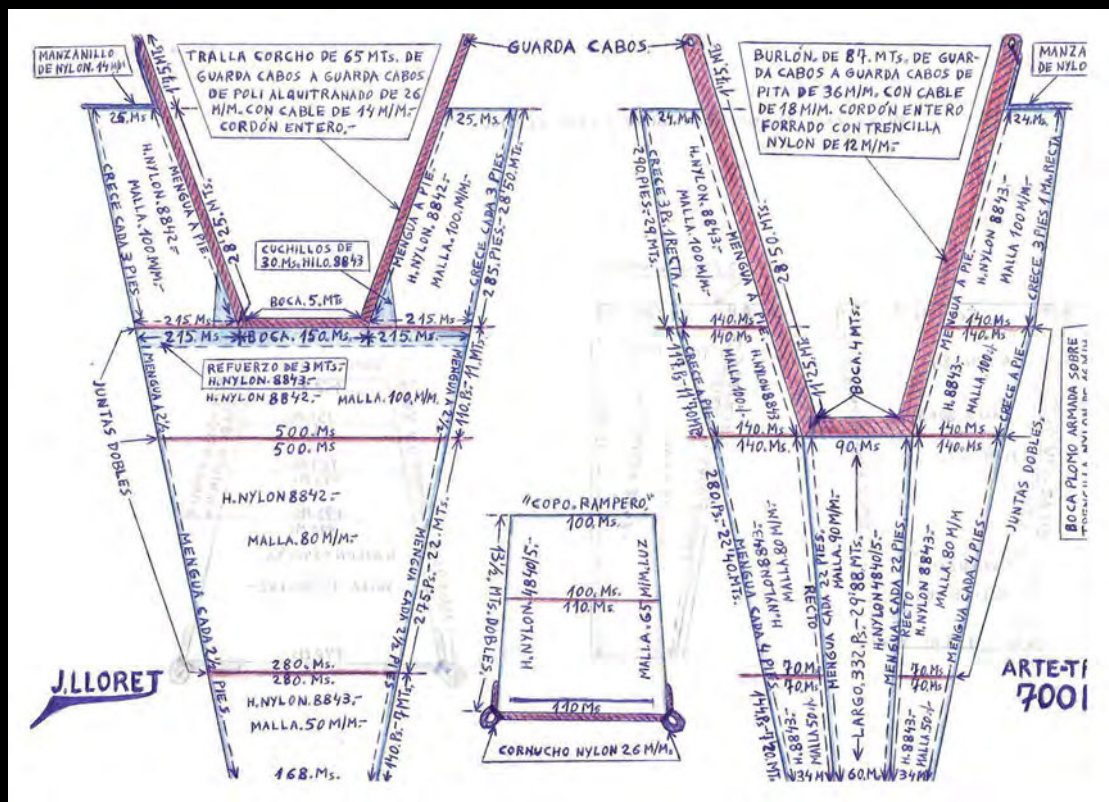
CABLE DE ARRASTRE DE 20 M/M. -

Plànols de José Lloret Baldó, anys seixanta. Font: Arxiu de la família Lloret Baldó.

Plànols de José Lloret Baldó, anys seixanta. Font: Arxiu de la família Lloret Baldó.

Abans de començar el treball de bou, el primer que feia el mestre xarcier era el disseny de l'art. Un dels millors dissenyadors era Antonio Ferrer, el tio Toni Coc. Ell ha treballat i ensenyat molts xarriers, i com a mostra d'això ensenyem el disseny dels plànols següents del xarcier José Lloret Lloret, els quals són un compendi de saviesa. Així doncs, els xarriers anaven compartint i debatent els dissenys.

Per a armar o reparar el bou es necessitaven uns cavallets que l'elevés simètricament i l'agulleta de remendar, amb una obertura en un extrem i en l'altra punta. La tasca més comuna era repassar els tels de tot el bou per a remendar-ne els forats i encimolsar o canviar tot el tel.

El trabajo del redero va por fama. Todo es simétrico. Se utiliza el caballete, se tiene que armar en alto. Estas dos trenzas van medidas aquí, clavav un calvo aquí y el caballete va aquí para aguantar perfectamente. Van los dos rederos a la par trabajando, tienen que estas los dos juntos, el caballete es el que te aguanta de pie para poder trabajar. Clavas un clavo en el suelo. Tiene que ir perfecto al milímetro para que el bou trabaje bien. Ensimolsar es reforzar, cuando cortas, cuando se hacía a mano no hacía falta, pero al ser de paño, las tienes que cortar, y cuando tú cortas la red se queda suelta con los picos, entonces se refuerza, le metes un hilo más gordo, trincas todos los nudos para que no se salga. Los nudos no se fijan tan bien y hay que reforzar.

Miguel Galiana, 72 anys. Xarcier jubilat a Canàries

Un bou no es jubilava mai, tot s'aprofitava. Fins i tot els tels que llevaven els feien servir per a fer els forros. Per aquesta raó, el tracte i la conservació del bou de fibra natural eren molt delicats. Representava una feina extra, que amb la fibra sintètica va desaparèixer. Els bous s'havien de tenyir i eixugar cada vegada que eren reparats per a tornar a protegir la fibra.

Per la seva banda, el procés del tint era el mateix que a la senda. Els xarriers portaven els arts de pesca al taller de la senyora Coratge, que es dedicava a tenyir-los. Ella els posava a la remulla amb el tint. Després, un cop banyats, se'ls emportaven i els estenien amb pals als llocs de treball. La majoria de bous estesos eren a la platja o a l'Armasió.

Tu pensa que una parella s'enduia trenta bous per a la campanya i venia net, per podrit i per trencat. Havia aparejos que d'una copà el bacallar se l'emportava tot. Fija't tu el bacallar que havia. I altres com el clavaven banyat a bordo es podria. Si era a la badia en portava dos bous, de vegades tres... però els que van a l'illa tres, i els que anaven al calamar duien cinc o sis trols.

Tomàs Marco Morell, 89 anys. Fàbrica de León Marco

Antonio Ferrer i Bartolo Martínez armant el bou, al 1977.
Font: Arxiu de la família d'Antonio Ferrer.

Xarciers a Gran Canària. Muntant la tressa de suro amb les boles de cristall,
anys cinquanta. Font: Arxiu de Miguel Galiana.

Xarcier encimolsant, anys setanta. Font: Arxiu de Miguel Galiana.

Xarciers repassant l'art del pesquer de Santa Pola, Hermanos Campanares, per sortir a pescar, 6 de gener de 1965. Font: Arxiu de Miguel Galiana.

Xarcier Miguel Galiana fermant una tressa, anys setanta.
Font: Arxiu de Miguel Galiana.

Xarcier Miguel Galiana fermant una tressa, anys setanta.
Font: Arxiu de Miguel Galiana.

El senyor Ribero i el senyor Rafa lligant la *trensilla* a la tressa de plom.
Remendadors de Ginés Ramis, 2018. Font: Pere Muñoz Llorens.

Cavallet subjectant els calons. Xarciers de Ginés Ramis, 2018.
Font: Pere Muñoz Llorens.

El senyor Rafa lligant la *trensilla* a la tressa de plom, 2018.
Font: Pere Muñoz Llorens.

Cavallet subjectant la gola de plom del bou. Remendadors de Ginés Ramis, 2018.
Font: Pere Muñoz Llorens.

Pes mort al qual va unit un aparell, que s'encarrega d'estesar el tel de xàrcia per a prolongar la longitud de les malles. Remendadors de Ginés Ramis, 2018.
Font: Pere Muñoz Llorens.

Els *braguerots* són els encarregats d'estructurar l'Armasió del bou.
Remendadors de Ginés Ramis, 2018. Font: Pere Muñoz. Llorens.

Xarcier Vicent Mayor fent una costura de malleta per al guardacaps amb el seu amic, mariner d'afició, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Xarcier Vicent Mayor fent una costura de malleta per al guardacaps amb l'ajuda del seu amic, mariner d'afició, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Xarcier Vicent Mayor fent una costura de malleta per al guardacaps amb l'ajuda del seu amic, mariner d'afició, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Xarcier Vicent Mayor fent una costura de malleta per al guardacaps amb l'ajuda del seu amic, mariner d'afició, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Costura acabada del guardacaps *Peter II*, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Antes estenien els bous perquè no es podrien, agarraven i quan el bou estava gastat abordo el tiraven a terra. I agarraven i el remendaven i quan estava llest, amarraven els punts (és on està la gola de suro, has d'amarrar els calons, la gola de suro i la corona, també miraven la fisqueta...) perquè el bou treballes, mosatros normalment anàvem per pams, tants pams d'ací tants d'allà. I després els portaven a tintar i assecaven per a acabar del tot.

Bartolo Martínez Rogles, 82 anys. Xarcier jubilat

El règim dels xarciers sempre ha estat autònom. La major part dels seus ingressos provenien de cobrar la part. Aquest jornal era igual que el d'un mariner i depenien del Pòsit. A la mar, segons la titulació que tenies, cobraves més parts o menys (mariner, motorista o patró), i el valor de la part es calculava a partir de la divisió dels guanys setmanals per tantes parts com tenia de treball l'embarcació.

Els xarciers podien treballar amb tantes barques com pogueren abastir. Una altra modalitat de feina era treballar per peça encarregada, que es cobrava per bou o tel elaborat. La diferència era que el xarcier a la part s'encarregava del manteniment dels arts del vaixell i per encàrrec, no. A més, segons la feina de cada xarcier, es podia disposar de xiquets ajudants i d'empleats, els quals pagava amb una part dels seus guanys.

El problema de la feina de xarcier era que venia tota de colp, és a dir, quan els vaixells paraven, ells havien de fer tota la feina i, quan els vaixells eren fora, no en tenien. Per tant, treballar a la part era més rendible per al xarcier, ja que cobrava la part assegurada. De l'altra manera la feina era inestable i sempre depenia del descans o de la tornada dels vaixells de la temporada de la pesca.

La major part de la història marinera de la Vila Joiosa ha succeït sense moll. El port de la Vila Joiosa es va acabar als anys seixanta. Per tant, el passeig marítim i la platja al centre de la Vila Joiosa eren el lloc de treball dels xarciers. Encara que l'Armasió era el lloc per excel·lència de treball dels bous, per la proximitat al futur moll i les cases dels armadors, no significava que a la resta de la costa del poble no es treballara amb els arts marítims. El litoral de la Vila Joiosa i sobretot la zona dels barris mariners eren replets de botigues de mariners i xarciers, on guardaven els materials de treball.

Fins ara, a la descripció etnogràfica, hem separat el treball de la xarciera com a teixidora i del xarcier com a sastre. Malgrat tot, hi va haver xarcieres que treballaren com a remendadores, que serien les costureres, atès que s'encarregaven de cosir els desperfectes dels bous. Com que el volum de feina era tant i tan concentrat en poc temps, com més mà d'obra per reparar els arts, millor. Per això hi va haver remendadors i remendadores treballant junts a la vora de la mar vilera: Dominga «la Changeta», Maria

Antonio Lloret a l'Armasió, anys cinquanta. Font: Família d'Antonio Lloret.

Maria «la Nasaria», remendadora de Tomás «el Cacauero», anys quaranta.
Font família d'Antonio Lloret.

Remendadors i remendadores al passeig dels barris mariners, anys quaranta.
Font: Arxiu de la Vila Joiosa.

Bous estesos al passeig dels barris mariners, anys quaranta.
Font: Arxiu de la Vila Joiosa.

Remendadors i remendadores a la platja centre, anys quaranta.
Font: Arxiu de la Vila Joiosa.

Remendadors i remendadores a la platja centre, anys quaranta.
Font: Arxiu de la Vila Joiosa.

Remendadors i remendadores al passeig dels barris mariners, anys quaranta.
Font: Arxiu de la Vila Joiosa.

«la Nasaria» o «la Salà», Àngela «la Paua», Jerónima, la tia Pepa, Dolores Chamà... Elles també hi participaven directament aconsellant el mestre xarcier en el disseny de l'art, perquè entre tots l'havien de fer pescar si volien tindre encàrrecs.

Per a concloure aquest apartat, em remetré a l'explicació del mestre xarcier Neso Ramis. Ens explica d'una manera breu i clara els diferents bous que es van confeccionar al llarg de la història de la pesca d'arrossegament a la Vila Joiosa.

Vam començar en els **bous espanyols** en barquetes de 10-12-15 cavalls. Abans del motor s'arrastrava en barqueta a vela i després a parella i els últims que van anar a vela duïen un motoret. Els últims que pescaven a vela van ser el Tio Tomás de Roc i Pepet Armonia en el San Vicente. Tenien una veleta i el motoret de 5 cavalls –una moto de 49 té més. I com pescaven... pues com puïen. En els anys 1920-1925 anaven d'estiu a l'arrossegament a Larraig i en ves de gel duïen sal i quan ja no puïen més venien per amunt a vela!!! Els últims en deixar d'anar a la cavalla eren els Campellers i els Santapoleros. En la Consuelo, la Sola, el Tenderet... Els bous primer els ho deien vaquetes. Duïen peces de corona, goleró, casserets, bandes, la fisca i la fisqueta. Després van entrar els **huelvanos**, bueno entre els huelvanos i els espanyols van fer els trols. Després dels espanyols es van fer els trols, perquè els barcos grans ja de 150-200 cavalls que per a l'època era molt, els barcos grans xorraven i duïen la maquinilla davant la proa i xorraven trevessats. Els cables pel costat, paraven de virar i t'agarraven entrevessat i... bueno tenien coneixement, entrava l'aigua. Els trols ja eren més clars i tallats diferents, la malla més ampla. Ja eren casi tots de 4 a 5 passades 5 en 20, però eren tots clars hasta el goleró. La corona era més segueta. Els barcos grans es dien trols i els tiraven pel costat i d'ahí ve el nom, però els de l'arrestre de pesca la tiraven per la popa. Després uns homes d'allà de Huelva, remendava i va traure el huelvano, era prou paregut al trol però més sego que el trol, lo clar de l'espanyol però en les peces tallades a huelvano. I el Tio Gaspar Adrià com pescaven en bouets i els marrocs mos feien molts forats, s'esmallava el peix i els marrocs se'ls menjaven. Va agarrar el tio Gaspar Adrià i va fer un atòmic, mig trol darrere i bou davant, i entones la xàrcia no esmallava tant i no se'l menjava tant els marrocs. Però bouets de 30-40 metres i estaves un dia remendant en un rato que havien anat en ells. Un dia que vaig anar a la mar, van xorrar tot i el tiraven el bouet al costat i l'agarraven en la mà, tenia 20 metres i fosc mosatros anant a poqueta mar i ells estessant-mos i ells mos guanyaven. Després del **huelvano i trol** i als **semipelàrgics**, perquè hi han pelàrgics per a pescar a totes les aigües. Ahí en França encara hi han o havien no

Treball de la xàrcia a l'Almuixó, 2018. Font: fotografia de l'autora.

Treball de la xàrcia al moll, 2018. Font: fotografia de l'autora.

fa massa temps que a l'altura que els ho marcava la sonda els bous l'alçaven. Ara va més àgil, més gran més motor. No tinc plànols ho vaig perdre tot. També després per a pescar el llagostí, van traure el **tangonero**. És un barco que té dos palos grans que s'obrin, duu un bouet menut a cada un i un altre a la popa per a traure la mostra. Ho gastaven més que res per al llagostí pescaven en set o huit brases d'aigua duien de plom en ves d'una tressa duïen una cadena, i ara ho gasten ací i es nota que agafen més llagostí, perquè és un pis molt blanet i en la cadena no el claves i el traus. El gasten a la cigala i a la gamba. Era un pis com farina i quan es descuidaven bummm!!! potó... potó... que diem. La **minifalda** és un semipelàrgic, el pelàrgic és el que treballa on tu vols, l'elves tu al pis que vols. I el semipelàrgic entremig. Després hi ha un altre que es diu quadrat però es per a pescar-lo a totes les profunditats, a pisos. A la Vila gasten uno que diuen quadrat (que no és quadrat) i el semipelàrgic. Ara també estan gastant **bous segos en cadena, tangons, minifaldes** i inclús estan tornant **huelvano en caló**. El huelvano d'un 120 no és el huelvano d'uns 700, miren lo efectius i l'efectivitat i proven l'efectivitat.

Ginés Ramis Verdú, 81 anys. Xarcier i armador jubilat

L'arribada del *desarrollismo* als anys seixanta va canviar per complet l'imaginari històric de la Vila Joiosa. L'entrada de les fibres sintètiques i la construcció del port van ocasionar dos canvis significatius. D'una banda, la xàrcia sintètica era molt més resistent que la de cànem i, per tant, la feina de remendar va disminuir en quantitat, i les primeres que van deixar l'ofici van ser les remendadores i teixidores. D'una altra banda, la construcció del port va enviar tota la flota a l'altre extrem de la Vila Joiosa i els barris mariners es van quedar sense fonda. El port històric era enfront de la plaça Sant Pere i els ravals de ponent i llevant.

A partir d'aquell moment, el treball de la xàrcia es va fer al port i a la zona d'enfront, l'Almuixò, és a dir, a l'altre extrem del poble, on continuen en l'actualitat.

En conclusió, podríem dir que les xarcieres eren les teixidores de la xàrcia; les remendadores, les costureres i els xarciers, els sastres del bou.

Conclusions

La societat marítima és una comunitat que va molt més enllà de la seua cultura material, dipositada en el millor dels casos en algun museu marítim. El patrimoni cultural que conté és valuósíssim i té un gran poder de millora per al sector pesquer. Aquest patrimoni s'ha de recopilar fent recerca i revertir-se com a patrimoni cultural. Aquest text d'investigació és un estudi que té com a objectiu general reivindicar el paper de la dona marina, invisibilitzat en la majoria dels estudis marítics i industrials, i també donar a conèixer una part d'aquest patrimoni que va quedar desactivat amb la industrialització del sector als anys seixanta, a més de traçar xarxes amb investigadors i investigadores de l'àmbit marítim.

La Vila Joiosa tenia la segona matrícula naval al segle XIX. És un poble mariner en tots els sentits: ha estat port mercant, ha fabricat tota mena de barques de fusta i ha fet el fil per a després manufacturar la filàstica, cosir la xàrcia i armar els bous. Tot açò fa que els vilers siguen una de les comunitats marineres més expertes almenys de tot l'Estat espanyol.

Amb l'etnografia es vol seguir reivindicant les necessitats d'aquesta indústria i valorar-la a partir del coneixement del seu passat per a convertir-la en patrimoni cultural i complir els objectius fixats.

L'objectiu més important és fer una bona etnografia per a aconseguir una transmissió de dades completa que ens ajude a descriure el total de la cultura que cal documentar. A la vegada, volem deixar constància de la importància del patrimoni cultural marítim i del perill que desaparega per complet en poc temps. També es vol incentivar la conscienciació per a recuperar la identitat marítima, i, finalment, publicar un dels aspectes menys estudiats de l'antropologia marítima, com és la xàrcia pesquera, per a poder salvaguardar i emmarcar aquesta investigació dintre de l'antropologia industrial i de gènere.

La intenció d'aquest llibre va més enllà de la mera recopilació d'un ofici cultural. He volgut continuar documentant i creant la identitat marinera de la Vila Joiosa. Fa uns anys em vaig proposar de doctorar-me en l'estudi de la cultura de les barques de fusta i encetar un període de recerca per a recuperar tot el que sigui possible del nostre patrimoni marítim i valorar-lo. Utilitze una antropologia de salvament, perquè el nostre objectiu principal ha estat recuperar-ne el màxim possible i entendre l'engranatge de la comunitat marinera. Per a fer-ho, hem identificat les indústries mari-

times que formaven la identitat vilera i les hem reivindicades per a començar a estudiar-les.

La identitat vilera està composta per la construcció naval, la indústria de la filàstica, la xàrcia i els arts de pesca i, finalment, el treball a la mar. La construcció naval era la que més perillava de desaparèixer, perquè actualment ja no es treballa en la construcció dels vaixells de fusta, sols es reparen. A més, els nostres informants ja eren octogenaris. Aquesta part cultural ha quedat recopilada en el llibre *La cultura de les barques de fusta* (Baldó, 2017), que ha posat les bases per a les pròximes investigacions. Una vegada obtinguda la suficiència investigadora, hem vist que era convenient cercar mitjans per a investigar la indústria del filat, la xàrcia i la confecció dels bous de pesca a la Vila Joiosa, la qual era la següent en perill de desaparèixer. I per això, gràcies al premi de recerca Ricart i Giralt del Museu Marítim de Barcelona, hem pogut portar a terme la recerca i la publicació d'aquest llibre.

La necessitat de recopilació cultural és vital en aquest sector. Per una banda, hi ha la indústria de la xàrcia, que perdura actualment a les fàbriques de Redsinza, SA, i León Marco, però conserva poc de manufactura, perquè tot va mecanitzat. I per l'altra, la confecció dels arts de bou, la qual no passa per un dels seus millors moments, perquè es veu afectada per la segona crisi del sector, fruit de la mecanització de la indústria marítima.

En definitiva, el sector de la indústria del filat, la xàrcia i els arts de pesca necessita menys mà d'obra per a la producció i quasi gens per a la reparació, degut al fet que els bous sintètics són més resistents. Per tant, el treball del xarcier a la part ha desaparegut i la majoria del treball es porta a terme a les fàbriques o a les empreses que es dediquen al muntatge o reparació dels arts o el fan autònoms.

El que volem amb aquest llibre és fer un homenatge a tots els treballadors dels arts marítics i, en especial, a les xarcieres i als menadors, que han estat un sector clau i poc reconegut dintre dels àmbits industrials. A més, volem defensar que el treball marítim també és cosa de dones i deixar constància de les noves línies d'investigació necessàries al sector marítim. Una és treballar documentant en detall el treball a la mar dels mariners pescadors i dels qui van ser mariners mercants, el treball a l'almadrava i a les indústries conserveres. He seguit aquest ordre perquè el treball pesquer encara està actiu al poble i, en canvi, la indústria conservera i el treball de l'almadrava, malauradament, ja no formen part de l'economia del nostre poble. Per tant, poden continuar esperant el torn sense perill cultural.

El treball en l'etnografia de salvament és de summa importància, perquè estableix les bases orals per a després poder enriquir-les amb la documentació que encara es conserva als arxius de dites indústries. Amb la recerca hem topat amb tres arxius de vital importància a escala nacional: els

Publicitat de la xàrcia al programa *Kilómetro lanzado*, anys setanta.
Font: Dominga Marcet Llorens.

Col·laboracions culturals per a les festes patronals de la Vila Joiosa, anys noranta.
Font: Angelita Espasa Zaragoza.

Col·laboracions culturals per a les festes patronals de la Vila Joiosa, anys noranta.
Font: Angelita Espasa Zaragoza.

Col·laboracions culturals per a les festes patronals de la Vila Joiosa, anys noranta.
Font: Angelita Espasa Zaragoza.

de les fàbriques de León Marco, els de Redsinsa, SA, i els arxius de la CNS, que tenen documentació material de principi de segle i fins a l'actualitat, amb la qual, si l'afegim a la nostra investigació etnogràfica, podem aconseguir una història molt rica i única de la Vila Joiosa al segle xx, a més de trobar responsables de l'estudi, la protecció i recuperació d'aquests arxius industrials, igual que la de l'arxiu de la drassana Zaragoza.

La Vila Joiosa cada vegada és un poble més turístic i a la Confraria de Pescadors i a les fàbriques de xàrcia es treballa d'una manera inesgotable per a reivindicar la tradició i l'exclusivitat dels seus productes. I quina millor manera que amb la difusió i la publicitat de la seua cultura!

Malgrat tot, a la Vila Joiosa el sentiment mariner va més enllà dels treballadors del sector i arriba a la gran majoria del poble. Prova d'això són les imatges següents de jornades culturals en què es veu clarament l'enyorrança del seu passat mariner, i per tant de la seua identitat.

El patrimoni cultural mariner de la Vila Joiosa és immens. Els meus llibres sols n'han pogut recopilar un 20 %. La intenció sempre ha estat fer antropologia de salvament i consciència patrimonial i, alhora, encetar noves línies d'investigació àmplies i obertes dins del patrimoni marí. Com a testimoni, deïxe constància amb aquesta publicació de l'existència dels arxius més importants per a escriure la història industrial de la Vila Joiosa i els seus voltants. Aquesta documentació en dona les pautes per a escriure una història social plena de detalls, que, de segur, enriquiran la història cultural espanyola.

Glossari³

1. **Amarador:** bassa o un altre lloc amb aigua on ameren el cànem o el lli; cast. *poza*. Antigament era un petit llac on els pobles veïns podien amerar el cànem o el lli per privilegi, però avui en dia ho poden fer a qualsevol lloc on hi haja prou aigua.
2. **Armar:** muntar tot l'art de pesca amb els diferents tels, caps i malletes.
3. **Burló:** tressa de plom folrada amb corda que estructura el pla baix del bou.
4. **Calar:** tirar dins l'aigua un art de pesca, un ormeig, un escandall, etc.
5. **Cannabiosi:** infermetat pulmonar ocasionada per la respiració de partícules del cànem.
6. **Cap:** cordó amb què està formada la corda.
7. **Carrell:** peça de fusta tornejada, amb una ànima de ferro que la subjecta a una creu de fusta, i moguda per la roda de corder; té cinc forats per dins, pels quals passen distribuïts els diversos caps del fil o corda que es fila (or., val., bal.); cast. *carrete de cordelero*. A cada creu de corder hi sol haver de quatre a sis carrells.
8. **Corxar:** tòrcer i reunir uns amb altres els cordons que formen un cap de corda, perquè aquest sigui més curt (Barc., Mall., Val.); cast. *corchar*.
9. **Collitó:** derivat de la paraula collitor; cistellet de vímens, de forma tronco-cònica invertida, amb una ansa de banda a banda.
10. **Encimolsar:** reforçar amb fil gruixut les vores o els caps de les peces de xàrcia.
11. **Esgramar:** bregar, trencar el cànem amb l'esgramadora; cast. *agramar*.
12. **Esmallar:** 1. Desfer o tallar les malles de la xàrcia; cast. *desmallar*. 2. Posar els esmallats a la xàrcia. *Los pescadors... quan no estan al mar, ocupen lo temps... esmaiant o repassant surades*. 3. Enganxar o embolicar un animal (un ocell, un peix) dins les malles d'una xàrcia (Mall.); cast. *enmallar*.

---

³ Les definicions han estat extretes del Diccionari de la Llengua Catalana (DIEC: <https://dlc.iec.cat/>); del *Diccionari Català-Valencià-Balear* (Alcover i Moll: <https://dcvb.iec.cat/>), i del *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española* (RAE: <http://dle.rae.es/>). En cas de les veus que no apareixien en els diccionaris anteriors, les definicions són dels mateixos informants o nostres.

13. **Espadar:** tupar el cànem o el lli amb l'espadella, després de bregar-lo, per fer-ne caure l'aresta (or., occ., val., bal.); cast. *espadillar*.
14. **Falc:** pal que posen a l'ametller jove perquè es criï dret.
15. **Feixcar:** trena o cordellina d'espert cruu amb què es lliguen els sarments o amb què es cordellen les senalles i sàrries (val.); cast. *cudria*.
16. **Filador:** persona dedicada a filar; cast. *hilandero, hilandera*.
17. **Filàstica:** fils gruixuts i poc retorts, de què es fan els cordons de totes les cordes o caps usats en la marineria; cast. *filástica*.
18. **Goleró:** peça de xàrcia gruixada, de malla estreta, que va col·locada a les goles de l'art de bou.
19. **Llimac:** drap d'espert que s'utilitzava per a polir la corda de cànem o espert.
20. **Madeixot:** augmentatiu de madeixa; porció de fil enrotllada formant un conjunt més o menys ordenat.
21. **Malletes:** corda llarga que va fermada a cada cap de certs arts de pescar (bou, bolitx, artet, etc.) i que serveix per a estirar l'art des del llaüt o des de terra.
22. **Menar:** fer rodar; donar moviment a un instrument giratori; cast. *voltar, rodar*.
23. **Menador:** home o noi que treballa en l'ofici de corder fent voltar la roda o torn on es caragolen les fibres de cànem o d'altra matèria tèxtil que el filador va amollant del manoll que porta lligat a la cintura.
24. **Senda:** camí estret.
25. **Senar:** fil agafat a l'atzar.
26. **Sisca:** planta gramínia de l'espècie *Phragmites communis*, que creix a llocs aigualosos i és a manera de canyes primes i flonges, de les quals es fan seients de cadira, bucs d'abelles, etc.
27. **Pal:** zona on hi havia instruments que s'encarregaven de treballar la filàstica.
28. **Paler:** treballador del pal.
29. **Rastellar:** netejar amb el rastell o pinte el cànem o el lli (occ., val.); cast. *rastrillar*.
30. **Remendar:** adobar, corregir els desperfectes d'una cosa, sobretot d'una peça de vestit, d'una xàrcia, del calçat; cast. *remendar*.
31. **Tels:** llargària de teixit de xàrcia amb l'amplària pròpia a què ha estat fabricat; teixit que forma la xàrcia de ratera i cabra i bou (Costa de Llevant). Tel de sobre: la part superior de les xarxes de pescar, que porta els suros. Tel de sota: la part inferior de la xàrcia, on van penjats els ploms.
32. **Tressa:** corda de les cames de l'art de bou i de vaca, a la qual van enfilats els ploms o els suros.
33. **Xorrar:** salpar les xàrcies per traure el peix que s'hi ha agafat.

Bibliografia

- AGUDO TORRICO, Juan (1997). Patrimonio etnológico, problemática entorno a su definición y objetivos. *PH: Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, núm. 5, pàg. 97-108. Accedit el 29 de novembre de 2023. DOI: <https://doi.org/10.33349/1997.18.465>.
- ALEGRET TEJERO, Joan-Lluís (1987). *Els armelladers de Palamós. Una aproximació a la flota artesanal des de l'antropologia marítima*. Girona, Diputació, Col·lecció Josep Pla, 4.
- ALEGRET TEJERO, Joan-Lluís (1989). La antropología marítima como campo de investigación de la antropología social. *Agricultura y Sociedad*, núm. 52, pàg. 119-142. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.mapa.gob.es/ministerio/pags/Biblioteca/Revistas/pdf_ays%2Fa052_05.pdf.
- ALEGRET TEJERO, Joan-Lluís (2003). Valoración patrimonial del sector pesquero. *Revista Patrimonio Histórico*, núm. 44, pàg. 34-42. Accedit el 29 de novembre de 2023. DOI: <https://doi.org/10.33349/2003.44.1563>.
- ALEGRET TEJERO, Joan-Lluís (2012). Del patrimonio natural de los peces al patrimonio cultural del pescado: el Espai del peix de Palamós. *Revista Andaluza de Antropología*, núm. 4, monogràfic: *Encrucijadas para las sociedades pesqueras del sur en el marco de la globalización*, pàg. 33-54. Accedit el 29 de novembre de 2023. DOI: <https://doi.org/10.12795/RAA.2013.i04.03>.
- ALEGRET TEJERO, Joan-Lluís i CARBONELL CAMÓS, Eliseu (2012). *La patrimonialització de la cultura marítima*. Girona, Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural.
- ALEXANDER, Diana (1992). A Reconstruction of Prehistoric Land Use in the Mid-Fraser River Area Based on Ethnographic Data. A Brian HAYDEN (ed.), *A Complex Culture of The British Columbia Plateau. Traditional Stl'atl'imx Resource Use*. Vancouver, UBC Press, pàg. 99-176.
- ÁLVAREZ ARECES, Miguel A.; FELGUEROSO, R. i SUÁREZ, F. (2003). Industrias culturales y patrimonio industrial: el caso de la cornisa cantábrica.

- A Miguel A. ÁLVAREZ ARECES i Louis BERGERON (coord.), *Estructuras y paisajes industriales: proyectos socioculturales y turismo industrial*. Gijón, Incuna, Asociación de Arqueología Industrial, pàg. 15-39.
- ÁLVAREZ-GAYOU, Juan Luis (2003). *Cómo hacer investigación cualitativa. Fundamentos y metodología*. Mèxic, Paidós.
- ÁLVAREZ MUNÁRRIZ, Luis (2011). La categoría del paisaje cultural. *AIBR. Revista de Antropología Iberoamericana*, núm. 6 (1), pàg. 57-80. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: <https://www.redalyc.org/pdf/623/62321332004.pdf>.
- ANDREU TOMÀS, Agustí (2012). Los museos de etnología en Europa: entre la redefinición y la transformación. *ILHA. Revista de Antropología*, núm. 14 (1), pàg. 83-114. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: <https://periodicos.ufsc.br/index.php/ilha/article/view/2175-8034.2012v14n1-2p83/24009>.
- ARRIETA URTIZBEREA, Iñaki (2003). Del patrimonio histórico-artístico al patrimonio cultural: reflexiones desde la antropología. *Kobie. Antropología Cultural*, núm. 10, pàg. 81-89. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: http://www.bizkaia.eus/fitxategiak/04/ondarea/Kobie/PDF/5/Kobie_10_Antropologia_cultural_DEL%20PATRIMONIO%20HIST%C3%93RICO-ART%C3%8DSTICO%20ALPATRIMONIO%20CU.pdf?redirigido=1.
- AZPIAZU ELORZA, José Antonio (2016). Las mujeres vascas y el mar. *It-sas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 8, pàg. 811-829. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eus/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_8.pdf.
- BALDÓ MUÑOZ, Ana (2017). *La cultura de les barques de fusta*. Institut Alacantí de Cultura.
- BARNES, John (1954). Class and Commitees in a Norwegian Island Parish. *A Humans Relations*, 7.
- BARTH, Fredrik (1966). *Models of Social Organization*. Royal Anthropological Institute.
- BELTRAN, O. i SANTAMARINA, B. (2016). Antropología de la conservación en España. *Revista de Antropología Social* 25(1) pàg. 85-109.
- BLEHR, Otto (1963). Action Groups in a Society with Bilateral Kinship: A Case Study from the Faroe Islands. *A Ethnology*, vol. 2, núm. 3.

- BRETON, Yvan (1981). L'anthropologie sociale et les sociétés de pêcheurs: réflexions sur la naissance d'un sous-champ disciplinaire. *Anthropologie et Sociétés*, núm. 5 (1), pàg. 7-27. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: <https://www.erudit.org/fr/revues/as/1981-v5-n1-as494/000987ar/>.
- BROULLÓN ACUÑA, Esmeralda (2007). *Historia oral e identidad en las sociedades pesqueras de Andalucía y Galicia: migración, trabajo y género*. Tesis doctoral, Departamento de Historia Moderna, Contemporánea, de América y del Arte, Universidad de Cádiz. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: <https://rodin.uca.es/handle/10498/15664>.
- CALDERÓN TORRES, Carlos (2013). *El redescubrimiento del Patrimonio Cultural Inmaterial. Lecturas de Antropología*. Mérida, Gobierno de Extremadura - Dirección General de Patrimonio Cultural, Editora Regional de Extremadura. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.academia.edu/8291775/El_redescubrimiento_del_patrimonio_cultural_inmaterial.
- CARBONELL, Eliseu i TORRA, Eulàlia (2015). *Les dones i el mar*. Barcelona, Museu Marítim de Barcelona.
- CARMONA ZUBIRI, Daniel (2007). *Las minas de Hellín (Albacete)*. Albacete, Diputación Provincial, Instituto de Estudios Albacentenses «Don Juan Manuel».
- CARO BAROJA, Julio (1985). *Los vascos y el mar*. Sant Sebastià, Txertoa, Colección Estudios Vascos.
- CASTILLO ALONSO, Juan José (2004). La memoria del trabajo y el futuro del patrimonio. *Sociología del Trabajo*, núm. 52, pàg. 3-36.
- CLAVER CORTÉS, Enrique (1982). *El desarrollo económico de Villajoyosa*. Vila Joiosa, Ajuntament de la Vila Joiosa.
- DEVESA BENEYTO, María et al. (2012). *Memòria gràfica de la Vila Joiosa: 1891-1966*. La Vila Joiosa, Moros Mercaders.
- ESPINOSA RUIZ, Antonio (coord.) (2007). *Catàleg de l'exposició: «Veus de la Història»*. Vila Joiosa, Ajuntament de la Vila Joiosa, Museu Municipal.
- ESPINOSA RUIZ, Antonio; BONMATÍ LLEDÓ, Carmina; MARÍ MOLINA, M. Jesús i LLORET SEBASTIÀ, Malena (2011). Acción social y participación ciudadana en el Museu de la Vila Joiosa. *Memòria Viva. Revista del Laboratori d'Investigació del Patrimoni a les Àrees Rurals*, núm. 3, pàg. 53-58.

- ESPINOSA, Antonio; DEL CASTILLO, Rocío i SÁEZ, Fernando (2007). Un model valencià d'evolució portuària: La Vila Joiosa. A José PÉREZ BALLESTER i Guillermo PASCUAL BERLANGA (ed.), *Comercio, redistribución y fondeaderos. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas de las V Jornadas de Arqueología Subacuática*. València, Universitat de València, pàg. 313-324.
- FERNÁNDEZ DE PAZ, Esther (2012). Patrimonio etnológico: ¿recurso socioeconómico o instrumento sociopolítico? El caso de los Astilleros Nereo de Málaga. A Iñaki ARRIETA URTIZBEREA (ed.), *Museos y turismo: expectativas y realidades*. Bilbao, Universidad del País Vasco, pàg. 121-140. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <http://hdl.handle.net/10810/15188>.
- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, Francisco (1989). Astilleros y construcción naval de la España anterior a la Ilustración. A *España y el ultramar hispánico hasta la Ilustración. I Jornadas de Historia Marítima*. Madrid, Instituto de Historia y Cultura Naval, pàg. 35-62.
- FERRER MARSAL, Juan (1998). *Las marinas de Alicante: ensenadas, castillos y puertos*. València, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transport.
- FERRÚS BATISTE, Jordi (1982). Els llaguters de l'Ebre. A J. BARNAT (ed.), *Dolça Catalunya*, vol. XV (I): *Tradicions i Llegendes*. Barcelona, Nauta-Mateu, pàg. 259-268.
- FIRTH, Raymond (1946). *Malay Fishermen: Their Peasant Economy*. London, Archon Books. Kegan Paul, Trench, Trubner.
- FONSECA, María; FERNÁNDEZ, Jesús i PRADO ANTÚNEZ, Ana Isabel (2000). Roles femeninos en la Bizkaia del siglo XIX: Aproximación a la situación de la mujer en el mundo laboral en ámbitos pesqueros urbanos. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 3. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eus/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_3.pdf.
- FRIGOLÉ, Joan; Xavier ROIGÉ et al. (1995). *Antropologia social*. Barcelona, Proa.
- GALIANA, Agustí (2016). *La Vila de Villajoyosa. Fundació i notícies d'una pobla medieval*. Sella (Alacant), Associació d'Estudis de la Marina Baixa.
- GARCÍA-DELGADO SANCHO, Vicente (2009). *Els parellons badalonins: Estudi dels bous i barques enfalcades 1770-1970*. Tortosa, Beca Institut Ramon Muntaner.

- GARCÍA-DELGADO SANCHO, Vicente (2010). Recerca en marxa: l'estudi dels parellons badalonins. *Argo. Revista del Patrimoni i la Cultura Marítima*, núm. 6, pàg. 48-50.
- GEISTDOERFER, Alette (2007). L'anthropologie maritime: un domaine en évolution: hors cadre traditionnel de l'anthropologie sociale. *Zainak*, núm. 29, pàg. 23-38. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/zainak/29/29023038.pdf>.
- GEERTZ, Clifford (1991 [1973]). *La interpretación de las culturas*. Barcelona, Gedisa.
- HAVILAND, William A.; PRINS, Harald E. L.; MCBRIDE, Bunny i WALRATH, Dana (2011). *Cultural Anthropology. The Human Challenge*. Belmont, Wadsworth.
- HARRIS, Marvin (1994). *Antropología cultural*. Madrid, Alianza.
- HERRERAS, Beatriz i ZALDÚA, Josune (2009). Paisaje y patrimonio industrial en la costa vasca. Siglos XIX y XX. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 6, pàg. 289-330. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eus/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_6.pdf.
- HOMOBONO MARTÍNEZ, José Ignacio (2008). Del patrimonio cultural al industrial: una mirada socioantropológica. A Xerardo PEREIRO, Santiago PRADO CONDE, Hiroko TAKENAKA (coord.), *Patrimonios culturales: educación e interpretación: cruzando límites y produciendo alternativas, Actas del XI Congreso de Antropología del Estado Español, Donostia-San Sebastián*, Simposi 12, Sant Sebastià, Ankulegi – FAAEE, pàg. 57-74. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://www.ankulegi.org/wp-content/uploads/2012/03/1203Homobono-Martinez.pdf>.
- IBÁÑEZ GÓMEZ, Maite; TORRECILLA GORBEA, M. José i ZABALA LLANOS, Marta (1998). El patrimonio naval vizcaíno. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 2, pàg. 417-430. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://itsasmuseoa.eus/actividades/nuestras-publicaciones/revista-itsas-memoria/no2-la-construccion-naval-en-el-pais-vasco/>.
- JIMÉNEZ DE MADARIAGA, Celeste (2002). La comercialización del patrimonio cultural. A Carlos SÁNCHEZ DE LAS HERAS (coord.), *Actas [de las] VI Jornadas Andaluzas de Difusión de Patrimonio Histórico, 2001, Málaga*. Sevilla, Junta de Andalucía, Consejería de Cultura, pàg. 93-106.

- Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.researchgate.net/publication/316154917_La_comercializacion_del_Patrimonio_cultural.
- JIMÉNEZ NÚÑEZ, Alfredo (1997). ¿Antropología histórica? A Alfredo JIMÉNEZ NÚÑEZ (comp.), *Antropología histórica: la audiencia de Guatemala en el siglo XVI*. Sevilla, Universidad de Sevilla, pàg. 23-52.
- KOTTAK, Conrad Phillip (2000). *Antropología cultural. Espejo para la humanidad*. Madrid, McGraw-Hill.
- LLORCA BAUS, Carlos (1985). *La Vila del Mar. El mar de la vida*. Tom I. Vila Joiosa, Ajuntament de la Vila Joiosa.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (2000). *El llenguatge mariner de la Marina*. Alacant, Universitat d'Alacant. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <http://hdl.handle.net/10045/3678>.
- LLORCA SELLÉS, Manuel i TEJEDOR DEL VALLE, Jorge (1997). *La pesca en la provincia de Castellón 1985-1996. Un estudio científico, técnico y sociológico*. Castelló, M. Llorca i J. Tejedor D. L. (autors editors).
- LÓPEZ MIGUEL, Olga (2008). El patrimoni marítim a Catalunya: Entendre el passat per construir el futur, a *ARGO*, 1. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.academia.edu/1232442/_El_patrimoni_mar%C3%ADtim_a_Catalunya_Entendre_el_passat_per_construir_el_futur_a_ARGO_1_2008_.
- MACÍAS, Olga (2016). Las mujeres y las actividades marítimas en el País Vasco: trabajo portuario y ámbito pesquero (1700-1950). *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 8, pàg. 831-845. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://itsasmuseoa.eus/actividades/nuestras-publicaciones/revista-itsas-memoria/no8-patrimonio-inmaterial-memorias-y-fuentes-orales/>.
- MALINOWSKI, Bronislaw Kasper (1986 [1922]). *Los argonautas del Pacífico occidental*. Barcelona, Planeta-Agostini.
- MALINOWSKI, Bronislaw Kasper (1976). La economía primitiva de los isleños de Trobriand. A Maurice GODELIER (comp.), *Antropología y economía*. Barcelona, Anagrama. Accedit el 21 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.ciesas.edu.mx/publicaciones/clasicos/Articulos_CCA/010_MALINOWSKI_La%20economu00EDaprimitiva_20140706.pdf.

- MARUGÁN, Begoña (2008). Explorando algunas posibilidades de transformación. Recorrido de las mariscadoras gallegas hacia el reconocimiento social. A *Mujeres, trabajos y empleos en tiempos de globalización*. Barcelona: Icària.
- MARÍ MOLINA, M. Jesús; ESPINOSA RUIZ, Antonio; SELLÉS CANO, Marta i BONMATÍ LLEDÓ, Carmina (2009). Los proyectos de investigación de historia oral de La Vila Joiosa. *Drassana. Revista del Museu Marítim Barcelona*, núm. 17, pàg. 39-48. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://revistadrassana.cat/index.php/Drassana/article/view/382>.
- MARTÍNEZ ZARAGOZA, Francisco i ESPINOSA RUIZ, Antonio (2014). Ignacio Martí Miquel i la «Historia de Villajoyosa». *Sarrià: Revista d'Investigació i Assaig de la Marina Baixa*, núm. 10.
- MEDINA MELGAREJO, Patricia (1994). El análisis y el problema teórico de los relatos de vida. A *Memorias del Primer Simposio de Educación*. Mèxic, CIESAS, pàg. 461-468.
- MOLLAT DU JOURDIN, M. (1979). Spécificité de l'Ethnologie maritime ? *Ethnologie Française*, núm. 9 (2), presentació del número.
- PASCUAL FERNÁNDEZ, José J. (1991). *Entre el mar y la tierra: los pescadores artesanales canarios*. Madrid, Interinsular Canaria.
- PASCUAL FERNÁNDEZ, José J. (1996). El paradigma de «la tragedia de los comunes» y el caso de los pescadores. A Marie Noëlle CHAMOIX i Jesús CONTRERAS HERNÁNDEZ (ed.), *La gestión comunal de recursos: economía y poder en las sociedades locales de España y de América Latina*. Barcelona, Icària, pàg. 143-168.
- PASCUAL FERNÁNDEZ, José J. (1999). Los estudios de antropología de la pesca en España: Nuevos problemas, nuevas tendencias. *Etnográfica*, núm. 3 (2), pàg. 333-359. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: http://ceas.iscte.pt/etnografica/docs/vol_03/N2/Vol_iii_N2_333-360.pdf.
- PASTOR ALFONSO, María José (2003). El patrimonio cultural como opción turística. *Horizontes antropológicos*, núm. 9 (20), pàg. 97-115. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://www.scielo.br/j/ha/a/XVMd89rnNjQC5wZNGt5BckM/?format=pdf&lang=es>.

- PEREIRA, Dionisio (2003). Una visión estratégica del patrimonio marítimo: comparativa entre Catalunya, Euskadi y Galicia. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 6, pàg. 15-32. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eus/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_6.pdf.
- PRATS CANALS, Llorenç (1997). *Antropología y patrimonio*. Barcelona, Ariel.
- PRATS CANALS, Llorenç (2007). Concepto y gestión del patrimonio local. *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, núm. 21, pàg. 17-35. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://www.redalyc.org/pdf/1809/180913910002.pdf>.
- PUERTA, Iñigo (2016). Una familia, el muelle donostiarra y la mar. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 8, pàg. 411-429. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eus/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_8.pdf.
- ROCKWELL, Elsie (1987). Reflexiones sobre el proceso etnográfico (1982-1985). A Elsie ROCKWELL i Justa EZPELETA (coord.), *Informe final del Proyecto «La práctica docente y sus contextos institucional y social»*. Mèxic, Departamento de Investigaciones Educativas, Centro de Investigación y de Estudios Avanzados. Accedit el 21 de novembre de 2023. A l'URL: <http://polsocytrabiiigg.sociales.uba.ar/wp-content/uploads/sites/152/2014/03/Rockwell-El-proceso-etnografico.pdf>.
- ROCKWELL, Elsie (2009). Sobre el trabajo de campo etnográfico. A Antología. Maestría en Educación, *Métodos cuantitativos aplicados 2*. Chihuahua, Centro de investigación y docencia, pàg. 148-156. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.academia.edu/8536744/LECTURA_DE_EVERTSON.
- ROIGÉ VENTURA, Xavier (2003). La musealització de la vida rural. A *Formes de treball a les Terres de l'Ebre. Recerca i interpretació. III Jornades d'Etnologia (Ascó)*. Tarragona, El Mèdol-L'Agulla, pàg. 9-36.
- ROSSI, Ino i O'HIGGINS, Edward (1981). *Teorías de la cultura y métodos Antropológicos*. Barcelona, Anagrama.
- RUBIÓ-ARDANAZ, Juan Antonio (1994). *La antropología marítima subdisciplina de la antropología sociocultural. Teoría y temas para una aproximación a la comunidad pescadora de Santurtzi (Bizkaia)*. Bilbao, Universidad de Deusto.

- RUBIÓ-ARDANAZ, Juan Antonio (2007). Presentación. A J. A. RUBIÓ-ARDANAZ i A. ERKOREKA (coord.), Jornadas de Antropología Marítima (Portugaleta, 2005), *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, núm. 29, pàg. 9-19.
- RUBIÓ-ARDANAZ, Juan Antonio (2009). El concepto de patrimonio marítimo y de cultura: gestión museística e iconos públicos en el País Vasco. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 6, pàg. 57-82. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eu/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_6.pdf.
- RUBIÓ-ARDANAZ, Juan Antonio (2016). De la tradición oral marítima vasca a las historias transmodernas contadas del Abra de Bilbao. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 8, pàg. 11-36. Accedit el 21 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eu/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_8.pdf.
- SANTAMARINA CAMPOS, Beatriz; BELTRÁN COSTA, Oriol i VACCARO RIBÓ, Ismael (2014). El patrimoni immaterial en el patrimoni natural. *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 39, pàg. 73-83. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/279979/367673>.
- SERVICIOS EDUCATIVOS DEL ESTADO DE CHIHUAHUA (2009). Antología. Maestría en Educación, *Métodos cuantitativos aplicados 2*. Chihuahua, Centro de investigación y docencia. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.academia.edu/8536744/LECTURA_DE_EVERTSON.
- SICHES CUADRA, Carles (1998). *Los pescadores de La Isleta del Moro*. Barcelona, Universitat de Barcelona.
- SMITH, Laurajane (2011). El «espejo patrimonial». ¿Ilusión narcisista o reflexiones múltiples? *Antípoda. Revista de Antropología y Arqueología*, núm. 12, pàg. 39-63. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: <https://revistas.uniandes.edu.co/index.php/antipoda/article/view/1850/148>.
- SOLER MILLA, J. Leonardo (2010). Villajoyosa y su integración al patrimonio regio en 1443: fisonomía político-económica de una villa marítima valenciana. A *La Vila Joiosa: el centenario de título de ciudad, 1911-2011*. La Vila Joiosa. Ajuntament de la Vila Joiosa, Universitat d'Alacant.

- SOLER SORIANO, Jaume (1995). *Des del cantó d'El Mercantil*. La Vila Joiosa, J. Soler (autor editor), 2 vol.
- TYLOR, Edward B. (1871). *Primitive culture*, London: John Murray, 2 vol. A l'URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/author/4841>.
- TAYLOR, S. J. i BOGDAN, R. (1987). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación: La búsqueda de significados*. Barcelona, Paidós Básica. Accedit el 30 de noviembre de 2023. A l'URL: <https://pics.unison.mx/maestria/wp-content/uploads/2020/05/Introduccion-a-Los-Metodos-Cualitativos-de-Investigacion-Taylor-S-J-Bogdan-R.pdf>.
- TAYLOR, S. J. i BOGDAN, R. (2009). La entrevista en profundidad. A Antología. Maestría en Educación, *Métodos cuantitativos aplicados 2*. Chihuahua, Centro de investigación y docencia, pàg. 194-216. Accedit el 29 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.academia.edu/8536744/LECTURA_DE_EVERTSON.
- TÉLLEZ INFANTES, Anastasia (2007). *La investigación antropológica*. Sant Vicent del Raspeig, Ed. Club Universitario.
- VALLÈS, Miguel S. (1999). *Técnicas cualitativas de investigación social. Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid, Síntesis. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://www.trabajosocial.unlp.edu.ar/uploads/docs/valles__miguel_s__tecnicas_cualitativas_de_investigacion_social__reflexion_metodologica_y_practica_profesional_.pdf.
- VIVAS ZIARRUSTA, Isusko (2016). El paisaje marítimo transmisor de memorias: significados y expresiones simbólicas-iconográficas del litoral vasco y su plasmación en los frentes de agua de la ciudad. Una aproximación conceptual. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, núm. 8, pàg. 69-90. Accedit el 30 de novembre de 2023. A l'URL: https://itsasmuseoa.eus/wp-content/uploads/pdf/ITSASMEMORIA_8.pdf.

Annex

Fitxes eines de treball

1		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Fibra sintètica: monofilament i multifilament
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
Fibra per a la fabricació del fil		Des del 1963	
PROPIETARI		Redsinsa, SA	
INFORMANT		Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)	
FOTOGRAFIA		Pròpia	
MATERIAL		Niló o polietilè	
ESTAT DE CONSERVACIÓ		Bo	

DESCRIPCIÓ

Fibra sintètica de niló o polietilè, que pot ser de monofilament o de multifilament i que es fa servir per a fer el fil. És el substitutiu de les fibres naturals, concretament del cànem i l'espert a la Vila Joiosa.

ARXIU FOTOGRÀFIC

2		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Trescanadora o bobinadora
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Passar la filàstica a bobines o canilles compatibles amb l'altra maquinària	Des dels anys vuitanta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

És la màquina encarregada de passar la filàstica a una bobina o canilla compatible amb les màquines trenadores o torcedores, que posteriorment elaboren el cordó. A l'esquerra es veu una trescanadora per a trenadora i a la dreta una bobinadora per a la torcedora.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Trenadora
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Trenar la filàstica i canillar	Des del 1963		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Màquina encarregada de trenar la filàstica i canillar. La trena surt de setze fils. Aquesta trenadora és dels anys seixanta, actualment en desús.

ARXIU FOTOGRÀFIC

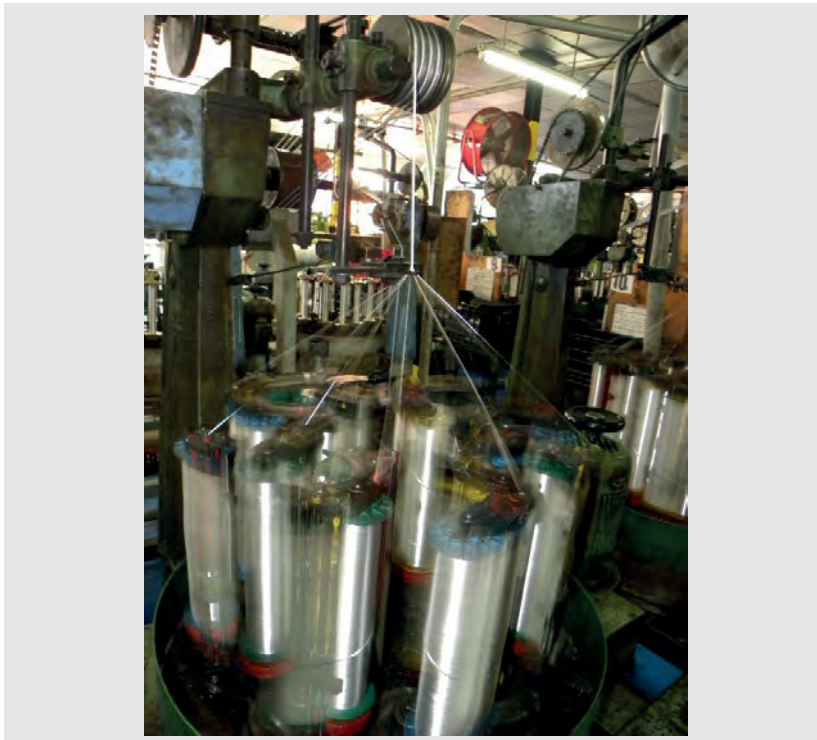

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Trenadora
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Trenar la filàstica i canillar	Des dels anys vuitanta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Màquina encarregada de trenar la filàstica i canillar. La trena surt de setze fils.

ARXIU FOTOGRÀFIC

5		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Torcedora d'anelles
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Fer el fil per torsió	Des del 1963		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

La torcedora s'encarrega d'elaborar el fil mitjançant la torsió. Es fan dues torsions per a fer el fil més gros i per a matar el nervi de la fibra a fi que no s'enrotllen.

ARXIU FOTOGRÀFIC

6		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Fil de trena
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
	Fil per a la xàrcia		Des del 1963
PROPIETARI			Redsinsa, SA
INFORMANT			Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)
FOTOGRAFIA			Pròpia
MATERIAL			Niló o polipropilè
ESTAT DE CONSERVACIÓ			Bo

DESCRIPCIÓ

Fil elaborat per la trenadora a partir dels filaments de filàstica. Aquest fil es pot posar a la venda o esmerçar en la confecció de la xarxa.

ARXIU FOTOGRÀFIC

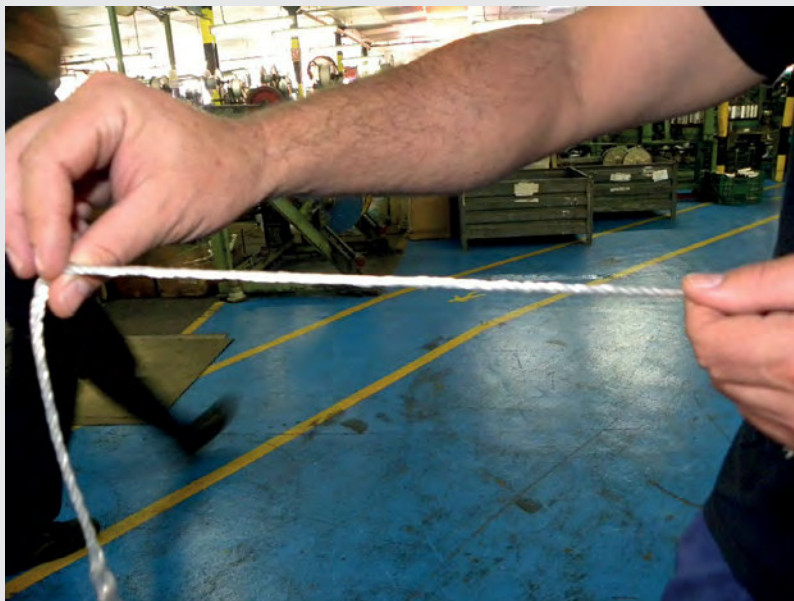

7		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Fil de torsió
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
	Fil per a la xàrcia		Des del 1963
PROPIETARI			Redsinsa, SA
INFORMANT			Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)
FOTOGRAFIA			Pròpia
MATERIAL			Niló o polipropilè
ESTAT DE CONSERVACIÓ			Bo

DESCRIPCIÓ

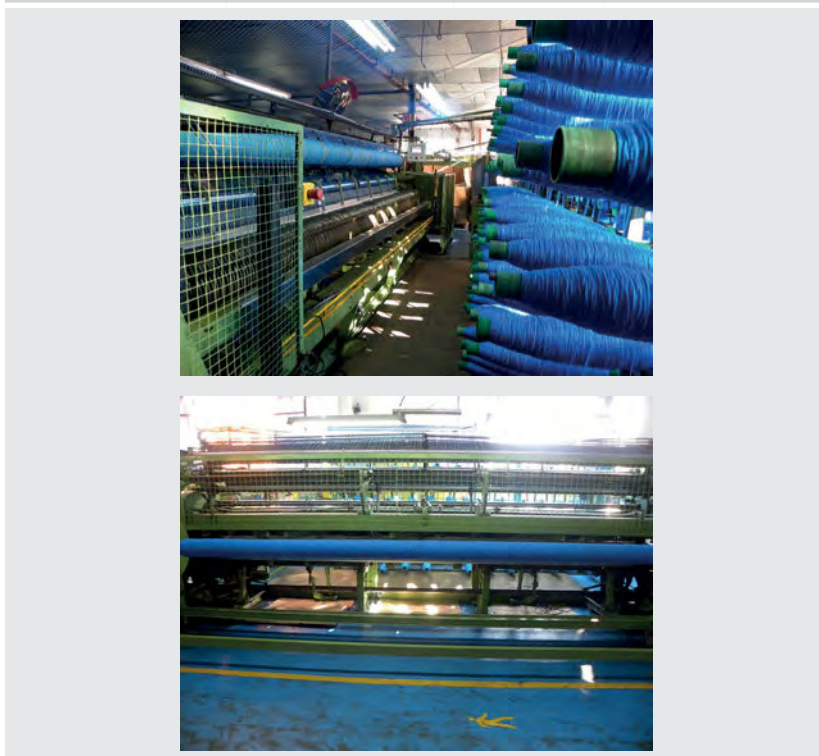
Fil elaborat per la torcedora a partir dels filaments de filàstica. Aquest fil es pot posar a la venda o esmerçar en la confecció de la xàrcia.

ARXIU FOTOGRÀFIC

8		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Teler fil de torsió
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Fer xàrcia de torsió	Des dels anys vuitanta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		
DESCRIPCIÓ			
Teler que elabora la xàrcia amb fil de torsió. Aquesta, en concret, és per a la pesca.			
ARXIU FOTOGRÀFIC			

9		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Teler fil trenat
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
	Fer xàrcia de trenat		Des dels anys vuitanta
PROPIETARI			Redsinsa, SA
INFORMANT			Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)
FOTOGRAFIA			Pròpia
MATERIAL			Hi predomina el ferro
ESTAT DE CONSERVACIÓ			Bo

DESCRIPCIÓ

Teler que elabora la xàrcia amb fil de trena. Aquesta, en concret, és per a altres finalitats que no corresponen a la pesca, per això tenen aquests colors.

ARXIU FOTOGRÀFIC

10		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Arxiu de xarcieres
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
Control de les xarcieres de la fàbrica		Des de principi del segle xx	
PROPIETARI		Redsinsa, SA	
INFORMANT		Dominga Marcet Llorens (xarciera)	
FOTOGRAFIA		Inventari Vilamuseu	
MATERIAL		Paper	
ESTAT DE CONSERVACIÓ		Bo	
DESCRIPCIÓ			
Documentar i controlar el treball de les xarcieres que confeccionaven la xàrcia a casa seua.			

ARXIU FOTOGRÀFIC

11		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Maquinària de caps i malletes
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
Fer malletes		Des dels anys vuitanta	
PROPIETARI		Redsinsa, SA	
INFORMANT		Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)	
FOTOGRAFIA		Pròpia	
MATERIAL		Hi predomina el ferro	
ESTAT DE CONSERVACIÓ		Bo	

DESCRIPCIÓ

Aquesta màquina elabora caps de dues mides. A la primera fotografia veiem com es fa la primera torsió i, a la segona, tenim la segona torsió. I si passen cable per dins a la primera torsió, el cap es converteix en malleta.

ARXIU FOTOGRÀFIC

12		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Banquets per a les malletes
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Fer malletes	Segle XIX		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Banquet on posaven les diferents cordes que eixien del carro per a fer la torsió de les malletes.

ARXIU FOTOGRÀFIC

13		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Carro per a les malletes
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
Fer malletes		Segle XIX	
PROPIETARI		Redsinsa, SA	
INFORMANT		Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)	
FOTOGRAFIA		Pròpia	
MATERIAL		Hi predomina el ferro	
ESTAT DE CONSERVACIÓ		Bo	

DESCRIPCIÓ

Carro per a fer les malletes manuals.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Xitxarra
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
Xitxarra per a malletes		Segle xx	
PROPIETARI		Redsinsa, SA	
INFORMANT		Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)	
FOTOGRAFIA		Pròpia	
MATERIAL		Hi predomina el ferro	
ESTAT DE CONSERVACIÓ		Bo	

DESCRIPCIÓ

Ganxo per a nugar la primera torsió de les malletes i fer la segona torsió. La xitxarra de la part dreta és per a la malleta i, la de la part esquerra (mirant de front), és per a fer caps. Cadascuna va associada a un perxer diferent, però totes dues són tirades pel carro.

ARXIU FOTOGRÀFIC

15

FITXA ETNOLÒGICA

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Perxer
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Penjar les bobines per a malletes	Segle xx		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Penjar les bobines de torsió per a elaborar les malletes. La fotografia és el perxer per a malletes.

ARXIU FOTOGRÀFIC

16

FITXA ETNOLÒGICA

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Vesper
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Foradets per a la corda de les malletes	Segle xx		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Hi predomina el ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Forats per on passava la corda dels perxers, el de l'esquerra era per a la malleta i el de la dreta, per als caps.

ARXIU FOTOGRÀFIC

17		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Forques
ACTIVITAT		CRONOLOGIA	
Forques per a la malleta		Segle xx	
PROPIETARI		Redsinsa, SA	
INFORMANT		Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)	
FOTOGRAFIA		Pròpia	
MATERIAL		Ferro	
ESTAT DE CONSERVACIÓ		Bo	
DESCRIPCIÓ			
Forques per a col·locar la malleta o el cap acabat i continuar produint-ne en sèrie.			
ARXIU FOTOGRÀFIC			

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Màquina de vapor
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Estesar i fixar la xàrcia	Anys vuitanta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Aquesta màquina consta d'un forn de vapor, per a fixar i estesar la xàrcia. Per a estesar-la, es fan servir dues estructures de ferro que són separades a la llarga del forn per una corda tirada per una *maquinilla* i un sistema de politges. Aquestes politges estesaven la xàrcia, que ja estava preparada i enganxada amb unes varetes. Una vegada que està preparada, es tanca el fon i s'està uns deu minuts termofixant-se amb vapor i, finalment, és refredada per un ventilador i soltada a la seua grandària real.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Màquina d'estesar «guitarra»
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Estesar la xàrcia	Segle xx		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

La guitarra és la graella de ferro de la imatge on s'enganxaven els ganxos que portaven la xàrcia (fitxa 30) i el *wincher* amb aparells. Més avant, la maquineta anava estesant l'altre extrem del tel, que s'enganxava a l'altre costat.

ARXIU FOTOGRÀFIC

20	FITXA ETNOLÒGICA		
-----------	-------------------------	--	--

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Cabia per a fil o malletes
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Crear les malletes	Segle XVIII		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu i pròpia		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

La cabia era un bloc de fusta amb ranures per a clavar-hi els fils i corxar. Segons la classe, es triava la grandària de la cabia. Les més grans eren per a elaborar les malletes manuals. En aquest cas, és la peça de fusta que ajuda a enrotllar les diferents cordes amb cable que surten del carro i que giren de les xitxarres de ferro.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Matèria Primera Fàbrica Redsinsa, SA	OBJECTE	Mostrari de fils
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Publicitat i mostra del producte	Anys setanta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu		
MATERIAL	Fil		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Mostrari de fils de la fàbrica. A part de veure el fil i mostrari dels anys setanta, podem il·lustrar com eren les numeracions del fil a les sendes.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Taller de Cinto Lloret Orozco	OBJECTE	Maç de cànem
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Fibra preparada per a filar	Anys cinquanta		
PROPIETARI	Cinto Lloret Orozco		
INFORMANT	Cinto Lloret Orozco (filador)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Cànem		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Maç de cànem treballat a Callosa del Segura i comprat per la indústria del filat Vilera per a ser filat.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Taller de Cinto Lloret Orozco	OBJECTE	Roda de filar
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filar	Anterior al segle XIX		
PROPIETARI	Cinto Lloret Orozco i Vilamuseu		
INFORMANT	Cinto Lloret Orozco (filador)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		
DESCRIPCIÓ			
Roda de filar de principis del segle XX (Vilamuseu).			
ARXIU FOTOGRÀFIC			

PROCEDÈNCIA	Taller de Cinto Lloret Orozco i Redsinsa	OBJECTE	Corbelló
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filar	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Cinto Lloret Orozco (filador)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu i pròpia		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Corbellons per a enganxar el cànem amb ajuda de la roda de filar.

ARXIU FOTOGRÀFIC

25

FITXA ETNOLÒGICA

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Madeixes
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filar	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa, SA		
INFORMANT	Cinto Lloret Orozco (filador)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu		
MATERIAL	Cànem		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Madeixa de fil de cànem.

ARXIU FOTOGRÀFIC

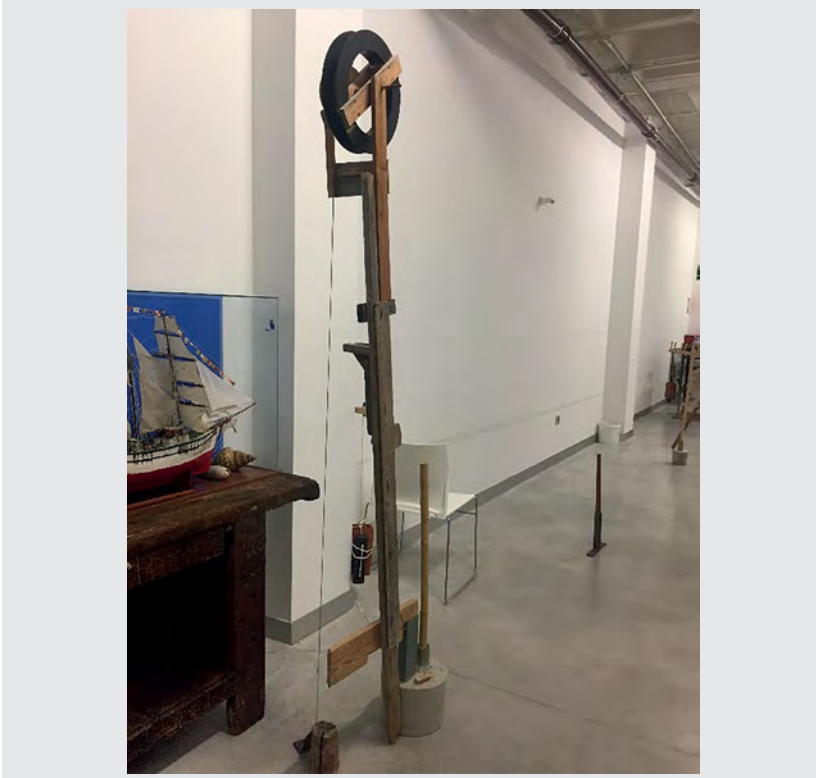
26

FITXA ETNOLÒGICA

PROCEDÈNCIA	Taller Cinto Lloret Orozco	OBJECTE	Aparell de la roda de filar
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filar	Anys quaranta		
PROPIETARI	Vilamuseu		
INFORMANT	Cinto Lloret Orozco		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Cànem		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Aparell de la roda de filar, en el qual s'enganxen els filets que després formaran el fil.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Taller Cinto Lloret Orozco	OBJECTE	Canyeta de la roda de filar
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filar	Anys quaranta		
PROPIETARI	Cinto Lloret Orozco		
INFORMANT	Cinto Lloret Orozco		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Fusta o metall		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Canyeta de la roda de filar per a parar els corbellons del filet ja elaborat.

ARXIU FOTOGRÀFIC

28		FITXA ETNOLÒGICA	
PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Cabdells
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filar	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Arxiu Vilamuseu		
MATERIAL	Cànem		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		
DESCRIPCIÓ			
Fil de cànem prim cabdellat.			
ARXIU FOTOGRÀFIC			

29

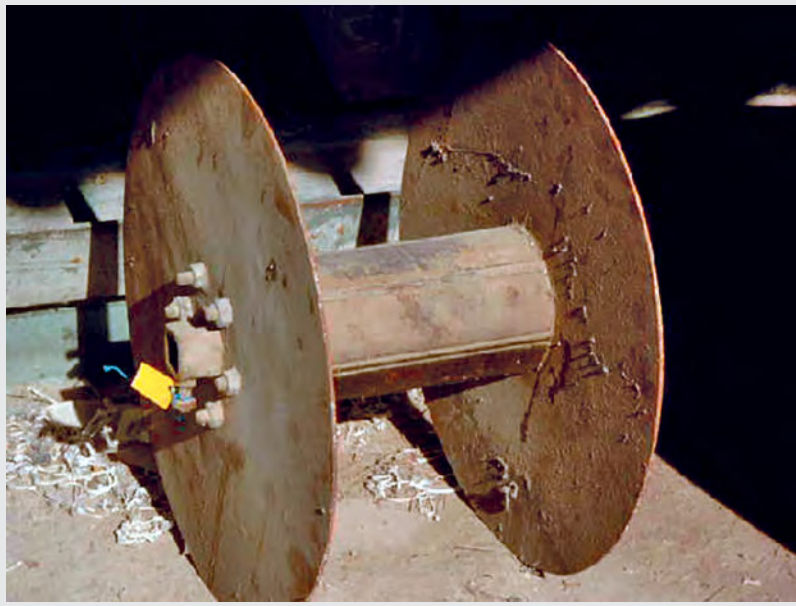
FITXA ETNOLÒGICA

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Carrells
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Filàstica	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Vicent Vinaches		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Ferro o fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Carrells grossos per a transportar les malletes o els caps grossos.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Enganxalls per a tensar la xàrcia
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Tensar xàrcia	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Enganxalls per a estesar la xàrcia. Se'n col·loca un a cada extrem del tel. Un va fixat a un extrem del tel i a un aparell amb el ganxo (imatge primera i segona), i l'altre a l'altra part del tel i a la guitarra fixa (tercera imatge).

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Segells per als paquets
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Marcar els productes que cal enviar	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Vicent Vinaches (encarregat de la fàbrica)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Marcar els paquets o bultos que cal distribuir amb la procedència i la destinació.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Cartonets descriptius de la confecció del tel
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Descriure el tel que cal cosir	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Dominga Marcet Llorens (xarciera)		
FOTOGRAFIA	Arxiu Vilamuseu		
MATERIAL	Cartró		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Cartonet o fitxa que es donava a la xarciera enganxat al fil, per a saber com havia de fer el tel.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Motlles
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Per al forat de la malleta	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Dominga Marcet Llorens (xarciera)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

El motlle s'emprava per a fer tots els forats de la xàrcia iguals (malletes). Es passava el fil i es nugava a eixa mesura. Variava segons el número de malleta que portava el tel que calia confeccionar. Podien ser per a punt pla, els quadrats o, per a punt de rissa, els redons.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Agulles i colletó
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Confeccionar la xàrcia	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Dominga Marcet Llorens (xarciera)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Diferents agulles per a confeccionar els tels de xàrcia i els colletons per a guardar-les. Les agulletes amb les obertures són per a teixir i les agulletes amb punta són per a remendar.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Romana
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Pesar el fil o la xàrcia	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Dominga Marcet Llorens (xarciera)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Control del fil a la senda. Pesaven els quilos de fil que feien els filadors, però també el fil que s'emportaven les xarcieres i els de la xàrcia que tornaven, per a saber si hi havia tot el fil al tel i quant n'havien de tornar.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Tensor de mostres i mostra
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Preparar les mostres de xàrcia	Anys quaranta		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Dominga Marcet Llorens (xarciera)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu		
MATERIAL	Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Aparell per a tensar les mostres de xàrcia que s'emportarien les xarcieres per a fer els tels.

ARXIU FOTOGRÀFIC

37

FITXA ETNOLÒGICA

PROCEDÈNCIA	Redsinsa, SL	OBJECTE	Passador
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Obrir les malletes o cordes	Abans del segle xx		
PROPIETARI	Redsinsa		
INFORMANT	Neso Ramis (xarcier)		
FOTOGRAFIA	Inventari Vilamuseu		
MATERIAL	Fusta i ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Passador de ferro per a perforar la xàrcia, fer els guardacaps o qualsevol treball que fora d'obrir la corda o malla. Guardacaps fet per Neso Ramis.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Xarcier Ginés Ramis	OBJECTE	Portes
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Obrir les bandes de l'art de bou	Principis del segle xx		
PROPIETARI	Neso Ramis		
INFORMANT	Neso Ramis (xarcier)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Fusta i ferro		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Obrir les bandes de l'art de bou i fer la funció de l'altra parella.

ARXIU FOTOGRÀFIC

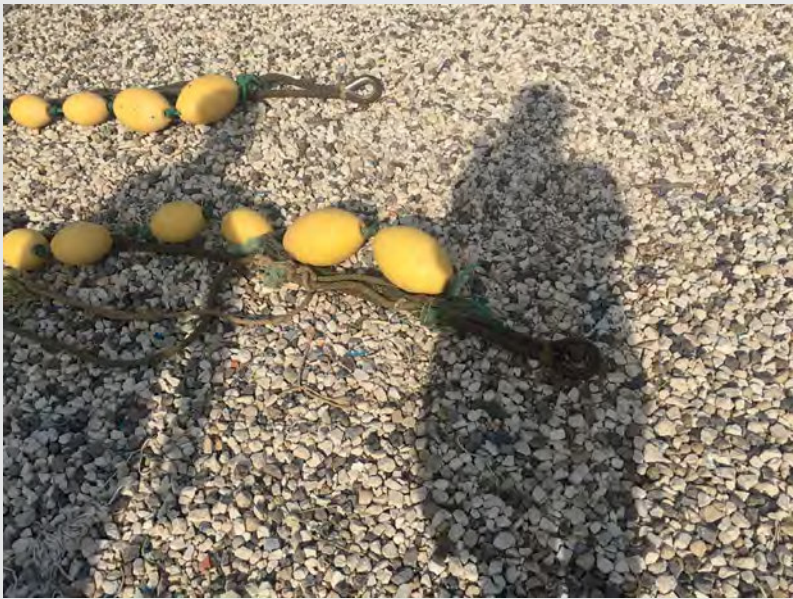

PROCEDÈNCIA	Xarcier Ginés Ramis	OBJECTE	Bolos de goma
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Flotació del pla alt del bou (tressa de suro)	Principis del segle xx		
PROPIETARI	Neso Ramis		
INFORMANT	Neso Ramis (xarcier)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Plàstic		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Fer surar la tressa de suro.

ARXIU FOTOGRÀFIC

PROCEDÈNCIA	Xarcier Ginés Ramis	OBJECTE	Caló
ACTIVITAT	CRONOLOGIA		
Enganxar el bou a la malleta	Principis del segle xx		
PROPIETARI	Neso Ramis		
INFORMANT	Neso Ramis (xarcier)		
FOTOGRAFIA	Pròpia		
MATERIAL	Ferro o Fusta		
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo		

DESCRIPCIÓ

Enganxar l'art de bou a la malleta que va a les portes.

ARXIU FOTOGRÀFIC

Altres títols publicats

**Las Baleares frente al corso.
La defensa de un archipiélago en
el Mediterráneo del siglo XVI**

Andreu Seguí Beltrán

**La Barcelona global. El port de
Barcelona en la formació del
mercat mundial (1848-1914)**

Carles Badenes Escudero

**Els senyors de la mar: tecnologia,
cultura i gent de mar en l'expansió
catalana a la Mediterrània
(1228-1410)**

Mario Orsi Lázaro

**Ernesto Anastasio Pascual.
Más allá del horizonte marino**

Juan Zamora Terrés

**La marina mercante de vapor
en Barcelona (1834-1914)**

Martín Rodrigo y Alharilla

**El Port de Barcelona: objectiu
militar durant la Guerra Civil
(1936-1939)**

Oriol Dueñas Iturbe

Les dones i el mar

Eulàlia Torra, Eliseu Carbonell

**La sal de l'illa. Les salines d'Eivissa
al segle XVII: estudis dels "llibres
de la sal": 1639-1640**

Antoni Tur Torres

**La fusta, el ferro i la fibra: memòria
oral de les darreres drassanes de
Barcelona (1939-1992)**

Isabel Graupera i Lluís Burillo

**La Pesca a la regió de l'Ebre: el riu,
el Delta i el mar**

Emeteri Fabregat Galcerà

XVIII Premi de Recerca Ricart i Giralt

estudis29

El relat de la costura dels arts marítics mostra l'organització laboral de la producció manufacturera espanyola de fil, caps

museu marítim

i xàrcia marina. La riquesa d'aquesta etnografia ve donada perquè l'organització productiva s'ha mantingut gremial fins als anys seixanta del segle XX, a causa de l'escassa industrialització. S'ha documentat en detall el treball manufacturer, la transmissió oral i esglaonada de l'ofici (mestre-oficial-aprenent), la presència d'un fort *domestic system* femení, que deriva d'una divisió del treball per gènere, i la normalització de la mà d'obra infantil. Finalment, els canvis socials dels anys seixanta, amb les reivindicacions laborals bàsiques femenines perquè es reconeguéssin l'ofici de xarciera i la consecució de la jubilació per mitjà de la Central Nacional Sindical, mostren un exemple històric de la força social en l'obertura de l'autarquia espanyola durant l'etapa *desarrollista*.

mmb MUSEU MARÍTIM DE
BARCELONA

Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim de Barcelona

Amb la col·laboració de:

:.vila.:museu
Ajuntament
La Vila Joiosa